

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra Historické sociologie

Bc. Radka Nekvindová

**Hodnoty rodiny a jejich proměny ovlivněné
rokem 1989**

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Martin Vávra

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. září 2011

Radka Někviňová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu PhDr. Martinu Vávrovi za odborné vedení mé práce, za velkou ochotu, vstřícnost a cenné rady, které mi poskytoval. Děkuji mu za předané podněty a zkušenosti, velice si cením jeho přístupu a profesionální podpory.

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá otázkou rodiny a jejích hodnot. Soustředí se na změnu postojů k rodině v souvislosti se společenskou transformací po roce 1989. V úvodu práce jsou definovány základní funkce rodiny a uvedeny typy rodin. Dále je popsán historický vývoj rodiny od ranného středověku do současnosti. Snaží se zachytit změny související s druhou demografickou tranzicí a popsat, čeho se tento přechod týkal a zda má souvislost se situací v České republice po roce 1989. Popisuje hodnoty obecně a přístupy k výzkumu hodnot. Poslední část je věnována analýze hodnot vztahujících se k rodině, která je provedená na základě porovnání otázek z třech vln výzkumů „European values study“. Hlavním cílem práce bylo ověřit, zda se změnily postoje lidí k rodině po roce 1989 a jak to souviselo s demografickým vývojem.

Klíčová slova

rodina, hodnoty, druhá demografická tranzice, sňatečnost, porodnost, výzkum

Abstrakt

This thesis deals with family and its values. It focuses on changing attitudes to family in the context of social transformation after 1989. At the beginning of the thesis there are defined the basic functions of family and types of families. The following describes the historical evolution of family from the early Middle Ages to the present. It tries to capture the changes associated with the second demographic transition and to describe what this transition was concerned with and if it is linked with the situation in the Czech Republic after 1989. It describes values in general and approaches to research of values. The last part is devoted to analysis of family values, which is done by comparing questions from the three waves of "European Values Study" surveys. The main goal of this thesis was to verify whether people's attitudes to family after 1989 have changed and how it affected demographics.

Keywords

family, values, the second demographic transition, marriage rate, fertility, research

Obsah

Úvod	6
1. Rodina	9
1.1. Definice rodiny	9
1.2. Typy rodin.....	10
1.3. Funkce rodiny	12
2. Historický vývoj rodiny	14
2.1. Rodina ranného středověku.....	14
2.2. Obraz rodiny v předindustriální společnosti.....	15
2.2.1. Podoba tehdejších domácností.....	15
2.2.2. Sňatek a manželství	17
2.2.3. Postavení členů rodiny	19
2.2.4. Pohled na manželství a jeho význam.....	20
2.3. Přejchod k industriální společnosti.....	20
2.3.1. Vliv industriální společnosti na rodinný život	20
2.3.2. Pohled na partnerský vztah	21
2.3.3. Změny v trendu zaměstnanosti žen	22
2.4. Rodina ve válečném a poválečném období.....	23
2.4.1. Rodina během války	23
2.4.2. Poválečná léta	23
2.5. Proměny rodiny od šedesátých let 20. století.....	25
2.5.1. Vliv vzrůstajícího individualismu a nové postavení ženy	25
2.5.2. Nový obraz partnerského soužití.....	27
2.6. Shrnutí historických změn.....	31
3. Rodina a její zásadní změny	32
3.1. Změny ve významu manželství, jiné formy partnerského soužití.....	32
3.2. Změny v přístupu k rodičovství	34
3.3. Demografický vývoj v západní Evropě a v ČR	36
3.3.1. Druhá demografická tranzice	36
3.3.2. Vývoj v České republice po roce 1989.....	39
3.3.3. Analýza demografického vývoje.....	40
4. Teoretická východiska pro zkoumání hodnot	45
4.1. Přístupy k hodnotám.....	45
4.2. Přístupy k výzkumu hodnot.....	51
5. Analýza hodnot a postojů k rodině	55
5.1. Popis výběru dat.....	55
5.2. Popis použitých metod.....	57
5.3. Analýza dat.....	59
5.3.1. Shrnutí provedené analýzy	81
Závěr	86
Použitá literatura	90
Přílohy	92
Seznam tabulek a grafů	98

Úvod

„Manželství je pouze jedna z vychytralých pastí, které nám připravila společnost. Žena (či ženy, v případě mnohoženství) souhlasí s tím, že vstoupí do celoživotního poddanství svého muže (či mužů), pro něhož bude vařit a uklízet, jemuž se bude sexuálně oddávat, kdykoli se mu zachce, a rodit a vychovávat děti. Pokud se týče muže, požaduje se, aby své sexuální choutky omezil pouze na svou ženu (či ženy), nebo jí alespoň případnou nevěru tajil, žil s ní a živil její děti... Obě strany utrpí drastickým omezením své nezávislosti a samostatnosti a oba partneři získají nárok na výsledky práce toho druhého. Poté, co se narodí děti, se jejich břímě ještě zvýší, neboť tím se zcela jistě vzájemně ještě více připoutají. Na tomto procesu není nic přirozeného a celá instituce manželství odporuje zdravému rozumu. Pro celé lidstvo se však manželství stalo natolik součástí života, a takovou natolik samozřejmou, že lidé o této instituci v minulosti pouze zřídka vyslovovali své pochybnosti“ [Murphy 1999: 71].

Pro úvod své práce jsem si vybrala právě tuto citaci, jelikož popisuje rodinu jako instituci, která je ve společnosti chápána jako její přirozená součást a nikdo nepochybuje nad tímto uspořádáním lidských vztahů.

Během historického vývoje však změnila svoji podobu a funkce. V základu ale zůstává klíčovou společenskou institucí. Do současné doby, kterou mnozí sociologové označují jako postmoderní, nikdo nepochyboval nad tím, že soužití partnerů v manželství je jediným možným spojením, které je funkční pro narození a výchovu dětí, ale také pro zachování vztahů mezi partnery.

Současná doba však přinesla řadu změn, jenž se dotkly i tak tradiční instituce, jakou je rodina. Mezi nejdůležitější patří velká individualizace, která vede k tomu, že se lidé snaží prosadit své vlastní zájmy, což má vliv i na jejich hodnoty.

V souvislosti s tím dochází k přeměnám institucí, tak aby co nejvíce vyhovovaly jejich potřebám, ale také ke změně postojů k institucím.

V naší novodobé historii je jeden důležitý rok, který jistě ovlivnil hodnoty lidí v naší republice. Je jím rok 1989, kdy došlo k markantní politické změně, jež se promítla do všech oblastí našeho života. Tato změna zasáhla celou naši společnost, instituce, skupiny a samozřejmě i jednotlivce. Začaly se diferencovat životní dráhy jedinců na základě individuálních postojů a preferencí. Lidé začali

měnit své postoje k instituci manželství a také k tomu, zda chtějí mít děti, kdy je budou plánovat a jak bude vypadat jejich partnerský život. Po roce 1989 došlo k poklesu sňatečnosti, zvýšení rozvodovosti a snížil se také počet narozených dětí. Obdobná situace nastala v západní Evropě již v šedesátých letech 20. století, kdy hovoříme o druhé demografické tranzici. Druhý demografický přechod se spojoval se změnou hodnot.

V této práci bych chtěla ukázat na spojitost mezi situací v naší republice po roce 1989 a změnami v západní Evropě v souvislosti s druhou demografickou tranzicí. Zároveň bych chtěla ověřit, zda můžeme vztahovat změny v demografickém vývoji v České republice po roce 1989 ke změně hodnot.

Cílem této práce je tedy analyzovat proměnu postojů lidí k rodině jako instituci, a to na základě dat z kvalitativních výzkumů z roku 1991, 1999 a 2008. Jelikož nemám k dispozici výzkumy před rokem 1989, kde by byly podávány stejné otázky, abych mohla provést porovnání odpovědí, budu považovat výzkum z roku 1991 adekvátní k porovnání. Data odrážejí dobu počátků transformace a lze se domnívat, že vypovídají dobře i o situaci na konci osmdesátých let. Výstupem analýzy bude porovnání a interpretace výsledků, kdy na konci ukáží, zda se hodnoty lidí v souvislosti s rodinou od roku 1989 změnily či nikoli a jak to ovlivnilo další demografický vývoj v naší republice.

Než přistoupím k empirické práci, budu se věnovat teorii rodiny. Na začátku se seznámíme s definicí rodiny, typy rodin a jejími funkcemi.

Dále na několika stránkách popíši historický vývoj rodiny od středověku do současnosti, abychom získali představu o tom, jak vypadala rodina od preindustriální společnosti do současnosti. V historii rodiny chci ukázat, že pokud hovoříme o rodině v minulosti a nyní, není to ta samá instituce, ale její podoba se mění v souvislosti s dobou, ve které se nacházela.

Jelikož hovořím o druhé demografické tranzici, vysvětlím, čeho se tento termín týká, kdo je jeho zakladatelem a jaké změny ve společnosti v důsledku demografické tranzice nastaly. Na demografických datech také ukáží rozdíl mezi západní Evropou a naší zemí v šedesátých letech 20. století.

Než přistoupím k analýze výzkumů hodnot, budu se snažit objasnit, co to jsou hodnoty obecně. Podíváme se na různé přístupy k výzkumu hodnot.

Jak jsem nyní nastínila, bude moje práce teoreticko-empirickou. Ráda bych propojila obě tyto části tak, abych se empirický výzkum byl podložen příslušnou

teorií. Používám zde data z oblasti historie, demografie a sociologie. Pro analýzu dat budu uplatňovat statistické metody, na základě kterých se pokusím dokázat závislosti mezi proměnnými, kdy zásadní proměnou pro mě bude právě období výzkumu.

Nyní bych ještě v krátkosti pohovořila o mojí motivaci k výběru tohoto tématu. Otázka hodnot a konkrétně v souvislosti s rodinou je téma, kterým jsem se zabývala již při svém bakalářském studiu v oboru sociologie. Vždy jsem se spíše soustředila na teoretickou oblast. Nyní jsem získala možnost pracovat s empirickými daty z několika výzkumů a to ve mně vzbudilo zájem porovnat, zda má změna postojů lidí skutečně dopad na demografické chování. Stále se mluví o poklesu sňatečnosti, vzrůstu rozvodovosti a poklesu plodnosti, a tak jsem chtěla sama ověřit, zda se názory lidí přímo odráží v jejich jednání. Využila jsem tedy příležitosti a vybrala si toto téma pro zpracování mé diplomové práce. Získané poznatky pro mě byly přínosné a prohloubily mé znalosti

1. Rodina

1.1. Definice rodiny

Rodinu bychom pojmenovali jednou universální definicí jen s velkými obtížemi. Záleží na tom, jak se na toto uspořádání díváme a jaké členy do rodiny chceme zahrnout.

Mnoho autorů se snažilo pojem rodina určitým způsobem uchopit a pojmenovat. Pro přiblížení těchto definic uvádím několik příkladů vymezení tohoto pojmu na základě studia odborné literatury zabývající se danou problematikou.

Jandourek definuje rodinu takto: „Forma dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti“ [Jandourek 2001: 206].

Giddens vidí rodinu jako „.... skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí“ [Giddens 1999: 156].

Jako velmi výstižná se mi jeví definice uvedená ve Velkém sociologickém slovníku, která se dívá na rodinu ze sociologického hlediska a vyzdvihuje její funkci pro fungování a zachování naší společnosti. „Rodina je obecně považována za nejdůležitější společenskou skupinu, která je základním článkem sociální struktury a ekonomickou jednotkou, jejíž hlavní funkcí je reprodukce trvání biologického druhu a výchova, respektive socializace potomstva, jakož i přenos kulturních vzorců a zachování kontinuity kulturního vývoje“ [Velký sociologický slovník 1996: 940].

Poláková definuje rodinu jako „....soubor společně bydlících a hospodařících manželů nebo partnerů s dítětem nebo dětmi, nebo jednoho rodičů s dítětem nebo dětmi“ [in: Krebs a kol. 2005: 344].

Všechny tyto definice se částečně liší formou, jak vystihují rodinu. Nicméně je z nich patrné, že ve všech je definována rodina jako skupina lidí, která má mezi sebou určité vazby. Ve všech definicích se také mluví o tom, že součástí rodiny jsou dospělí a jejich děti.

Jandourkova definice dokonce hovoří o solidaritě mezi členy rodiny, což dobře rezonuje s důrazem, který ve své práci kladu na roli hodnot a postojů spjatých s rodinou. Solidarita je spjata s pozitivním emocionálním vztahem a také hodnoty

a postojte v sobě nesou nejen kognitivní, ale i emocionální komponentu. Je tedy patrné, že solidarita mezi členy rodiny, která posiluje rodinné vazby, stejně jako hodnoty spjaté se rodinou, jsou málokdy prosty emocí.

1.2. Typy rodin

Stejně jako definice rodiny nemá univerzální podobu, rozlišuje odborná literatura také různé typy rodin. Nejčastěji se setkáváme s dělením rodiny na nukleární rodinu a rozšířenou rodinu. Giddens charakterizuje nukleární rodinu takto: „...skládá se z dospělých manželů a jejich vlastních či adoptivních dětí žijících ve stejné domácnosti.“ [Giddens 1999: 156]. Rozšířená rodina je podle stejného autora „Rodina, která se skládá z více než dvou generací žijících buď ve stejné domácnosti, anebo velmi blízko sebe.“ [Giddens 1999: 562].

Stejně vymezení rodiny na nukleární a rozšířenou používá Jandourek, který definuje nukleární rodinu jako soužití rodičů a dětí. Rozšířenou rodinu popisuje takto: „Rodina zahrnující i příbuzenstvo ze strany (obou) rodičů, přičemž všichni žijí ve společné domácnosti nebo aspoň velmi blízko.“ [Jandourek 2001: 207].

Národní správa o rodině uvádí jako nejčastější typ rodiny v České republice právě nukleární rodinu [MPSV 2004: 10]. Stejně je tomu také v ostatních vyspělých zemích západní Evropy [Paloncyová 2003: 3].

Situaci postavení dítěte v rodině řeší typologie rodiny podle P. Ariése, kterou ve své knize cituje F. de Singly [F. de Singly 1999: 21]. Zabývá se dvěma typy rodin:

- **typ plodivý** (rozmnožující se) – dítě je zde využíváno zejména jako pracovní síla, osobnost dítěte se dostává do pozadí
- **typ malthusiánský** (důležitá kontrola plodnosti) – bohatství rodin spočívá v dětech a jejich budoucím životě, klade se důraz na vzdělání a výchovu dítěte

Dalším ze sociologů, kteří se problematikou rodiny zabývali byl F. Le Play. I. Možný uvádí ve své knize jeho dělení. Na základě míry solidarity mezi členy rodiny a stabilitou této instituce rozlišuje tyto typy rodin:

- **příbuzenská rodina** – vyskytuje se u nomádů Orientu a asijských stepí a u extenzivně zemědělských hospodařících obyvatel východní Evropy. Je pro ni charakteristická vysoká stabilita a solidarita zejména se slabšími členy rodiny. Jednotliví členové rodiny se vzdávají odměny za práci ve prospěch celé rodiny. Nejdůležitější postavení má v tomto typu rodiny otec (patriarcha). Potomci zůstávají napořád pod jeho vlivem.
- **nestabilní rodina** – objevuje se jako výsledek individualismu a industrialismu v bohatých vrstvách západní Evropy. V této rodině žijí společně rodiče a svobodné děti. Po svatbě děti opouštějí dům a končí tím jakékoli závazky vůči rodičům. Rodiče zůstávají a také umírají opuštěni. Jedná se o nestabilní typ rodiny, kdy se otcovská autorita oproti předešlému typu rodiny vytrácí.
- **rozvětvená rodina** – hovoříme o ní zejména v Německu a to v rodinách malých vlastníků půdy a dělníků. Nejstarší syn zde získává dům a jeho nově vzniklá rodina stojí v jádru rozvětvené rodiny. Jejím úkolem je udržet soudržnost a tradice dané rodiny [Možný 2008: 38-39].

V rámci historického vývoje rodiny, který bude popsán níže, uvidíme, že se různé typy rodin objevovaly v různých časech. Pokud budeme mluvit o definicích, které popisují velikost rodiny, můžeme říci, že pro předindustriální společnost byl obvyklejší rozšířený typ rodiny, jak ji charakterizuje Giddens. Pro současnou společnost je charakteristickým typem rodina nukleární. Popis současné rodiny můžeme také rozšířit o definici F. Le Playe, který ve své typologii hovoří o nestabilní rodině a tom, že se tento typ rodiny vyskytuje v západní Evropě v souvislosti s individualismem. Pokud by tuto definici tvořil v současné době, jistě by do ní zahrnul i další části Evropy. Přestože mnohé z díla tohoto myslitele a výzkumníka devatenáctého století bylo odmítnuto, toto spojení individualismu a nestability rodiny zůstává stále inspirativní. V souvislosti s touto prací je také dobré právě nestabilní rodinu zdůraznit, neboť v sobě odráží trendy současné společnosti.

1.3. Funkce rodiny

Rodina plní několik důležitých funkcí. Jandourek udává jako hlavní dvě funkce funkci reprodukční a výchovnou [Jandourek 2001: 206].

Reprodukční funkce je bezpochyby jednou z nebytných funkcí rodiny, kterou sice nemusí zajišťovat nutně rodina, ovšem zajišťuje i v současné společnosti převážně rodina. O tomto tématu však budeme hovořit později v této práci, jelikož se stále více ukazuje, že rodinný život není jedinou možnou formou soužití, která je podmínkou pro narození dítěte a jeho výchovu.

S výchovnou funkcí úzce souvisí proces primární socializace. A. Giddens definuje socializaci jako: „Proces vývoje od stádia bezmocného novorozence až po osobu, která si dobře uvědomuje sebe sama a orientuje se ve vlastní kultuře.“ [Giddens 1999: 39].

V průběhu socializace jsou pro nás klíčové osoby rodiče, od kterých se postupně učíme a získáváme základní kulturní vzorce a ustálená pravidla chování, jež jsou typická pro společnost, v níž žijeme [Fialová 2009: 6].

F. de Singly poukazuje na fakt, že v současné době nahrazují rodinu v procesu socializace jiné instituce. Výchova dětí je stále více v rukou školy nebo zájmových kroužků. Příčinu vidí v charakteru společnosti, která „nutí“ rodiče k tomu, aby se věnovali svému povolání a to i na úkor výchovy dětí [de Singly 1999: 20].

Třetí důležitou funkcí je funkce ekonomická, jejímž úkolem je zajištění stravy a materiálních statků. MPSV upozorňuje na fakt, že do této funkce zasahuje stále více stát a státní instituce sociálním systémem státních podpor [MPSV 2004: 10].

V rámci rodiny můžeme sledovat ekonomickou funkci v podobě solidarity mezi rodiči a dětmi, kdy rodiče zprvu podporují své děti po dobu jejich dětství, studia. Ve stáří se role obrací, jelikož děti bývají nápomocné v případě potřeby svým rodičům. Tato solidarita funguje také na úrovni manželského páru.

Mezi neméně důležité patří také emocionální funkce. Na rozdíl od výše jmenovaných funkcí je emocionální podpora jednotlivců téměř v rukou členů rodiny [MPSV 2004: 10].

Pro každého člověka je důležité cítit, že má kolem sebe okruh lidí, kteří ho podporují. Zázemí potřebuje každý z nás pro rozvoj své osobnosti a je velmi důležité mít pocit, že se můžeme někam uchýlit v případě potřeby. Fungující

rodina nás dokáže podpořit a pomoci nám vypořádat se s různými překážkami, jenž s sebou dnešní doba přináší.

Rodina je institucí, která hraje důležitou roli v životě každého z nás. Získáváme z ní první zkušenosti již po našem narození. Ukazuje nám směr a pomáhá nám orientovat se ve společnosti. Poskytuje nám podporu materiální i nemateriální povahy. Mnoho z nás by bez rodinného zázemí jen těžko plnila své životní cíle a přání.

Přestože se podoba rodiny v průběhu doby neustále mění, plní i nadále funkce, které jsou jinými institucemi jen těžko zastupitelné.

Ráda bych ještě citovala Bourdieho. Ten hovoří o důležitosti rodiny pro uchování sociálního řádu, jehož stabilita souvisí s předáváním kapitálu, jež umožňuje právě rodina, ve které se tento kapitál předává z generace na generaci.

„Rodina hraje zásadní roli v udržování sociálního řádu, v pokračování nejen biologickém, ale i sociálním, v uchování struktur sociálního prostoru a sociálních vztahů. Je to jedno z míst par excellence, kde se shromažďují všechny druhy kapitálu a kde se předávají dalším generacím: svou jednotu si rodina uchovává právě předáváním a kvůli předávání, aby mohla předávat, protože je předávání schopná.“ [Bourdieu : 97].

2. Historický vývoj rodiny

Pro pochopení současných postojů k rodině je dobré si uvědomit její historický vývoj a proměny v čase. Z tohoto důvodu se budu v této kapitole věnovat tomu, jak se rodina vyvíjela od ranného středověku až do současnosti.

Rodina byla vždy aktuálním obrazem své doby. Během historického vývoje se měnila její velikost, struktura, funkce i vzájemné vztahy jejích členů. Musela se vyrovnávat s řadou faktorů jako byly ekonomické podmínky, tíživé dopady různých epidemií, válek, ale také se změnou společenského režimu. Jinou funkci plnila v době ranného středověku a jinou plní v současnosti.

2.1. Rodina ranného středověku

Podobu rodiny ranného středověku je jen velmi obtížně vykreslit. Odrážet se můžeme pouze z dochovaných kronik či archeologických nálezů. Z dostupných materiálů je však patrné, že Slovanská rodina byla patriarchální. Rodiny žily na malých územích a hlavní obživou bylo zemědělství. V pohanské době bylo tolerováno mnohomužství, ale bylo výsadou pouze mocnějších a majetnějších mužů. Otcovství se zde přiznávalo na základě rituálu, nikoli biologického faktoru, neboť bylo zcela běžné soužití ženy s více muži. V této době byla považována za běžná různá sexuální spojení, která by byla pro následující společnosti naprosto nepřipustná. Dochované jsou informace o tzv. snachočestvu, kdy byl sňatek uzavřen prostřednictvím otce a sexuální styk byl v době zastoupení také otcem vykonávaný a to až do synovy dospělosti. V té době nebylo od žen vstupujících do manželství vyžadováno panenství. Sňatky bývaly domluvené otci dívek, kteří dostávali za své dcery odměnu.

Po sňatku se po ženách vyžadovala naprostá věrnost a její porušení mohlo být trestáno i smrtí nebo zohavením pohlavních orgánů, či prodejem do otroctví.

Ženatý muž však mohl mít více žen, ale pouze ze svobodných mohl udělat svoji další manželku či konkubínu [Matoušek 2003: 7].

Tehdejší společnost vykazovala relativně nízkou sňatečnost. Údaje z 6. -9. století dokládají, že byla sňatečnost na území severní Itálie, Francie a Německa v rozmezí 61 -78 % dospělých osob. Vdávaly se ženy velmi mladé a byly ještě fyzicky nevyspělé. Časté porody a těžká práce měly vliv na jejich organismus. Proto byla také v této době vysoká úmrtnost žen a to zejména v produktivním věku. Jejich fyzický stav byl ještě zhoršený životními podmínkami, jelikož žily neustále na hranici hladu. Církev jim nabízela určité východisko z jejich nelehké situace, kterým byl celibát řeholnic nebo dodržování kultu virginité a zdrženlivosti mezi manžely. Bohatší ženy měly možnost předat své děti kojné. Tento trend pokračoval i v pozdějším období [Horská et al. 1990: 150 - 153].

Vzrůstající vliv církve měl také vliv na rodinu a její hodnotu. Rodina se stávala stále důležitějším svazkem, který posvěcoval reprodukční cyklus obyvatel. Zároveň zaručovala určitou soudržnost a pokoru jejich členů. Pro člověka bylo stále důležitější mít rodinné zázemí.

2.2. Obraz rodiny v předindustriální společnosti

Existence člověka ve středověku bez zázemí rodiny je takřka nemyslitelnou. „Rodina tvořila základní buňku středověké společnosti. Plnila v ní řadu funkcí: zajišťovala reprodukci obyvatelstva, vychovávala děti, vyráběla, konzumovala, spravovala majetek, garantovala vzájemnou pomoc svých členů a jejich obranu navenek“ [Horská et al. 1990: 219].

Pro každého člověka byla zásadní jak příslušnost k feudálnímu pánovi, tak příslušnost k rodině. Podoba rodiny v tehdejší společnosti závisela na společenském postavení. Od toho se odvíjela jednak velikost rodiny, ale také její struktura a funkce.

2.2.1. Podoba tehdejších domácností

Předindustriální rodina je mnohdy vnímána jako velkopočetná rodina, což není zcela pravdou. Tento mylný obraz rodiny se snažil vyvrátit Laslett, který na studii farních záznamů od 16. století ukázal, že rodiny byly relativně malé [Goody 2006: 78].

Přestože byla vysoká porodnost, je třeba brát v úvahu i větší míru úmrtnosti dětí, nižší průměrný věk a v neposlední řadě i odchod členů rodiny do služby. Rozdíly ve velikosti rodiny byly také dané sociálním zařazením a oblastí. Pro příklad mohou sloužit soupisy obyvatel z roku 1651, kdy na jednu domácnost v českých panstvích připadalo od 4,46 po 6,15 dítěte [Horský, Seligová 1996: 29].

Představy o početných domácnostech se však mohou potvrdit v oblasti východního Pobaltí, kde se pohyboval počet osob v rozmezí 12,1 až 18,8 na jednu rodinu.

Na rozdíl od současnosti se do rodiny zahrnovali i lidé, kteří nebyli v příbuzenském vztahu. Příkladem je vymezení rodiny Tereziánskou instrukcí k soupisu obyvatel z roku 1777 zahrnující do rodiny všechny osoby, které „samy pro sebe nevaří“ a žijí v jedné domácnosti, v níž se společně stravují. Díky tomuto vymezení se do rodiny započítávalo kromě příbuzných osob i služebnictvo a učedníci. Všichni členové rodiny podléhali pravomoci hospodáře a to i ty osoby, které nebyli v příbuzenském vztahu, jako právě čeledí či učedníci.

Zaměstnanecké svazky, pokud je můžeme plně v té době takto nazývat, neboť mezi čeledí patřily především děti, které byly dávány do služby zejména z důvodu získání zkušenosti nebo z existenčních důvodů, kdy je nebyli schopni jejich vlastní rodiče uživit, přecházely ve svazky rodinné, plnící velmi důležitou funkci pro stabilitu tehdejší společnosti.

Přesto byl zachován zaměstnanecký poměr jako takový, jelikož za něj sloužící dostávali mzdu.

Tehdejší domácnost byla úzce spjata s vlastnictvím půdy nebo držbou domu. Ve městech tomu bylo trochu jinak, neboť podmínka vlastnictví tolik nevymezovala rodinu. Přesto i zde byla vazba na dům a domácnost velice silná [Horská et al. 1990: 219].

Evropské rodiny se kromě počtu členů domácnosti lišily také svým uspořádáním a to konkrétně počtem manželských párů a způsobu, jak společně žily v jedné domácnosti. Nejjednodušším typem rodiny byla tzv. nukleární rodina, tvořená z manželského páru a jejich dětí. Tento typ rodiny se ve velké míře vyskytoval v Anglii, kdy je také spojován s pojmem neolokality. Což znamená, že si nově vytvořená rodina hledá vlastní bydlení, aby mohla žít odděleně.

V kontrastu s tím stojí rodinné uspořádání v Srbsku či Rusku, kde bylo zcela běžné, aby několik manželských párů žilo v jedné domácnosti. Uspořádání těchto

párů je jak lineární (více párů z různých generací), tak i laterálně (více párů z jedné generace).

Uspořádání domácností a správy o majetek bylo také velmi odlišné. Ve větší části Evropy znamenalo odstěhování nejstarší generace na „výměnek“ a předání hospodářství svým dětem s očekávanou podporou ve stáří, která mohla být také stvrzená písemně s uvedením rozsahu podpory. Pro venkov bylo také typické, že se sourozenecké rodiny usazovaly v blízkosti, aby si mohly vzájemně vypomáhat. Mnohdy také sdílely společnou kuchyň a byly i finančně vzájemně provázány. Příkladem tohoto propojení vzájemných vztahů je Německo.

2.2.2. Sňatek a manželství

Manželství v minulosti, stejně jako tomu je dodnes, bylo propojením životních drah muže a ženy, ale také jejich rodin. Což v minulosti platilo více než dnes. Se stylem života a jeho zvyky souvisely motivy a možnosti vstupu do manželství.

Sňatky byly uzavírány v pozdějším věku, jelikož bylo nutné, aby si mladí lidé před vstupem do manželství zajistili hmotné prostředky k tomu, aby mohli založit svoji vlastní domácnost. „Západoevropský“ typ manželství, jak jej charakterizoval J. Hajnal, je typický poměrně vysokým věkem prvního sňatku a to u mužů 26 – 27 let a u žen 23 – 24 let. V Evropě se tento typ manželství vyskytuje v 16.-17. století. O století dříve bychom však mohli vysledovat sňatky uzavírané o mnohem dříve. Příkladem může být Toskánsko, kde se dívky vdávaly kolem šestnácti let. U mužů se jejich sňatkový věk blíží spíše výše uvedenému Hajnalovu modelu [Horská et al. 1999: 224 - 225].

Hajnal o tomto modelu také tvrdí, že menší domácnosti přispěly k vývoji kapitalismu v dané oblasti [Goody 2006: 78].

V Čechách byl průměrný věk při uzavření prvního sňatku v 18. století 27 let u mužů a okolo 23 let u žen. V Anglii je tento průměrný věk podobný. Vyšší hodnoty ukázal J. Schlumbohm pro vestfálský Belm, kdy u žen je průměrný věk 26,3 až 28,4 a mužů 29,2 až 31 let [Horský, Seligová 1996: 61].

Pohled na manželství středověku byl ovlivněn církví a jejími zákony. Církev jako taková hodnotila výše než manželství panenství a zdrženlivost. Jako alternativu k manželskému soužití nabízela celibát. Manželství mělo být uzavíráno

pouze za účelem plození dětí a tímto byl také ovlivněn pohled na sexuální styk, který měl být přípustný pouze pro početí.

Velmi často bylo zcela běžnou záležitostí, že se partneři vstupující do manželství vůbec neznali, neboť sňatek byl výrazem propojení dvou rodin a jejich majetku. Sňatek byl předem domluvený a uzavřený rodiči snoubenců.

Před uzavřením sňatku probíhaly zasnuby, které měly určitou podobu. V rámci zasnub si snoubenci dávali slib k uzavření manželství. Sjednávala se také svatební smlouva a určovala se výše věna.

Důležitost sňatku podtrhuje závaznost trojích ohlášek, která byla dána čtvrtým lateránským koncilem z roku 1215. Cílem těchto ohlášek bylo zveřejnit plány uzavřít manželství a prověřit, zda v uzavření manželství nic nebrání. Tyto ohlášky byly oznamovány farářem v průběhu tří církevních svátků, které po sobě následovaly. Setkáváme se také s případy, kdy docházelo k prominutí tří ohlášek z důvodu nutnosti uzavřít manželství v co nejkratší době, nebo pokud snoubenci byli natolik známí, že se tento způsob jevil jako zbytečný [Lenderová et al. 2009: 146-148].

Přístup k instituci manželství se změnil v době renesance a reformace. Manželství je viděno jako svazek muže a ženy, kteří se navzájem podporují, pomáhají si, plodí děti a bojují proti nečistotě. Jedním z cílů manželského soužití je také boj proti prostituci. Proto se také změnil pohled na panenství a zdrženlivost, jelikož právě plnění manželských povinností odvrátí od mimomanželského sexuálního styku. Ale i v této době je manželská sexualita posvěcena účelností pro plození dětí a ne pouze pro ukájení chťiče.

K předmanželskému pohlavnímu styku však docházelo i před uzavřením manželství. Nebyl však mravně odsouzený, pokud si snoubenci dali před tím manželský slib, který byl považován jako příslib k uzavření manželství.

Církevní vliv je v té době značný. Přesto se jí nepodařilo prosadit do manželství všechny svoje vize, jako rovnoprávné postavení mužů a žen, svobodnou volbu partnera, která se nám v současné době jeví jako průkopnická.

Vliv církve je také patrný v době, kdy již bylo možné uzavírat pouze občanské sňatky. Od roku 1868 již nemuseli snoubenci dávat manželský slib „před bohem“, ale bylo možné zvolit pouze úředně schválený způsob sňatku. Toto uvítali zejména příslušníci nekatolického vyznání a později osoby bez vyznání. Dále se rozšiřovaly sňatky se smíšenými vyznáními. Přesto církevní sňatky

i nadále velkou měrou převládaly [Lenderová et al. 2009: 151].

2.2.3. Postavení členů rodiny

Pro rodiny předindustriální společnosti se často užívá označení patriarchální. Mužům je zde přiznána převaha ve vedení rodiny. Také ve společnosti je vnímáno postavení muže mnohem výše než postavení ženy. Žena má v této rodině svoji úlohu danou výchovou dětí a starostí o domácnost. Muž zajišťuje obživu domácnosti a kredit rodiny na veřejnosti.

Společnost nastavila určitou nerovnost partnerů. Ta byla kromě společenského kreditu ještě prohloubena rozdílným věkem partnerů. Trend relativně velkého věkového rozdílu mezi manžely byl patrný zejména v 15. století a dříve, kdy se věkový rozdíl mezi nimi pohyboval kolem 9 let ve městě a 6 let na venkově (příklad Toskánska). Izolovanost ženy od muže způsobovala větší vazbu na děti, které byly daleko více citově připoutány k matce než otci. Děti vyrůstaly spíše v ženském prostředí a k otci neměly takový vztah.

Ve vřelém vztahu matky k dětem však existuje výjimka a tu představují kojenci. Díky vysoké kojenecké úmrtnosti byli rodiče k nově narozeným dětem celkem lhostejní. Důkazem může být také zvyk zámožnějších žen dávat děti po narození do 2-3 let kojným. Matky se tak mohly zbavit fyzické zátěže spojené se starostí o dítě a brzy se vrátit do společenského života [Horská et al. 1990: 228-229].

Úmrtnost dětí byla vysoká i v pozdějším věku. Nejrizikovější období je do 15 roku dítěte, kdy se dětská úmrtnost pohybovala v Čechách kolem 40%.

Dalším mezníkem, který ovlivnil společný život rodičů a dětí a jejich vzájemné vazby, představoval odchod dětí do služby. Zvyk dávat děti do služby byl zavedený nejen v chudých rodinách, ale i u rodin sedláků. Liší se však motivy, proč děti odcházely ze svých domovů.

U chudších vrstev byla služba dětí dána jejich životními podmínkami, kdy se děti stávaly pro rodiče určitou zátěží a rodiče je nebyli schopni uživit. Služba zajistila dětem potřebnou obživu, ale také možnost získat určité dovednosti. U selských rodin byla služba dětí za účelem získání zkušeností a osamostatnění. Tímto faktem je také dán věk dítěte, kdy do služby odcházely.

U nemajetných rodin je to kolem 8 roku dítěte a u selských rodin kolem 15 roku dítěte.

2.2.4. Pohled na manželství a jeho význam

Zhruba do poloviny 14. století mnoho myslitelů a filosofů preferuje virginitu před manželským životem. Podle filosofů tělesná láska svazuje duši i rozum a člověk pak ztrácí svobodu a možnost k poznání pravdy.

Obdobný pohled na manželské soužití měl například i Jan Hus, který připouštěl, že v počátcích lidských dějin bylo manželství potřebné jako „prostředek“ k rozmnožování lidí. Současná doba (ta o které mluvil) již růst populace nevyžaduje, a proto jednoznačně preferoval virginitu [Horská et al. 1990: 238].

Příchod humanismu poskytl manželství jinou hodnotu. Obratem ke kvalitám světského života a prožitků s ním souvisejících pozvedl manželství jako spojení muže a ženy, které obohacuje lidský život.

Zejména z církevního pohledu je manželství jediným přípustným spojením pro plození dětí a zároveň v něm vidí i základní funkci tohoto svazku.

V té době se církev velmi ostře staví proti jakýmkoli technikám zamezujícím početí dětí.

Přestože je manželství posvěceno jako svazek přípustný pro plození dětí, stojí proti sobě dva názory: humanistický s oslavou rodiny jako základu společnosti a teologický, který se snaží prosazovat i kult askeze a virginity [Horská et al. 1990: 242]

2.3. Přechod k industriální společnosti

2.3.1. Vliv industriální společnosti na rodinný život

O industriální společnosti mluvíme v období 18 – 20. století v souvislosti se změnou hospodářství většinou agrárního k rozvoji průmyslu. Tato změna byla ovlivněna technickými vynálezy (parní stroj, textilní stroje, tkalcovský stav a později i elektrická energie). Dochází tak k nárůstu těžby surovin a rozvoji průmyslové produkce zvýšením její efektivity.

Přechod k industriální společnosti byl postupný a s tím také souvisely změny, které se odehrávaly v tehdejších rodinách. Ty se týkaly zejména způsobu jejich obživy, jenž měly vliv i na jejich uspořádání. Mezi důležité mezníky, které ovlivnily

tehdejší život, bylo zrušení nevolnictví císařským patentem z roku 1781. Pro vesnické obyvatelstvo to znamenalo možnost stěhovat se za prací.

Již před rozvojem tovární výroby se změnil způsob získávání prostředků pro domácnosti. Mzdy byly vypláceny na rodinné bázi. Do práce byla zapojena celá rodina včetně dětí a to ještě ve větší míře než tomu bylo doposud. Rozšířila se domácí výroba, kdy se všichni členové domácnosti podíleli na pracovních činnostech například při tkaní. Děti již v takové míře neodcházely z domovů, jako tomu bylo dříve. Dětská práce se stala „kapitálem“ chudších vrstev obyvatelstva. Z tohoto důvodu se jednak snížil průměrný věk vstupu do manželství a zároveň se zvýšil počet dětí v rodinách. Rodiny také využívali práci v manufakturách. Na vesnici byl i nadále prostor pro zaměstnání v zemědělství, ale díky změnám v organizaci zemědělství se počet lidí uplatňujících se v tomto sektoru zmenšoval. Vztahy v rámci rodiny byly více postaveny na funkčním rozdělení činností. Děti se stále více stávaly prostředky pro získávání obživy a nezbýval jim čas na hry.

S příchodem industrializace a vznikem továren se tyto změny ještě více prohloubily. Z počátku byly do továren najímány celé rodiny. V továrnách pracovaly běžně i osmileté děti. Pracovní podmínky byly velice špatné vzhledem k prostředí, obtížnosti práce, ale i délce pracovní doby. Například v Anglii byla desetihodinová pracovní doba uzákoněna až v roce 1882.

Vznik továren a stěhování do měst vedlo k vytváření dělnických komunit. Těžká a nestabilní situace lidí přicházejících z vesnického prostředí do anonymity měst vedla postupně k tomu, že se prohloubily sousedské vztahy v těchto čtvrtích. Důležitou roli hrály ženy, které udržovaly rodinný život a podporovaly sousedskou výpomoc.

Typickým prvkem dané doby je také tzv. matrilokalita. Označuje trend, kdy je bydliště matky a dcery v blízkosti a je silný vztah mezi dcerou a matkou. Navzájem si předávají zkušenosti a jsou si výpomocné s chodem domácnosti a matka pomáhá dceři při výchově dětí [Goody 2006: 156].

2.3.2. Pohled na partnerský vztah

V moderní době dochází také ke změně strategie výběru partnerů. Oproti minulosti, kdy bylo velmi obvyklé, že partnera vybírali rodiče, je nyní volba partnera na rozhodnutí muže či ženy. Do popředí začíná vstupovat partnerská

láska a vzájemná podpora a nejen ekonomický kalkul, jak tomu bylo v době minulé.

Ekonomická nezávislost podpořila samostatnost dětí a jejich volby o dalším životě. Mladí lidé se byli schopni dříve osamostatnit a řídit svůj osud. Klád se také větší důraz na vzdělání, díky kterému bylo možné dosahovat lepšího zaměstnání a to jak pro muže, tak také pro ženy. Vzdělané ženy tak dosahovaly stejných příjmů jako muži a byly oproti ostatním ženám zvýhodněny.

Zvýšení nezávislosti jedinců s sebou neslo negativní i pozitivní stránky. Mezi pozitivní je právě výše uvedený rozvoj vzdělání, volnost při výběru partnera a možnost rozhodovat o osobním osudu. Negativní je snížená zodpovědnost mužů ve vztahu k počtí dítěte, jelikož rostl počet dětí narozených mimo manželství, kdy jejich otcové odchází za prací. Goody uvádí, že v první polovině 18.století pouze třetina těchto párů uzavřela manželství a o sto let později pouze polovina z nich [Goody 2006, 155].

Také rozvod byl dostupný pro širší skupinu obyvatel než v minulosti. Nelze však říci, že by byl něčím běžným. Tento způsob ukončení manželství byl dlouhou dobu nemyslitelný. Přestože manželský patent vydaný Josefem II. z roku 1783 vyňal řešení manželských záležitostí z pravomocí církve, nebylo možné instituci manželství zrušit tak jednoduše, jako tomu je dnes.

Objevují se také nesezdaná partnerství a to zejména v dělnických vrstvách. Díky vysokým nákladům na svatbu se lidé rozhodují žít spolu bez uzavření manželství.

Na konci 19. století je také patrný pokles plodnosti. Důvodem je jednak zdokonalení antikoncepčních prostředků či využívání přirozených metod, ale také rozšíření ženské práce a pokles dětské úmrtnosti. Zlepšující se podmínky měly také pozitivní dopad na rodinný život a citový vztah mezi rodiči a dětmi

2.3.3. Změny v trendu zaměstnanosti žen

Rozmach průmyslu a rozšíření majetku středních vrstev měl vliv na roli manželky v rodině. Zlepšení ekonomické situace umožňovalo ženám zůstat doma a starat se pouze o domácnost a výchovu dětí. Tento trend se rozšiřoval i do nižších vrstev obyvatel, díky postupnému nahrazování žen v továrnách muži. Mzdy již nebyly vypláceny na rodinné bázi, ženská práce bývala hůře placená a

zároveň bylo obvyklé, že práci dostali přednostněji muži před ženami. Pokud byl práce nedostatek, ženy zůstávaly doma.

Podstatný vliv na tento fenomén měl také společenský tlak. Představa pracující manželky byla hodnocena negativně, jelikož se práce mimo domov neslučovala s jejími povinnostmi v rodině. Manželky na konci 19. století plnily úlohu matek a staraly se o domácnost. Tento obraz rodiny přetrval v podstatě až do 50. let 20. století. Výjimkou byla válečná období, kdy musely ženy zastávat i mužskou práci, jelikož byli muži povoláni do armády.

2.4. Rodina ve válečném a poválečném období

2.4.1. Rodina během války

Válka měla na rodiny velmi výrazný vliv. Za první i druhé světové války se musely ženy vyrovnávat s absencí mužů nebo jejich smrtí. Mobilizovaly svoje síly pro zajištění chodu domácnosti. Mladé ženy musely vychovávat sirotky a smířit se s osudem, že se díky nedostatku mužů již nikdy neprovdají [Sullerotová 1995: 7]. Nacistické režimy druhé světové války zacházely s rodinami velice krutě. Docházelo k jejich hromadnému vyvražďování. Pokud někteří členové zůstali na živu, snažili se vzájemně podporovat, aby byli schopni přežít toto těžké období a vyrovnat se se ztrátami nejbližších. V této době se snažili lidé spojit a pomáhat si v rámci širších příbuzenských vztahů, aby byli schopni překonat velmi špatné životní a ekonomické podmínky. [Sullerotová 1995:8-10].

Válka znamenala pro celou společnost období naprosto atypické, kdy jakékoli hodnoty a normy ztrácely svoji původní podobu a přizpůsobovaly se podmínkám vycházejícím z každodenního boje o přežití a zachování lidské důstojnosti.

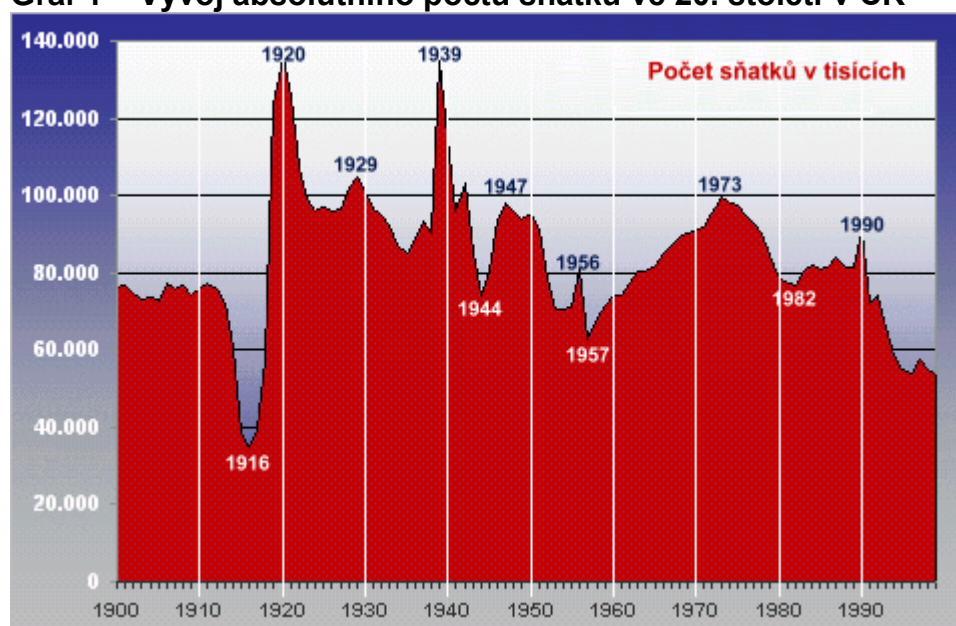
2.4.2. Poválečná léta

V poválečném období se očekávalo, že se rodiny vrátí ke svým původním tradicím a obnoví se uspořádání rodin z let předválečných. Paradoxně však k tomu nedošlo. Inspirace přichází ze Švédska, kde se formuje nový obraz rodiny v poválečné Evropě.

Od roku 1945 až do roku 1965 dochází k nárůstu sňatečnosti. Zároveň se snižuje věk vstupu do manželství. Do této doby se obvyklá hranice pohybovala mezi 24-25 léty a snižuje se na sňatky uzavírané kolem 21. roku ženy. Obraz této situace můžeme vidět v celé Evropě. Dokonce se stírají rozdíly mezi venkovem a městem, které bylo možné do této doby vždy sledovat. Důvodem této změny je víra v partnerskou lásku a manželství, kdy mladým lidem již nezáleží na věně. Chtějí se vyvázat ze závislosti na rodičích a začít společný partnerský život [Sullerotová 1995: 14-16].

V České republice je tento trend také patrný. Níže uvedený graf ukazuje na to, jak rok 1947 dorovnával propad v uzavřených sňatcích z roku 1944.

Graf 1 – Vývoj absolutního počtu sňatků ve 20. století v ČR

Zdroj: <http://www.demografie.info/?cz_snatecnosthistorie> citováno 4.8. 2011

V České republice je tento vývoj podpořen také přijatými zákony, které měly za následek zvýšení počtu uzavřených manželství. Roku 1945 byla snížena hranice zletilosti z 21 na 18 let. Od roku 1948 byly vypláceny novomanželské půjčky ve výši 7200 Kčs, což představovalo zhruba polovinu měsíčního platu, s úrokovou sazbou 3,5%

[dostupné z <http://www.demografie.info/?cz_snatecnosthistorie> citováno 4.8. 2011].

Současně s růstem sňatků přichází i poválečný „baby boom“. V Evropě připadá na jednu ženu více než 2,5 dítěte. V Československu připadá v roce 1946 na jednu ženu 3,2 dítěte [Sullerotová 1995: 21].

Padesátá a šedesátá léta jsou ve znamení návratu žen do zaměstnání. Mění se tak jejich současná role, kdy kromě práce v domácnosti a starosti o děti se začínají uplatňovat v určité profesi. Důvodem je finanční potřeba rodin pro získání prostředků k zakoupení věcí pro ulehčení domácí práce, spotřebního zboží, ale i k možnosti využít rozšiřujících služeb poskytujících aktivní trávení volného času. Dalším důležitým faktem je individuální potřeba žen zúročit své schopnosti a znalosti, které mohly díky přístupnosti vzdělání získat [Goody 2006, 179].

V České společnosti byl návrat žen do zaměstnání ještě citelnější než v západní Evropě. Důvodem byla komunistická revoluce v roce 1948. Rodina představovalo pro tehdejší kolektivně budovanou společnost určitého „nepřítele“. Ženy se měly zapojit do zaměstnání a využít „rovné šance“ bez handicapu mateřství. Začaly se budovat školky a jesle. Ženy nastupovaly do zaměstnání již od tří měsíců věku dítěte a byla jim poskytována celotýdenní péče v těchto zařízeních. Začaly se razit názory, že kvalifikované síly vychovají dítě lépe než jejich matky. Tento názor podporovali i odborníci z řad psychologů, pedagogů. Dokonce i pediatři razili názor, že umělé mléko je zdravější než mateřské a podporovali výchovu dětí v jeslích [Možný 2002: 154-155].

2.5. Proměny rodiny od šedesátých let 20. století

2.5.1. Vliv vzrůstajícího individualismu a nové postavení ženy

Poválečná situace se postupně stabilizovala ve všech sférách ekonomického i sociálního života. Rodinný život dostává nových rozměrů. Zejména v západní Evropě podporuje společenská situace rozvoj individualismu. Tento fenomén má však nejen své pozitivní stránky, které se odráží v možnostech jednotlivců utvářet si život podle svých potřeb a představ, ale ovlivňuje také vztahy na různých úrovních. Pokud se snaží jedinec uplatnit a prosadit v sociálním a ekonomickém životě, mnohdy naráží na zájmy svého okolí. Stává se pak, že

nemusí být v souladu individuální potřeby s představami druhých. V případě partnerského života tak dochází k různým rozkolům, jelikož je narušena rovnováha vyplývající z dosavadních principů soužití založených na upřednostňování rodinných hodnot nad osobními zájmy. To platilo více pro ženy než muže. Ženy se ve všech dobách musely obětovat pro rodinu více než muži.

Vývoj rodiny v západní Evropě od šedesátých let můžeme shrnout do několika základních bodů:

1. pokles sňatků
2. zvýšení počtu rozvodů a rozchodů
3. nárůst rodin s jedním dítětem či rodin, které vznikají spojením dvou partnerů, které mají děti z předchozího manželství
4. pokles porodnosti
5. nárůst podílu dětí, které se rodí mimo manželství
6. nárůst námezdní práce žen

Sňatek není vstupní branou pro společný život, jako tomu bývalo v minulosti. Manželský život není založen na stejných principech, jelikož hodnoty rodiny netkví v materiálním zázemí a symbolickém dědictví (příkladem je přidělování křestního jména)¹, ale posiluje se hodnota individuálních potřeb.

Hodnotové diferenciací rodinného života jdou ruku v ruce s objektivními podmínkami podporující individuální řízení vlastního osudu. Patří mezi ně kontrola porodnosti, která je umožněna stále větší dostupností antikoncepčních prostředků, ale také díky zákonům, které se k této otázce vztahují. [de Singly 1999: 87-88].

Sílící potřeba individuálního rozvoje spolu s možnostmi, jež společnost poskytovala, ovlivnilo reprodukční chování rodin. Po období „baby boomu“ přichází kolem roku 1964 radikální pokles plodnosti ve většině Evropy. Z optimistických čísel, kdy na rodinu přicházely 3 až 4 děti, se pohybuje počet dětí kolem 1,5 dítěte na ženu. Konkrétně v Československu je uvedena hodnota z roku 1967 1,7 dítěte na ženu. Zde se však plodnost snižuje již od začátku přelomu 50. a 60. let [Sullerotová 1995: 35].

Na tento pokles plodnosti reagují vlády mnoha zemí nejrůznějšími opatřeními pro podporu plodnosti. V letech 1970, 1971 a 1973 byla v Československu zavedena

¹ Přidělování křestního jména bylo výrazem dědictví mezi generacemi. Platilo pravidlo, že nejstarší dítě dostávalo jméno podle dědečka z otcovi strany (pokud to byl chlapec) a dívka po babičce z matčiny strany. Tak se zachovávala určitá symbolická kontinuita [de Singly 1999: 55]

opatření, která finančně zvýhodňovala narození druhého a třetího dítěte. Což mělo za výsledek zvýšení počtu narozených dětí z 213 800 v roce 1968 na 292 000 v roce 1974 [Sullerotová 1995: 35].

Mění se také přístup ve výchově dětí. Zatímco v západní Evropě se začíná prosazovat trend výchovy dominující u nás v padesátých letech, kdy se ženy chtějí prosadit v zaměstnání bez ohledu na roli matky, v Čechách přistupují k prodlužování mateřské dovolené. Jedním z hlavních důvodů byla ekonomická stránka, kdy se zjistilo, že náklady na jesle a školky jsou vyšší než kapitalistická nadhodnota ženské práce. Ženy také velmi často abstenovaly v práci díky nemocem svých dětí. Opět zde zafungovala odborná podpora ze strany psychologů a pediatriů, kteří začali zdůrazňovat nenahraditelnou roli matky pro vývoj dítěte [Možný 2002: 155].

2.5.2. Nový obraz partnerského soužití

Pokles porodnosti není jediným fenoménem daného období. Snaha o sebeuplatnění a vznik individualismu s sebou přináší také pokles sňatečnosti. „Módní záležitosti“ se začínají stávat soužití bez právního spojení. Mluví se o tom, že se jedná o prototyp manželství, díky kterému se sníží počet rozvodů. Je to však zcela nový typ soužití, který je založený na partnerské volnosti. Rozhodují se pro něj většinou jedinci ekonomicky zajištění, kteří si chtějí ponechat určitou nezávislost ekonomickou i sociální. Tento trend je patrný zejména v západní Evropě. Východní Evropa zůstává u „tradičního“ způsobu manželského soužití. Jedním z důvodů je řešení bytové situace, kdy svobodní lidé nemají téměř žádnou možnost získat byt. V západní Evropě je také díky tomu patrné, že stoupá rozvodovost, jelikož svobodné soužití nijak neposiluje roli rodiny jako takové [Sullerotová 1995: 46-49].

Rodina jako právní instituce tak dostává zcela novou podobu. Ještě v šedesátých letech bylo volné soužití kritizováno, ale o několik let později je tento „konkubinát“ naprosto akceptován [Beck 2004: 163].

Manželství jako instituce je pro mnoho jedinců přijatelné v případě, že se rozhodnou mít děti. Jinak nevidí žádný důvod pro vstup do toho svazku a dávají přednost volnému soužití.

Rodinné štěstí již nestojí na prvním místě, jako tomu bylo v rodině moderní. Nahradilo ho štěstí individuální [de Singly 1999, str. 90].

Z pohledu zaměstnanosti je již zcela běžný trend, kdy jsou zaměstnání oba partneři. U žen je vidět nejvyšší míra zaměstnanosti v období před narozením dítěte a od školního věku dítěte. Je již samozřejmé, že matka nastupuje do zaměstnání [Možný 2002: 164].

Ženy stále více využívají možnosti stejného přístupu ke vzdělání a chtějí se uplatnit v různých sférách povolání jako muži. Otevírají se jim dveře k vlastní realizaci a ekonomické nezávislosti na mužích. Setkávají se však s diskriminací, která je ovlivněná tradičním modelem ukazující ženu jako matku. Pro zaměstnavatele nejsou zárukou tak stabilního zaměstnance jako muži.

Navíc ani muži nezměnili svůj postoj k novým možnostem ženy. Přetrvává jejich očekávání, že primární role ženy je plnit své tradiční poslání jenž je starost o rodinu a domácnost. Málo z nich je ochotno přistupovat stejnou měrou k povinnostem vyplývajícím z chodu domácnosti. Muži a ženy najednou nestojí vedle sebe, ale proti sobě.

Nelze říci, že by se muži ve vztahu k ženám nezměnili. Snaží se být více ohleduplní a chápat složitost ženské úlohy. Nedokázali se ale zcela vyrovnat s rovnoprávným postavením ženy. Tuto novou situaci nechápou, jako tomu je v chápání žen, v možnostech vzdělání, perspektivy v povolání a menším podílu práce v domácnosti. Pro muže je rovnoprávnost hrozbou větší konkurence, zřeknutí se kariéry a většího zapojení do prací v domácnosti [Beck 2004: 172].

Celá záležitost vedoucí ke konfliktu ve vztazích mezi mužem a ženou je odrazem celkové sociální roviny.

Individualismus a touha po rovném postavení bude však vždy u žen omezena touhou po dětech. Přestože se mnohé z nich této možnosti vzdají, valná část se rozhodne pro roli matky, i přestože s sebou rodičovství přináší určitou ztrátu svobody a zhoršené možnosti profesního uplatnění.

V západní Evropě se v osmdesátých letech prohlubují rozdíly v představách o budoucím životě a podobě partnerského soužití. Každý se snažil najít takový způsob života, manželského, partnerského či „single“, jenž by co nejvíce odpovídal jeho individuálním představám a potřebám. V České republice přichází

tento trend později v souvislosti se změnou politických a sociálních podmínek, které nastaly po roce 1989.

Hledání ideálního spojení mateřství a zaměstnání vedlo k diferenciaci životních drah. Ženy, které se chtěly plně věnovat své kariéře, se začaly rozhodovat pro bezdětnost. Stále se zvyšující tlak na efektivitu práce a její produktivitu znesnadňoval podmínky pro propojení role matky a zaměstnané ženy. Rekcí na danou situaci byl výrazný pokles porodnosti, a to pod míru prosté reprodukce, která pracuje s modelem alespoň dvě děti na rodinu.

Jedním z důvodů dramatického poklesu porodnosti je tedy zvýšení počtu párů či samotných žen, které se rozhodly pro bezdětnost a druhým je nárůst rodin pouze s jedním dítětem.

Reakcí na danou situaci byla v mnoha státech snaha o sociální podporu ve formě tzv. „mateřského platu“, aby měly ženy dostačující finanční podporu v době, kdy se starají o děti. Ženy by se také mohly rozhodnout nastoupit dříve do zaměstnání a z platu hradit hospodyně či chůvu, která jim bude po určité období nápomocná. Celá vize byla postavena na tom, že je třeba ženě kompenzovat neplacenou práci v domácnosti do té doby, než bude moci nastoupit do svého zaměstnání. Ve Skandinávii se objevoval dokonce model podporující možnost střídavé péče rodičů v době rodičovské dovolené.

Optimistické úvahy však ztroskotaly na finančních možnostech státu. I nejbohatší sociální státy zjistily, že nejsou schopné pokrýt ze svých rozpočtů nároky na „mateřský plat“, jelikož se všude začala zvyšovat nezaměstnanost a rostl počet lidí v důchodovém věku [Možný 2002: 167-169].

Vývoj na trhu práce a vzrůstající tlak na zaměstnance vedl některé páry k tomu, že se začaly uchýlovat k „tradičnímu“ modelu, kdy hlavní finanční přínos do rodinného rozpočtu má muž a žena se stará o děti a domácnost.

Další cestou pro zvládnutí těchto sociálních a ekonomických tlaků se jeví cesta odkládání prvního mateřství do pozdějšího věku, kdy žena dosáhla určitého postavení a tím se dostala na přijatelnou hranici příjmu. Dobrá finanční situace umožňuje zajistit pomoc v domácnosti a dřívější odchod ženy do zaměstnání.

V neposlední řadě dochází k zavedení nového modelu, kdy muž zůstává doma a žena se odchází věnovat kariéře [Možný 2002:170].

Když hovoříme o změnách vycházejících z individuálních potřeb, které jsou výrazem současné společnosti, nesmíme opomenout, že i v postmoderní době

jsou rozdíly v chápání rolí a individuálním uplatnění mezi jednotlivými sociálními skupinami. Hodnoty individualismu a osobní autonomie jsou vyžadovány v rodinách vysokoškolsky vzdělaných jedinců více než u jedinců z dělnického prostředí [de Singly 1999, str. 98].

Tento trend je také patrný v dalším důležitém jevu zcela běžném v postmoderní společnosti, který se od šedesátých let začal zvyšovat, a tím je rozvodovost. Vysokoškoláci se rozvádějí více než lidé s nižším vzděláním. Paradoxně je rozdíl ve vztahu vzdělání a míře rozvodovosti mezi pohlavími. Podle průzkumu se ukazuje, že ženy s vysokoškolským vzděláním a také vyšším postavením v práci se rozvádějí více než vysokoškolsky vzdělaní muži. V roce 1970 byla v Československu analyzována data, která ukázala, že v populaci 45-54leté prošlo rozvodem 8,7% mužů se základním vzděláním a 12,2% vysokoškolsky vzdělaných; u žen se tyto rozdíly ještě více rozevíraly, kdy bylo 11,7% žen ve skupině základního vzdělání a 20,1% vysokoškolaček [Možný 2002:188].

Na míru rozvodovosti nemá vliv pouze vzdělání. Jelikož se stal rozvod stejně běžnou záležitostí jako sňatek, řada odborníků se zabývá otázkou, jaké faktory mají vliv na úspěšnost trvajících manželství a co zvyšuje předpoklad rozvodu.

Ruku v ruce s vysokou rozvodovostí přicházejí opakované sňatky, kdy se snaží lidé najít manželské štěstí s dalším partnerem. Bohužel však neupevňují stabilitu manželského svazku, neboť se lidé, kteří již v minulosti zkušenost s rozvodem měli, často rozvedou i v dalším svazku.

I když je rozvod chápán jako něco, co již patří k partnerským vztahům, stále má velký dopad na rodinu jako takovou a všechny její členy. Zejména pro děti je stále těžké vyrovnávat se s touto situací a v případě opakovaného manželství nalézt místo v nově vytvořené rodině. Podle průzkumů se ukazuje, že nejstabilnější rodiny, kdy manželství končí až smrtí jednoho z partnerů jsou ty, kdy je uznáváno tradiční uspořádání rolí muže a ženy [Možný 2002:194-197].

Konec 20. století, stejně jako začátek 21. století, je ve znamení různých pojetí partnerského soužití, která jsou odrazem touhy po osobním uspokojení, seberealizaci a hledání individuálního štěstí. Stojí ve své době faktory jako je nízká sňatečnost, vysoká rozvodovost, nízká porodnost, opakovaná manželství, společná soužití partnerů bez uzavření manželství. Přesto všechno zaujímá instituce manželství důležité místo ve společnosti.

2.6. Shrnutí historických změn

Je tedy patrné, že rodina prošla během svého vývoje mnoha změnami. Pokud hovoříme o rodině evropské, do které můžeme zahrnout i situaci týkající se České republiky, můžeme podle Možného hovořit o několika zásadních změnách, které proběhly během historického vývoje od předindustriální rodiny do současnosti

- Předmanželský sex se stává zcela legitimním
- Neustále se rozvíjí nové techniky, které umožňují kontrolu početí a zároveň se zpřístupňují takřka celé populaci.
- Snižuje se počet dětí, které se rodí během jednoho manželství. Oproti minulé době, kdy rodina vychovávala děti několik, se stává normálnějším jevem rodina s jedním dítětem.
- Roste počet dětí, které se rodí mimo manželství.
- Výběr partnera již není v rukou rodičů, jako tomu bylo v rodině tradiční, ale je zcela individuální záležitostí jedinců.
- Manželství je chápáno jako „občanská smlouva“, která je zrušitelná. Díky tomu stoupl počet rozvodů a opakovaných manželství.
- Vlivem modernizace a dělby práce dochází k oslabení rodiny. Muži často odcházeli za prací a žili mimo domov. Tento fakt měl také vliv na pokles reprodukce.
- Péče o děti a starší lidi se dostává do rukou jiných institucí než rodině (škola, ústavy sociální péče, nemocnice, domovy důchodců).
- Mění se postavení ženy. Emancipované ženy již nechtějí zastávat pouze roli matky a manželky, ale mají ambice se uplatnit také v povolání. Snaží se dosáhnout rovnocenného postavení jako muži.

[Možný 2008, 21-23]

3. Rodina a její zásadní změny

3.1. Změny ve významu manželství, jiné formy partnerského soužití

V předcházející části týkající se historického vývoje rodiny je ukázáno, jakým způsobem se rodina vyvíjela od předindustriální společnosti přes moderní společnost až do současné společnosti, která je často nazývána společností postmoderní.

Vlivem tohoto vývoje se také mění pohled na soužití partnerů a důležitost manželství jako instituce, poskytující zázemí pro partnerský život, početí a výchovu dětí.

V tradiční společnosti byly sňatky uzavírány zejména z důvodu zachování majetku, reprodukce rodiny a výchovy dětí. Důležitou roli hrálo společenské postavení a jeho udržení. Významnou úlohu při výběru partnera sehráli rodiče [Možný 2008: 21-22].

V současnosti se manželské soužití vyznačuje relativně malou stabilitou, která je mimo jiné způsobena těmito faktory: vysokou sociální mobilitou, emancipací žen, nevhodným výběrem partnera, vyšší tolerancí k rozvodům [Jandourek 2001: 148].

Mladí lidé stále více zvažují své rozhodnutí o uzavření manželství a zabývají se stále více otázkou výběru partnera pro rodinný život.

O tomto „kalkulu“ hovořil například ekonom Becker, který se zabýval otázkou sňatkového trhu. Ve své teorii ekonomické směny vychází z předpokladu, “ (...)že když se muž a žena rozhodnou uzavřít sňatek, mít děti nebo se rozvést, snaží se porovnáním výnosů a nákladů maximalizovat svůj užitek. Sňatek tudíž uzavřou tehdy, když očekávají, že se tak budou mít lépe, než kdyby zůstali svobodní, a rozvedou se, když očekávají, že to zvýší jejich blahobyť.” [Becker : 199]

V současnosti, můžeme sledovat různé formy soužití na základě individuální volby každého jedince. Dnešní společnost toleruje jak jedince, kteří se rozhodnou pro život bez partnera tzv. single, tak různé formy nesezdaných soužití. Rabušic definuje nesezdané soužití jako „...formu soužití dvou jedinců opačného pohlaví, kteří žijí ve svazku podobném manželství, mají spolu intimní sexuální

vztahy, společně bydlí a společně hospodaří, avšak nejsou oficiálně sezdání“ [Rabušic 2001: 193].

Rabušic [Rabušic 2001: 197] rozděluje čtyři formy nesezdaného soužití:

- **soužití porozvodové** – soužití dvou rozvedených lidí, kteří již nechtějí znovu vstoupit do manželství
- **soužití snoubenecké** – týká se lidí, kteří plánují do budoucna sňatek
- **soužití dočasné** – je typické pro mladé lidi, kteří jsou na počátku své milostné a sexuální dráhy a prozatím se nechtějí brát; dále pro lidi, kteří jsou rozvedení, nechtějí vstoupit ihned po rozvodu do manželství, ale zároveň nechtějí žít sami; obě tyto možnosti mohou skončit sňatkem nebo také rozchodem
- **soužití na místo manželství** – soužití typické pro mladé lidi, kteří chtějí žít spolu, mít spolu i děti, ale nechtějí vstoupit do manželství

Oppenheimerová hovoří o tzv. soužitích na zkoušku, kde vidí jeho důvod ve snaze o to, zvolit si co nejvhodnějšího partnera pro společný život [in: Rabušic 2001: 198].

Rabušic dále hovoří o dalších typech soužití, které v dnešní společnosti existují:

- **oddělené soužití** – dva lidé opačného pohlaví „patří k sobě“, ale každý z nich si udržuje své vlastní soukromí. Bydlí každý ve svém bytě a jsou na sobě finančně nezávislí.
- **trvale svobodní** – lidé zůstávají dobrovolně či nedobrovolně svobodní. Důvodů může být celá řada např. budování pracovní kariéry, psychické a sociální vlastnosti, homosexualita, zdravotní problémy.
- **soužití dvou lidí stejného pohlaví** – tento typ soužití byl ještě před několika lety považován za druh psychického onemocnění či perverzní chování. V roce 1961 byla v naší republice zrušena kriminalizace homosexuálních jedinců [Rabušic 2001: 201-203].

Dále pak v roce 2006 došlo ke schválení zákona o registrovaném partnerství. Tento zákon poskytuje partnerům stejného pohlaví určité výhody, které doposud neměli. Patří mezi ně právo dědické, možnost získávat informace o zdravotním stavu a zároveň ukládá vyživovací povinnost [<http://www.004.cz>, 31.7.2011].

Je tedy patrné, že se podoba partnerských vztahů značně liší. Současná společnost toleruje i partnerství lidí stejného pohlaví, což bylo v minulosti takřka neakceptovatelné. Tomuto vývoji se přizpůsobili sociologové a snaží se najít správnou definici pro formy soužití existující v dnešní společnosti. Jak je vidět z textu výše, je jich opravdu celá řada. Obecně můžeme říci, že se stále více rozšiřuje partnerský vztah, který není právním spojením, jako tomu je právě v manželství. Lidé se přizpůsobují trendům současnosti a hledají určitou volnost i v rámci vztahů. Snaží se tak zvolit takový svazek, kterým ji nejvíce vyhovuje.

3.2. Změny v přístupu k rodičovství

Stejně jako se mění přístup k manželství, dochází také ke změnám v pohledu na rodičovství. V dnešním moderním světě mají mladí lidé možnost své rodičovství nejen plánovat, ale také zcela vyloučit [Možný 2008: 149].

Rabušic hovoří o kontrastu mezi tím, jaké možnosti nám nabízí současná společnost s tím, čeho se musíme vzdát a co musíme investovat pro výchovu dětí [Rabušic 2001: 193].

Lidé mění svoji reprodukční strategii. Vlivem toho dochází k posunutí věkové hranice, kdy si mladí lidé pořizují první dítě. Zároveň se také mění počet dětí žijících v rodinách.

Paloncyová uvádí, že se snížil od 2. poloviny 90.let počet mladých lidí, kteří preferovali rodinu se třemi dětmi a na druhou stranu se zvýšil počet těch, kteří preferují jedno dítě. ideálem však zůstávají rodiny s dvěma dětmi [Paloncyová 2003: 14].

Mezi další faktory, které ovlivňují náš pohled na počet dětí je ekonomická situace rodin. Rabušic v této souvislosti porovnává početnost rodin v tradiční společnosti v kontrastu se společností současnou. V tradiční společnosti platilo, že lidé s vyšším ekonomickým a společenským statusem měli zpravidla větší počet potomků než rodiny chudší.

To však neplatí pro současnou společnost. V dnešní době se rodí více dětí lidem s nižším sociálním statusem a méně ekonomicky zajištěným.

Tuto situaci vysvětluje Rabušic tím, že je úspěch jedince vázán na množství majetku a moci. Aby toho mohl jedinec dosáhnout, zaměřuje se na získání hmotných statků a odkládá plození potomků [Rabušic 2001: 146-147].

Klesající počet rodičích se dětí v současné společnosti vysvětluje také Becker ve své teorii preferencí. Hovoří o tom, že s produktivitou společností se stává čas na výchovu dětí dražším. Výchova dítěte je tedy pro rodiny nákladnější. Zároveň se také zvyšuje důležitost kvalifikace v průmyslových společnostech, což má za následek růst investic do vzdělání dětí. Rostoucí hodnota času a vzdělání způsobují podle Beckera pokles porodnosti [Becker 1997: 200 - 201].

Na počet rodičích se dětí má také vliv možnost rozhodnout se, kolik dětí budu mít a jak řídit jejich početí. Ve společnostech, kde jsou povoleny potraty a je dostupná antikoncepce všem vrstvám, dochází k poklesu plodnosti plošně bez ohledu na sociální a ekonomický status. Ve společnostech, kde je přístup k antikoncepci nějak limitován nebo jsou potraty zakázány, se rodí méně dětí v bohatších rodinách [Rabušic 2001: 149].

Další otázkou týkající se rodičovství je to, zda je nutné před narozením dítěte (nebo krátce po něm) uzavřít sňatek. Zda je nezbytné pro výchovu dítěte žít v manželském svazku. Podle Paloncyové již není v dnešní době rodičovství vázáno na uzavření manželství. Mladí lidé se stále více ztotožňují s názorem, že není nutné, aby se děti rodily pouze do manželství. Také nevidí pro výchovu dítěte důležité, aby vyrůstalo v úplné rodině [Paloncyová 2003: 13].

Což také potvrzují výsledky z výzkumu, který je součástí poslední kapitoly této práce. Jelikož ukazuje, že klesá důležitost instituce manželství. Stále větší procento lidí si myslí, že manželství je zastaralou institucí. Zároveň jsou lidé s postupem času tolerantnější k výchově dětí pouze jedním rodičem.

Paloncyová ve své zprávě dále potvrzuje fakt, o kterém hovoří Rabušic v souvislosti s počtem dětí a jejich plánováním. Upozorňuje na to, že mladí lidé v České republice začínají pohlížet na rodičovství jako na určitou „přítěž“. Podle nich souvisí s pořízením dítěte také omezení osobní svobody a nutnost převzít odpovědnost za výchovu dítěte. V roce 2001 se takto vyjádřilo 50% respondentů ve věku 25-29let [Paloncyová 2003: 15].

Výše uvedené zjištění také do určité míry potvrzují výsledky výzkumů, o kterých budu hovořit v poslední části. Respondentům zde byla položena otázka, zda žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání. V roce 1991 s tímto tvrzením

souhlasilo 57% respondentů ve věkové hranici 19-29% a v roce 1999 již jen 32%. Je tedy vidět, že se pohled na rodičovství opravdu mění.

Přestože mladí lidé přistupují k otázce rodičovství jiným způsobem, než tomu bylo v minulosti a mnoho párů se rozhodne tento krok přesunout do pozdějšího věku nebo se zcela zřekne možnosti mít děti a zvolí si jinou životní dráhu, je stále velké procento lidí, kteří se pro rodičovství rozhodnou. Rabušic mluví o psychických potřebách rodičů, které jsou jejich dětmi uspokojovány [Rabušic 2001: 154].

3.3. Demografický vývoj v západní Evropě a v ČR

Jelikož je tato práce zaměřena nejen na vývoj rodiny, ale dotýká se také otázky změny hodnot související s rodinnou problematikou, ráda bych se pozastavila u milníku, který ovlivnil podobu rodiny, reprodukční chování obyvatel, ale také na pohled jednotlivců na instituci manželství jako takovou. V kapitole o historickém vývoji rodiny jsem již tyto změny nastínila. Nicméně níže bych se jim chtěla věnovat znovu a shrnout nejdůležitější aspekty ovlivněné proměnou individuálních, institucionálních i společenských hodnot.

Tento zlom ve změně hodnot je nazýván druhou demografickou tranzicí. V západní Evropě vztahuje počátek tohoto období Van de Kaa k roku 1965, Sullerotová uvádí rok 1964. Českou republiku a ostatní postkomunistické země však tyto změny ovlivnily až po roce 1989.

3.3.1. Druhá demografická tranzice

Za termínem druhá demografická tranzice stojí dva nizozemští demografové Ron Lesthaeghe a Dirk van de Kaa. Označují tím proměnu v demografickém chování v západní Evropě od šedesátých let 19. století až do let osmdesátých [Rabušic 2001: 176].

Van de Kaa hovoří o celé řadě změn, týkají této přeměny. Nejednalo se zásadní zlom, jež by proběhl jednorázově, ale o postupné kroky trvající zhruba dvacet let:

- Pokles úhrnné plodnosti způsobený tím, že ženy ve vyšším věku přestávaly rodit.
- Snížily se počty porodů ve vyšším pořadí.
- Snížil se počet předmanželských koncepcí a počet sňatků uzavřených z důvodu těhotenství ženy.
- Stále se zvyšuje průměrný věk při uzavření prvního sňatku.
- Prodlužuje se doba mezi sňatkem a prvním porodem; snižuje se počet dětí, které se narodí mladým matkám, což má za následek další pokles úhrnné plodnosti.
- Roste rozvodovost.
- Mladí lidé odkládají uzavření sňatku na pozdější dobu a díky tomu dochází ke zvýšení průměrného věku při prvním sňatku.
- Mladí lidé uzavírají sňatek až ve chvíli, kdy je žena těhotná. Zvyšuje se podíl dětí narozených před uzavřením manželství. Dále se zvyšuje průměrný věk žen při narození prvního dítěte.
- Uzákonění sterilizace a potratů snižuje počet nechtěných dětí.
- Nesezdané soužití se stává více populární a získává podporu u lidí, kteří se rozvedli nebo jejich manželství skončilo úmrtím jednoho z manželů.
- Kohabitace se stává stále běžnější alternativou manželství a díky tomu roste počet dětí narozených mimo manželství.
- Zvyšuje se počet lidí, kteří se rozhodnou zůstat bezdětní.
- Úhrnná plodnost je stabilizována na nízké úrovni.
- Úhrnná plodnost se na určitý čas zvyšuje, což je způsobeno tím, že začínají rodit ty ženy, které doposud porod odkládaly. Zvyšuje se také podíl prvních a druhých dětí narozených ženám vyššího věku.
- Plodnost jednotlivých kohort je stabilizovaná pod reprodukční hranici.

[in: Rabušic 2001: 154]

Jednou z hlavních příčin tohoto přechodu je změna hodnot postojů mladých lidí, kteří dávají do popředí seberealizaci [Rabušic 2001: 177].

Rabušic ve svém tvrzení navazuje na myšlenky Ingleharta, který hovoří o tom, že v hodnotách nově nastupujících generací ve vyspělých zemích dochází ke stále většímu prosazování postmaterialismu, který s sebou přináší právě onen důraz na seberealizaci a to na úkor materiálních hodnot a důrazu na řád a bezpečí.

Také jeden z tvůrců druhého demografického přechodu Van de Kaa zdůrazňuje, že změny v demografickém chování obyvatel souvisí se změnou hodnot směrem k postmaterialismu a seberealizaci. Říká, že v demografickém vývoji hrály určitou roli změny týkající se zdokonalení antikoncepce, lepší podmínky ve zdravotnictví, samozřejmě také zlepšení statusu ženy v otázkách mateřství a partnerských vztahů, stejně jako snížení sociální kontroly, která dává možnost lidem svobodněji se rozhodovat o svém budoucím osudu. Zásadní vliv na demografický vývoj však měla právě změna hodnot

[dostupné z <http://shrinking.ums-riate.fr/Ressources/Chap_01/KAA_04.pdf>, citováno dne 3. 9. 2011].

Van de Kaa stanovil počátek druhé demografické tranzice na rok 1965. Sullerotová však hovoří o tom, že zlom nastal již o rok dříve tj. 1964 díky zvýšení životní úrovně a zároveň počátku poklesu plodnosti a sňatečnosti. Díky poválečnému baby boomu byla nejsilnější vrstvou obyvatelstva generace mladých lidí, kteří pocítovali vlastní důležitost. Již se nemuseli potýkat s nedostatkem a nemuseli bojovat o přežití [Sullerotová 1998: 37].

Dívky mohly řídit mateřství díky zvyšující se dostupnosti antikoncepce a rozhodovat se o svém vlastním životě mnohem aktivněji [Sullerotová 1998: 37].

Sullerotová vidí jako hlavní příčinu zlomu v roce 1964 v hluboké změně hodnot a společenské morálky. Poukazuje na změnu ve vnímání struktury společnosti, jelikož již nevidí rodinu, jako základní buňku společnosti, ale podle ní se jí stává jedinec [Sullerotová 1998: 40].

Změny ovlivněné druhou demografickou tranzicí se týkají západní Evropy. Naši zemi zasáhly až v pozdějším období. Vysvětlením může být jiný způsob ekonomiky a rozdílný společenský systém v západní Evropě.

V České republice došlo v roce 1960 také k poklesu úhrnné plodnosti prosté reprodukce a zařadili jsme se mezi země s nejnižší plodností na světě. Tehdejší vláda však řešila tuto situaci přijetím řady propopulačních opatření. Patřily mezi ně nově zavedené dávky v mateřství a příspěvky na děti, prodloužení mateřské dovolené. Zavedly se výhodné půjčky mladým manželům. Díky tomu došlo k nárůstu úhrnné plodnosti z 2,1 v roce 1960 na 2,43 v roce 1974 [Rychtaříková 2008: 12-13]. Nicméně tento pozitivní vývoj netrval dlouho, neboť již po roce 1974 dochází opět k postupnému poklesu plodnosti a již v roce 1980 dosahuje hrubá míra plodnosti hodnoty 2,1, jako tomu bylo v roce 1960. V dalších letech se pak

stále snižuje [dostupné z <http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.xls> citováno dne 20.8. 2011].

3.3.2. Vývoj v České republice po roce 1989

Demografický vývoj v České republice po roce 1989 je ovlivněn, podle mého názoru, změnou individuálních hodnot, které se přibližovaly hodnotám západní společnosti kladoucí důraz na uplatnění individua a osobní úspěch a dále také změnou politiky státu, která se do roku 1989 vyznačovala rozvinutým systémem pro podporu rodin a populačního vývoje.

Rodinná politika, kterou prosazoval stát do roku 1989, se snažila o podporu rodin s dětmi, aby dosahovaly stejné úrovně jako rodiny bezdětné. Byla založená na systému univerzálních dávek a sociálních jistot. Podporovala rodinný model s oběma výdělečnými rodiči a díky tomu se také snažila zajistit institucionální podporu pro výchovu dětí, aby se žena mohla věnovat ekonomicky aktivní činnosti.

Po roce 1990 se vláda distancovala od termínu populační politika, jelikož ho spojovala s předchozím režimem a snažila se řešit otázku dopadů populačního vývoje na sociální a ekonomický systém. Kritizovala předchozí systém, jelikož byl: založený na přílišné intervenci státu do rodinného života; zvýhodňoval rodiny s více dětmi; unifikoval reprodukční chování, kdy jeho opatření motivovala k brzkému zakládání rodiny a malému intervalu mezi porody [Rabušic, Kocourková 2006: 107-108].

Po roce 1990 byla snaha státu se méně angažovat do rodinné otázky a přenést větší odpovědnost na jedince v uzavírání rodin. Klepetková uvádí, že si v té době kladla sociální politika za cíl kompenzovat nepříznivé důsledky reformy, které se dotkly rodin s dětmi a připravovat koncepční změny [in: Rabušic, Kocourková 2006: 110].

Díky tomu došlo k poklesu rodinného příspěvku. Dalším krokem s negativním dopadem na populační vývoj byla i změna v bytové politice, kdy stát přestal vyplácet příspěvky na bydlení a zrušil novomanželské půjčky. [Rabušic, Kocourková 2006: 111].

V roce 1990 byl také zaveden rodičovský příspěvek (nahradil dosavadní mateřský příspěvek). Poskytoval se do třech let dítěte bez ohledu na počet dětí a

v roce 1990 činil 900 Kč, což bylo 27% průměrné měsíční mzdy [Rabušic, Kocourková 2006: 112-113].

Dalším důležitým zákonem, který navazoval na toto opatření, byl zákon o zrovnoprávnění přístupu k rodičovské dovolené, který vyšel v platnost v roce 2001 a zrovnoprávnil matku a otce při výchově dětí. Rodičovský příspěvek tak mohli čerpat oba rodiče, kteří se rozhodli plně věnovat péči o dítě a zároveň si mohli vybrat neplacené volno v zaměstnání [Rabušic, Kocourková 2006: 119].

Další opatření, která následovala po roce 1990 se snažila o zmírnění dopadů vládou přijatých reforem, ať již to byly změny v rámci úpravy rodinných příspěvků, porodného, výše dávky v mateřství, v konečném důsledku se však snažila zdůraznit individuální zodpovědnost jednotlivců.

3.3.3. Analýza demografického vývoje

V návaznosti na otázky vztahující se k demokratickému vývoji bych chtěla na několika datech ukázat, jakým způsobem se lišil vývoj v západní Evropě a v zemích východního bloku. Níže uvedená data korespondují také s úvahami o tom, že se změny spojené s druhou demografickou tranzicí projeví v České republice nejvýrazněji po roce 1989.

Tabulka 1 - Ukazatelé sňatečnosti v zemích Evropy

Ukazatelé sňatečnosti ve vybraných zemích Evropy						
	Hrubá míra sňatečnosti			Věk při prvním sňatku		
	1960	1980	2004	1960	1980	2003
<i>Střední a západní Evropa</i>						
Rakousko	8,3	6,2	4,7	24	23	28
Belgie	7,1	6,7	4,1	23	22	27
Francie	7	6,2	4,3	23	23	28
Německo	9,5	6,3	4,8	23	23	28
Irsko	5,5	6,4	5,1	28	25	28
Holandsko	7,8	6,4	4,7	24	23	28
Velká Británie	7,5	7,4	5,1	x	25	27
<i>Střední a východní Evropa</i>						
Česká republika	7,7	7,6	5	22	22	26
Estonsko	10	8,8	4,5	24	23	26
Maďarsko	8,9	7,5	4,3	22	21	26
Litva	11	9,8	4,5	23	23	25
Lotyšsko	10,1	9,2	5,6	x	23	24
Polsko	8,2	8,6	5	22	23	25
Slovensko	7,9	8	5,2	22	22	25
Slovinsko	8,8	6,5	3,3	23	23	28

Poznámka: Hrubá míra sňatečnosti - ukazatel vyjadřující úroveň sňatečnosti, je definován jako počet sňatků připadajících na 1 000 obyvatel (*středního stavu*) ve sledovaném období

Zdroj: Eriikka Oinonen, *Families in Converging Europe*, PALGRAVE MACMILLAN: 2008

Tabulka č.1 ukazuje, že po roce 1960 došlo v zemích střední a západní Evropy k poklesu sňatečnosti a tento trend přetrvával i do roku 2004. Zatímco v České republice je vidět znatelné snížení sňatečnosti až v období mezi rokem 1980 až 2004. Věk při prvním sňatku zůstává mezi lety 1960 až 1980 stejný, nebo se o jeden rok snižuje či zvyšuje. Znatelnější posun věkové hranice je v období pozdějším, kdy se ve všech výše uvedených zemích věk při prvním sňatku zvyšuje. V mnoha zemích je to až o pět let. Věk při prvním sňatku u nevěst západoevropských je oproti nevěstám z postsocialistických zemí vyšší.

Příčina poklesu sňatků a zvýšení věkové hranice při prvním sňatku je dána také tím, že mladí lidé volí jiné formy soužití než manželství [Oinonen, 2008: 14].

Tabulka 2 - Ukazatelé plodnosti ve vybraných zemích Evropy

Ukazatelé plodnosti ve vybraných zemích Evropy									
	Úhrnná plodnost			Průměrný věk při prvním porodu			Podíl živých dětí mimo manželství		
	1960	1980	2004	1960	1980	2003	1960	1980	2004
<i>Střední a západní Evropa</i>									
Rakousko	2,7	1,7	1,4	X	24	27	13	18	36
Belgie	2,6	1,7	1,6	25	25	28	2	4	31
Francie	2,7	2	1,9	25	25	28	6	11	45
Německo	2,4	1,6	1,4	25	25	29	8	12	28
Irsko	3,8	3,2	2	26	25	28	2	5	31
Holandsko	3,1	1,6	1,7	25	25	29	1	4	33
Velká Británie	2,7	1,9	1,7	25	25	29	5	12	42
<i>Střední a východní Evropa</i>									
Česká republika	2,1	2,1	1,2	23	22	26	5	6	31
Estonsko	X	2	1,4	24	23	25	X	18	58
Maďarsko	2	1,9	1,3	23	22	26	5	7	34
Litva	X	1,9	1,2	23	23	25	X	12	45
Lotyšsko	2,6	2	1,3	X	24	25	X	6	29
Polsko	3	2,3	1,2	25	23	25	X	5	17
Slovensko	3,1	2,3	1,3	23	23	25	5	6	25
Slovinsko	2,2	2,1	1,2	25	23	27	9	13	44

Poznámka: Úhrnná plodnost - Počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu ve věku 15-49 let. Magickým číslem úp je hodnota **2,1**, která zajišťuje udržení početního stavu populace.

Zdroj: Eriikka Oinonen, *Families in Converging Europe*, PALGRAVE MACMILLAN: 2008

V tabulce č.2 je viditelné, že se plodnost výrazně snížila po roce 1960 v zemích střední a západní Evropy, čemuž také odpovídají demografické události související s druhou demografickou tranzicí a tento klesající trend pokračuje i nadále. Z uvedených zemí tvoří výjimku Holandsko, kde došlo po roce 1980 k mírnému zvýšení plodnosti. V České republice zůstává po roce 1960 plodnost přibližně na stejné úrovni, kromě výrazného výkyvu v polovině sedmdesátých let, kdy konkrétně v roce 1974 vzrostla úhrnná plodnost na hodnotu 2,4. Pak opět nastal její postupný pokles. Nejmarkantnější je po roce 1989, kdy byla hrubá míra plodnosti v roce 1999 na pouhých 1,1

[dostupné z <http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.xls> citováno dne 20.8. 2011]. Současně se snížením plodnosti se také zvyšuje počet bezdětných žen. V zemích západní Evropy je tento trend od 60. a 70. let a v zemích střední a východní Evropy až v 90. letech [Oinonen, 2008: 14].

Věk žen při prvním porodu se liší mezi zeměmi střední a západní Evropy a zeměmi východního bloku, kdy je patrné, že v zemích východního bloku rodí ženy dříve než je tomu u druhé části sledových států. Je také patrné, že v

postkomunistických zemích došlo ke snížení věkové hranice při prvním porodu od sedmdesátých let a po roce 1990 k jeho zvýšení.

V roce 1980 a 1990 došlo také k velkému nárůstu dětí narozených mimo manželství. Tento trend je viditelný jak u zemí západní Evropy, tak také v zemích střední a východní Evropy. Výjimkou činí Polsko, kde toto zvýšení není tak markantní [Oinonen, 2008: 14].

Ve zmiňovaném Polsku můžeme sledovat také nízkou míru rozvodovosti, stejně tak jako například v Irsku, jak uvidíme v tabulce č. 3. Rozdíl je dáván do souvislosti s náboženstvím daných zemí. Katolíci jsou v tomto směru daleko přísnější než protestantské země. Protestantské země legalizovaly rozvod již na počátku 20. století. Ve jmenovaném Irsku došlo k jeho legalizaci až v roce 1995 [Oinonen, 2008: 21].

Tabulka 3 – Rozvodovost v zemích Evropy

Ukazatelé rozvodovosti ve vybraných zemích Evropy			
	Hrubá míra rozvodovosti		
	1960	1980	2004
Střední a západní Evropa			
Rakousko	1,1	1,8	2,3
Belgie	0,5	1,5	3
Francie	0,7	1,5	2,1
Německo	1	1,8	2,6
Irsko	0	X	0,7
Holandsko	0,5	1,8	1,9
Velká Británie	0,5	2,8	2,8
Střední a východní Evropa			
Česká republika	1,4	2,6	3,2
Estonsko	2,1	4,1	3,1
Maďarsko	1,7	2,6	2,4
Litva	2,4	5	2,3
Lotyšsko	0,9	3,2	3,2
Polsko	0,5	1,1	1,5
Slovensko	0,6	1,3	2
Slovinsko	1	1,2	1,2

Poznámka: Hrubá míra rozvodovosti - počet rozvodů v kalendářním roce na 1000 obyvatel podle stavu 1. 7. daného kalendářního roku.

Zdroj: Eriikka Oinonen, *Families in Converging Europe*, PALGRAVE MACMILLAN: 2008

Zde můžeme vidět, že rozvodovost vzrůstá po celé sledované období ve všech zemích. Výjimkou je Maďarsko, kde došlo od roku 1980 k mírnému poklesu rozvodů. Nicméně tento trend je podobný ve všech státech.

Rozdíly v míře rozvodovosti mezi jednotlivými státy jsou dány jednak legislativou a další důležitou roli hraje náboženství [Oinonen, 2008: 20-21].

Z uvedených údajů je tedy patrné, že kromě rozvodovosti, se lišil vývoj v západní a střední Evropě od vývoje zemí postkomunistických. Trendy související s druhou demografickou tranzicí se objevily v postkomunistických zemích až v devadesátých letech a kopírovaly vývoj západní Evropy.

4. Teoretická východiska pro zkoumání hodnot

Z teoretické části této práce se pomalu přesouváme do empirické oblasti, kde bych se chtěla zabývat analýzou postojů lidí v České republice, které se týkají rodiny. Jelikož budu analyzovat jednotlivé hodnoty a jejich proměnu v rámci určitého časového období, ráda bych se v úvodu věnovala otázce hodnot obecně. Budu se snažit přiblížit, co to hodnoty jsou a jak na ně můžeme pohlížet. Dále bych ráda poukázala na základní možné způsoby výzkumu hodnot, které se v sociologii, ale i v jiných oborech používají.

4.1. Přístupy k hodnotám

„Koncept hodnot.... představuje pojem který, striktně řečeno, nelze definovat nominální definicí. Je ovšem možné popsat, co znamená, a identifikovat vztahy utvářející jeho význam“. [in: Prudký a kol. 2009: 17].

McLaughlin hovoří o tom, že je třeba se při výzkumu hodnot zabývat třemi otázkami: Vztahují se hodnoty na přání nebo potřeby? Jsou hodnoty hierarchicky uspořádané v nějakém osobním systému? Jsou hodnoty determinanty chování? Přičemž druhá a třetí otázka je určena pro empirické testování a nemá tak být zodpovězena a priori. Definuje také rozdíl mezi touhou a potřebou elementem úmyslu, který nabízí slovo „žádoucí“. Touhu definuje jako přání či preferenci. Žádoucí pak přesahuje přání svým morálním obsahem a mění se na „měl bych“. Potřeba a přání jsou však v úzkém spojení, protože lidé si přejí to, co je považováno za žádoucí. Hodnoty jsou tedy tím, co je žádoucí [in:van Deth, Scarbrough 1995: 26].

Koncepty a definice, které se týkají výzkumu hodnot se snaží zjednodušit přístup pro jeho zkoumání. Vždy mají na mysli cíl, kterého chtějí při zkoumání dosáhnout [Prudký a kol. 2009: 18].

V různých publikacích se také můžeme setkat s dělením hodnot podle toho „co je“ a „co má být“ [Prudký a kol. 2009: 19].

Rokeach (1976) používá dělení na hodnoty cílové a instrumentální. Přičemž cílové hodnoty se „...vztahují ke konečnému stavu, instrumentální hodnoty se týkají způsobů jednání přijatelných pro naplňování cílových hodnot“ [in: Prudký a kol. 2009: 20].

Hodnoty můžeme také chápat na základě těchto vymezení:

- M. Scheler je chápe jako „...*zvláštní vlastnosti skutečnosti*“ – hodnoty nejsou dílem člověka; existují objektivně, ale prožívání je subjektivní
- „*produkt subjektivního vztahu ke skutečnosti*“ – hodnota je zde jako určitý specifický vztah mezi člověkem a věcmi, kde hraje roli pozitivní nebo negativní postoj mezi nimi. Zdrojem těchto vztahů pak mohou být:
 - „*emocionální lidské subjektivity*“ – hovoří o pocitech subjektu ve vztahu k objektům tvořícím skutečnost, kdy určitou roli hraje i úsudek, ale city a pocity mají rozhodující vliv
 - „*svobodná volba*“ – podle Sartra vychází hodnoty z lidského nitra; jsou dány lidskou aktivitou a vyplývají ze svobodné volby člověka; hodnoty chápe jako cíle člověka, které chce dosáhnout, aby pro něj měl život smysl a mají také souvislost s morálkou
 - „*chování, aktivita*“ – Polin vidí vznik hodnot v rámci aktivního vztahu člověka vůči svému prostředí, kdy se člověk projevuje jako jednající subjekt. Mají svůj původ v činnostech, díky kterým člověk dosahuje právě toho, co považuje za hodnotu. Celý proces je možný díky „...„*axiologické funkci vědomí*“ – schopnost vědomí určovat, co a jak je hodnotné, rozhodovat o hodnotách“
 - „*cokoliv*“ – podle paradigmaticismu se může hodnotou stát vše, o čem subjekt soudí, že hodnotou je. Hodnoty jsou stimulem našeho jednání a určují, jakou má věc pro nás dosahovaná hodnota význam.
- „*hodnoty jako produkty náboženskosti*“ – opírají se o dlouholetou tradici a různé náboženské zdroje. Jejich přijetí či nepřijetí „... je zdrojem smyslu a spásy člověka a celého lidského společenství.“ Spojení těchto hodnot s normami současné společnosti má vliv na soudobou kulturu a civilizaci.
- „*hodnoty jakou součástí biologických dispozic člověka*“ – souvisí s aktivizací pudů, které se stávají zdrojem hodnot; hodnoty se vytvářejí naplňováním pudů.
- „*nástroj a následek skupinové kontroly*“ – hodnoty jsou zde položeny do vztahu mezi jedincem a skupinou, kdy jedinec se chová tak, aby se jeho zájmy

podřídily zájmům skupiny. Pokud je chování ve shodě se skupinou, náleží jedinci odměna. V opačném případě je jedinec sankciován.

[in: Prudký a kol. 2009: 24-26]

Hodnoty můžeme ve všech výše uvedených vymezeních chápat jako „...něco podstatného, jako to, co je nutné pro existenci člověka, skupiny, společenství, kultury a civilizace. Především proto, že vždy jde o součást utváření řádu, který je nezbytný pro zachování lidské existence.“ [Prudký a kol. 2009: 27].

Hodnoty jako takové nemohou existovat samostatně, ale váží se na osobu a jeho potřeby. Z tohoto důvodu můžeme uvažovat o různých hodnotových typech jako nositelích určitých sociálních charakteristik. Prudký ve své publikaci uvádí několik autorů, kteří se právě definicí hodnotových typů zabývali [Prudký a kol. 2009: 27].

Spranger rozlišuje šest typů na základě hodnot vztahujících se k poznání světa. Mezi tyto hodnoty patří: „...pravda, krása, užitek (zisk), láska k lidem, moc a bůh (tj. moudrost)“ [in: Prudký a kol. 2009: 28].

K těmto hodnotám se váží následující typy člověka:

- „*teoretický člověk*“ – základní hodnotu u něj tvoří poznání světa a pravdy; snaží se nalézt odpověď na otázku Co a proč se tak děje?
- „*estetický člověk*“ – hledá ve světě harmonii, estetický dojem a možnost se vyjádřit
- „*ekonomický člověk*“ – je zaměřený na sebe a svůj užitek; rozhodující je pro něj blahobyt sebe samého; hodnota pro něj spojená pouze s prospěchem jeho, rodiny a skupiny, ve které se pohybuje
- „*sociální člověk*“ – nejdůležitější hodnotou je láska k lidem; objevuje se v něm rozpor mezi patriarchalismem a vstřícností
- „*mocenský typ člověka*“ – jako svoji hodnotu chápe podřízení se vyšším zásadám a ztotožnění se s nimi
- „*náboženský člověk*“ – zaměřuje se na hledání smyslu života; náboženskost zde hraje spíše implicitní roli

[in: Prudký a kol. 2008: 28-29]

Další dělení hodnotových orientací uvádí Smékal ve své publikaci a týkají se rozlišení podle W. Sterna. Podle něj jsou hodnotové orientace rozlišeny ve třech typech:

- autentický – má smysl ve vlastním Já
- heterotelický – hledá význam ve druhých
- hypertelický – zaměřuje se na nadosobní cíle a ideály

[in: Prudký a kol. 2009: 29]

O vztah k náboženskosti opírá své „hodnotové typy“ Gellner (1992):

- relativista – je charakteristický povrchním ekumenismem
- fundamentalista – projevuje se asymetrickými nároky, které ohrožují toleranci a svobodu
- osvícenský puritán

„.... fundamentalista a osvícenský puritán sdílejí smysl a respekt pro jedinečnost pravdy; osvícenský puritán a relativista sdílejí sklon k toleranci; relativista a fundamentalista sdílejí poměrně dobře zařízený, obyvatelný svět, naprosto odlišný od drsné prázdnoty osvícenského puritána“ [in: Prudký a kol. 2009: 29].

Při výzkumu hodnot se také pracuje s určitým pojmoslovím, které je třeba zmínit. Nejčastěji se užívá těchto termínů: „hodnotové vidění, hodnotové poselství, hodnotový žebříček, hodnotové preference, hodnotové orientace, hodnotový rámec, hodnotová struktura a také životní hodnoty a hodnoty jednotlivých seskupení či životních etap“ [Prudký a kol. 2009: 31].

Vznik hodnot se váže na sociální prostředí, ve kterém se vyvíjí osobnost člověka. Člověk v něm získává pohled na určité hodnoty v rámci procesu označujícího se jako sociální učení. V centru tohoto učení stojí socializace [Prudký a kol. 2009: 39].

Socializace je proces, kdy si lidé osvojují sociální normy a hodnoty a utvářejí si vlastní osobnost. Tento proces probíhá v ranné fázi dětství, ale pokračuje do určité míry po celý život člověka [Giddens 1999: 553].

Berger a Luckmann (1999) rozděluje socializaci do dvou úrovní. První z nich označují jako primární socializaci, která probíhá právě v dětství a na utvářené hodnoty mají primární vliv rodiče. Druhá fáze je nazývána socializací sekundární, ve které se člověk setkává s dalšími sociálními skupinami a na základě nich dotváří svůj pohled na svět [in: Šubrt, Balon 2010: 88].

Inglehart (1977) v návaznosti na výše uvedené hovoří o socializační hypotéze. Tato hypotéza předpokládá existenci hodnot v sociálním prostředí a zároveň jejich vysokou tendenci k neměnnosti od toho okamžiku, kdy se s nimi jedinec ztotožní [in: Prudký a kol. 2009: 41-42].

Je tedy zřejmé, že si člověk utváří do jisté míry hodnoty během celého života. Základ však získává již v útlém dětství v reakci na primární sociální prostředí, což je u většiny lidí rodina. Od ní přejímá základní normy a postoje, které jsou vlastní pro rodinné příslušníky s vazbou na kulturu dané společnosti. Postupem času, kdy přichází v dalších institucích do styku s jinými lidmi a názory si své hodnoty potvrzuje či ujasňuje. Jen výjimečně dochází k tomu, že by zcela svoje hodnoty změnil. Tento proces je charakterizován rozpadem stávajících hodnot a vzorců chování. Děje se tomu zejména v situacích, kdy se člověk dostane do prostředí extrémně odlišného od stávajícího prostředí a člověk je vystaven vnějšímu tlaku působícímu stresově na jeho osobnost [Giddens 1999: 58].

Hodnoty jsou důležité pro každého člověka, ale také pro instituce a společnost jako celek. Vytvářejí se, upevňují se a proměňují na základě skutečností, ve kterých se subjekty nachází. Frankl tvrdí, že člověk touží po smysluplnosti toho, co dělá, kdy hodnoty jsou pro něj cíle, v nichž člověk spatřuje smysl svého života [Frankl 1994].

Hodnoty jsou tedy důležitou součástí všeho ve společnosti, a také jsou podmínkou existence společnosti jako takové.

V souvislosti s hodnotami je třeba zmínit, jaké funkce pro subjekt jako takový mají a jak fungují:

- představují stavební kameny kultury
- jsou součástí sociálních fenoménů a vztahů
- tvoří součást definičních znaků osobnosti
- mají vazbu k motivaci k určitému chování
- představují identifikátory skupiny, etnika, společenství či institucí
- napomáhají sociální a kulturní soudržnosti
- jsou zdroji charakterizující rozvrstvení a hierarchické uspořádání společnosti
- mají vliv na morálku
- tvoří základy politických ideologií a filozofií, které ovlivňují přístup ke světu

[Prudký a kol. 2009: 45]

Hodnoty ovlivňují naše jednání, postoje, smýšlení a dávají směr našemu dalšímu životu. Každý z nás se k nim vrací, ať již vědomě či nevědomě, při důležitých životních rozhodnutích a zároveň s nimi operuje v běžném životě, aniž by přímo uvažoval o tom, že je jeho činnost směřována tím, co vnitřně uznává jako svoji hodnotu. Může se dostat do situace, kdy jsou jeho hodnoty nějakým způsobem ohrožovány a snaží se hledat východisko, aby co nejvíce zůstal sám sebou a zachoval si své hodnoty. Tyto situace mohou být v dnešní době velmi časté. Společnost dává do popředí individuální zájmy. Pokud se střetnou dva subjekty s rozdílnými individuálními zájmy, může docházet k určitým kolizím. Člověk je nucen řešit situace, kdy se snaží ve společnosti prosadit a zároveň zachovat hodnoty, které uznává. Současně se musí vyrovnávat s určitými tlaky společnosti, kdy se některé tradiční hodnoty mění ve prospěch nově se utvářejících.

V souvislosti s rodinou je tento trend celkem patrný. Jak bylo popsáno v historickém vývoji rodiny, změnila se jak její podoba, tak také hodnoty, které byly v této instituci uznávány. Velký vliv na její vývoj měla právě podoba společnosti a společenských norem a hodnot, ve které se tato instituce nacházela. Jak již bylo v popisu hodnot řečeno, hodnoty se vztahují jednak k subjektům, ale jsou také závislé na ostatních aspektech jako je kultura, sociální řád, morálka, politické filozofie a ideologie.

V České republice došlo k velké společenské změně v roce 1989, kdy se změnil nejen politický režim, ale dochází k celkové transformaci naší společnosti. Přeměna se týkala mnoha oblastí od ekonomiky, přes politiku, kulturní vzorce, sociální oblast a samozřejmě se také v nemalé míře dotkla hodnot a to od společenských, institucionálních až po hodnoty jednotlivců.

Někteří autoři hovoří v této souvislosti o westernizaci naší společnosti, kdy se snažíme přejímat vzorce a hodnoty západních kapitalistických zemí, neboť tyto hodnoty považujeme za správné a pokrokové. Vidíme v nich cestu za lepší společností spojenou s blahobytem a svobodou.

Vzhlížíme k hodnotám této společnosti, které se vyznačují individualismem, který podporuje prosazení osobních zájmů a to někdy i na úkor skupiny, ve které se nachází a to i zájmů rodinných.

Rodina již nemá takovou podobu jako v dobách tradiční společnosti a mnozí jednotlivci již přestávají uvažovat o rodinném životě v jeho klasické podobě, kterou míním manželé a jejich děti.

U někoho se právě tato forma soužití dostává do kolize s jeho hodnotami a volí si proto jinou, pro ně více akceptovatelnou formu.

V poslední části mé práce bych chtěla ukázat, jak se dívají lidé na rodinu a co je pro ně v rámci rodinného života důležité. Také se dotknu otázek týkajících se mimomanželského soužití ve vztahu k narození a výchově dětí.

4.2. Přístupy k výzkumu hodnot

Přístupů k výzkumů v sociologii je celá řada. Jejich asi nejzákladnější dělení je kvalitativní přístup a kvantitativní přístup. Níže popíšu základní charakteristiky těchto přístupů a rozdíly mezi nimi.

Kvalitativní výzkum můžeme definovat jako: „.... nenumerické šetření a interpretace sociální reality. Cílem tu je odkrýt význam pokládaný sdělovaným informacím“ [Disman 2002: 285]. Zaměřuje se na jednotlivce či skupiny a na jejich chápání a vnímání okolního světa.

V rámci kvalitativního výzkumu uplatňujeme induktivní přístup, který charakterizuje proces pozorování a sběru dat. Úkolem výzkumníka je pátrat po pravidelnostech, jež se vyskytují během pozorování a mezi sebranými daty, dále formulace předběžných závěrů, na základě kterých se pak tvoří nové hypotézy či nové teorie. Výzkumník se snaží sebrat všechna data a díky tomu získává i neočekávané pravidelnosti.

Nevýhodou tohoto přístupu však je, že jeho výsledky nemůžeme generalizovat na celou populaci a také nejsme schopni kvantitativně definovat pravděpodobnost o platnosti závěrů. Přesto je tento typ výzkumu významný, jelikož nám pomáhá porozumět lidem v sociálním prostředí [Disman 2002: 286-289]. Může být také zdrojem pro druhý typ výzkumu, a tím je kvantitativní výzkum.

Kvantitativní výzkum má za základní cíl testovat hypotézy. Jeho logika spočívá, na rozdíl od předešlého typu výzkumu, v dedukci. Na začátku existuje určitý problém, který se nachází v teorii nebo sociální realitě. Problém je přeložen do hypotéz, jež jsou základem pro výběr proměnných. Následně probíhá sběr dat

a jejich analýza. Výstupem tohoto výzkumu je soubor přijatých či zamítnutých hypotéz. Nevýhodou tohoto přístupu je nízká validita, která je způsobena silnou redukcí informací. Respondent odpovídá pouze na otázky vymezené daným výzkumem. Výhodou je však vysoká reliabilita, která nám také umožňuje porovnání více výzkumů [Disman 2002: 285].

Jelikož jsem v empirické části této práce uplatnila kvantitativní přístup, ještě bych ráda přiblížila koncepty kvantitativního výzkumu hodnot, které se v sociologické literatuře nejčastěji objevují. Jedná se o koncepty R. Ingleharta, G. Hofstedeho a S. H. Schwartze.

Ronald Inglehart staví na konceptu M. Rokeacha a Maslowově konceptu potřeb. Rokeach dělí hodnoty (které definuje jako přesvědčení, že určitý způsob jednání nebo určitý cíl, o který člověk usiluje, je buď jím samotným anebo společností považován za preferovaný ve srovnání s jinými) na cílové a instrumentální. Přičemž cílové hodnoty jsou ty, o které má smysl usilovat a instrumentální jsou prostředky k dosažení těchto hodnot. Hodnotový systém je tvořen organizací hodnot, podle stupně relativní důležitosti. Rokeach zformuloval východisko pro měření hodnotových struktur v metodě nazývané „value survey“, kdy je v dotazníku uvedeno 36 hodnot, které se dělí na instrumentální a terminální. Respondenti mají posoudit, jak jsou v jejich životě důležité [Prudký a kol. 2009: 75-76].

Inglehart na Rokeacha navázal jak obsahově (význam hodnot pro jednání člověka) tak i metodologicky (využívání dotazníkových šetření). Navazuje také na Maslowa v jeho dělení na potřeby materialistické a postmaterialistické. Mezi materialistické patří zajištění základních potřeb pro život, ale také bezpečí, jistota a trvalost řádu. Do postmaterialistických zahrnuje naplňování potřeb sociálních a seberealizaci. Inglehart také navazuje na Maslowa v tom, že musí dojít nejprve k uspokojení materiálních potřeb a pak teprve dochází k uspokojování potřeb postmateriálních. Ve výzkumu definuje dvě základní hypotézy: hypotézu vzácnosti – ekonomický dostatek vede k uspokojování vzácnějších potřeb jako je seberealizace, ekonomický úpadek se opět obrací k materiálním hodnotám; hypotézu socializace – vychází z tvorby hodnot v období dospívání. První z hypotéz ukazuje na tendenci změny hodnot k postmaterialistickým hodnotám, druhá pak zdůrazňuje jejich vysokou stabilitu, jelikož se mění velmi postupně v souvislosti s proměnou generací. Inglehart vychází z toho, že v americké

společnosti sedmdesátých let už došlo k zabezpečení dvou základních potřeb: obživy a bezpečnosti, a proto očekává (a následně i potvrzuje ve výzkumech), že mezi nově nastupujícími generacemi Američanů se bude postupně zvyšovat podíl těch, kteří zastávají postmaterialistické hodnoty. Tento přístup byl velkou inspirací pro výzkumy „European Value Study“, které se zabývají výzkumy hodnotových struktur v desítkách zemí v rámci více než dvaceti let. I v nich se všeobecně ukázalo, že nástup mladých generací, vyrůstajících v relativním dostatku, je spojen s hodnotovým postmaterialismem [Prudký a kol. 2009: 75-79]. Připomínám zde význam, který přikládali tomuto posunu hodnot autoři teorie druhého demografického přechodu. Výzkum European Value Study je také ten, ze kterého přímo vycházím při porovnání hodnotových postojů k rodině v empirické části této práce.

Koncept Geera Hofstedeho vychází z toho, že jsou v naší mysli zabudovány určité „mentální programy“, které jsou fyzicky předurčeny stavem našich mozkových buněk. Podle něj je však není možné zkoumat a můžeme tedy pozorovat chování lidí. Mentální programy se předávají v rámci generací. V této souvislosti hovoří o „kolektivním programování mysli“. Tyto kolektivní programy získáváme celý život, ale jejich většinu již v ranném věku vlivem primární socializace. Hodnoty chápe jako cíle, ne jako prostředky, jejichž přijímání je buď nevědomé nebo je získáváme zkušeností. Hodnoty jsou pak uspořádávány do určitých vztahů, které nemusí být vždy v souladu. Můžeme uznávat hodnoty, které mají naprosto opačný charakter. Hofstede dále rozlišuje hodnoty na chtěné (tedy takové, které jsou skutečně „zvnitřněné“ jedinci) a vyžadované (tedy společensky uznané a společností vymáhané). Na toto rozdělení navazují diference ve zkoumání hodnot.

Do výzkumu hodnot dále Hofstede zařazuje zkoumání kultury, kdy pracuje s pěti rozličnými dimenzemi zkoumání kultury. Ve svém výzkumu pracuje s velkými empirickými sociologickými výzkumy [Prudký a kol. 2009: 82-86].

Posledním z výše jmenovaných konceptů výzkumu hodnot je koncept S. H. Schwartze. Jedná se o přístup sociálně-psychologický. Přestože je psycholog, nezastavuje se u jedince či malých skupin, ale hodnoty jsou pro něj cestou k porozumění společnosti. Ve svém výzkumu srovnává projekty zaměřené na výzkum hodnot a ukazuje, že by měly odpovědět na tři otázky. První z nich se dívá na to, jak jsou hodnotové priority ovlivněny sociálními zkušenostmi jednotlivců.

Druhá se týká vztahu mezi hodnotovými prioritami a chování jednotlivců. Jak ovlivňují jeho postoje ideologie a akce v různých oblastech sociálního života. Třetí oblast je spojená s mezikulturními a mezinárodními rozdíly v hodnotových prioritách [Prudký a kol. 2009: 88-89].

Všechny tyto přístupy mají několik společných východisek: hodnoty jsou podle nich skutečnosti, které lze zkoumat pomocí kvantitativních výzkumů; hodnoty patří k definičním znakům; hodnoty jsou také atributy kulturními (u každé kultury můžeme využívat shodné představy o obsahu hodnot) [Prudký a kol. 2009: 103-104].

Společným východiskem ke zkoumání hodnot výše uvedených přístupů a mnou zvolené analýzy je určitá obecnost ve zkoumání hodnot. Jmenovaní vědci přistupují k výzkumu hodnot poměrně obecně, také v této diplomové práci je hodnota zastoupena pojmem rodiny. Nejsou zde podrobněji analyzovány. Stejně jako Inglehart dávám do vztahu vývoj hodnot a pohled na určité hodnoty v souvislosti s věkem.

Hodnotám nepřikládám dlouhodobou stabilitu, jelikož spojuji jejich vývoj s vývojem společenských podmínek, které nejsou v dnešní době příliš statické a v souvislosti s tím i měnícímu postoji lidí. Tímto pohledem se liším od Hofstedeho, který pohlíží na hodnoty jako relativně stabilní.

5. Analýza hodnot a postojů k rodině

5.1. Popis výběru dat

V poslední části své práce bych se chtěla věnovat analýze postojů a hodnot lidí ve vztahu k rodině. Ráda bych ukázala jejich proměnu na pozadí společenské transformace dané rokem 1989. Pro porovnání jsem využila výzkumy hodnot : „European values study“, které jsou prováděny v řadě zemí Evropy. Tento výzkum proběhl na území ČR dosud ve třech vlnách, kdy v letech 1999 a 2008 byl za českou stranu veden týmem soustředěným kolem profesora Rabušice z brněnské Masarykovy univerzity, a sběr dat byl realizován společností SC & C. V roce 1991 pak byl výzkum v rámci ČR² veden týmem na katedře sociologie FSV UK pod garancí docenta Řeháka. Skládal se z několika tematických bloků a jeden z nich byl věnován právě otázkám rodiny. Výhodou výzkumu je, že obsahuje odpovědi od poměrně vysokého počtu respondentů vybraných náhodným výběrem. Data z každé ze tří vln jsou reprezentativní pro populaci starší 18 let. Další důležitou předností je, že se prováděl v různých letech a pokládané otázky jsou z velké části totožné. Díky tomu je možné porovnávat odpovědi v rámci různých časových období.

Pro účely práce jsem se soustředila na výzkumy realizované v České republice v letech 1991, 1999, 2008. V roce 1989 průzkum provedený nebyl. Nicméně si myslím, že mohu použít výzkum z roku 1991 jako ten, který reprezentuje období počátku společenské transformace v naší republice. Podle mého názoru byly postoje lidí v roce 1991 hodně podobné těm, které bychom mohli sledovat právě před rokem 1989. Při porovnání hodnot jsem pracovala se sedmi otázkami, respektive v některých případech bateriemi otázek. Nyní uvedu konkrétní znění pokládaných otázek a tvrzení:

1. *Prosím řekněte, pro každou z následujících skutečností, jak jsou ve Vašem životě důležité : práce, rodina, přátelé a známí, volný čas, politika.*
2. *Zde je seznam věcí, o nichž si někteří lidé myslí, že jsou nutné pro úspěšné manželství. Prosím, řekněte mi, pro každou z nich, zda ji považujete za*

² V tomto roce byl výzkum organizován v rámci celé ČSFR, ovšem jeho organizátoři se rozhodli, snad v předtuše rozpadu federace, v každé z republik tento výzkum provést fakticky samostatně.

velmi důležitou, spíše důležitou nebo nepříliš důležitou pro úspěšné manželství

- *Věrnost*
 - *Přiměřený příjem*
 - *Stejný sociální původ*
 - *Společné náboženské přesvědčení*
 - *Dobré bydlení*
 - *Shoda názorů na politiku*
 - *Oddělené bydlení od rodičů partnera/partnerky*
 - *Dobré sexuální soužití*
 - *Sdílení domácích prací*
 - *Děti*
 - *Ochota diskutovat o problémech, které mezi manželi vyvstávají*
 - *Mít nějaký čas pro své vlastní přátele a pro své vlastní koníčky/činnosti*
3. *Když někdo říká, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním, nebo nesouhlasil(a)?*
4. *Myslíte si, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?*
5. *Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícím výrokem? Manželství je zastaralá instituce.*
6. *Chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?*
7. *Lidé hovoří o měnících se rolích dnešních mužů a žen. Pro každý z následujících výroků, které Vám přečtu, mi řekněte, nakolik s nimi souhlasíte.*
- *Pracující matka může vytvořit stejně vřelý vztah a pocit bezpečí pro své děti jako matka, která není zaměstnaná.*
 - *Předškolní děti asi trpí, jestliže je jejich matka zaměstnaná.*
 - *Zaměstnání je dobrá věc, po čem však většina žen opravdu touží, je domov a děti.*
 - *Být ženou v domácnosti naplňuje stejně jako práce v za mzdu.*
 - *Mít zaměstnání je pro ženu nejlepší způsob, jak být osobně nezávislou.*
 - *Jak manžel, tak i manželka by měli přispívat do společného příjmu domácnosti.*

- *Otcové jsou zpravidla pro péči o své děti vybaveni stejně dobře jako matky.*
- *Muži by měli mít stejně velkou odpovědnost za domácnost a děti jako ženy.*

Odpovědi na výše uvedené otázky jsem porovnávala nejen v závislosti na čase, ale u některých z nich jsem přidala ještě další proměnné – pohlaví a věk.

U věku jsou rozlišeny čtyři kategorie: 18-29, 30-44, 45-59, 60+. Konkrétně se jedná o otázky zjišťující postoj k manželství, mateřství a výchově dětí. Zde mně zajímalo, zda se liší názory mužů a žen, ale také různých věkových skupin. Chtěla jsem si ověřit, jak odpovídají muži na otázky dotýkající se ve velké míře žen (mateřství), a také jak se mění postoj v rámci generací.

5.2. Popis použitých metod

Analýzu dat jsem provedla v programu SPSS a dále zpracovala pro větší přehlednost v Excelu. Snažila jsem se využít tabulkové a grafové zobrazení jednotlivých odpovědí podle toho, který způsob se mi zdál pro interpretaci dat výhodnější a přehlednější. Ověření závislosti proměnných jsem provedla na základě níže uvedených statistických metod.

Použité statistické metody

Analýza rozptylu

Zabývá se otázkou, jestli je možné více nezávislých výběrových souborů, které jsou normálně rozdělené se stejným rozptylem, považovat realizaci jedné náhodné veličiny. Zkoumáme tedy vliv jednoho faktoru (v našem případě roku dotazování) na experiment. Na hladině významnosti $\alpha=0,05$ tedy testujeme nulovou hypotézu, která tvrdí, že všechny střední hodnoty jsou stejné $H_0: \mu_1=\dots=\mu_r$ (nezávislost), proti H_1 : alespoň jedna střední hodnota se liší.

Ačkoliv se má analýza dat používat pro normální data (tj. data mající normální rozdělení) se stejným rozptylem, tak mírné porušení normality při větších výběrech anově nevede. V našem případě máme data ordinální, ale vzhledem

k jejich charakteru (rozsáhlý náhodný výběr) je budeme považovat za normální. Pro větší přehlednost a zestručnění práce, zde ověřování předpokladů neuvádím [Anděl 2005: 210-216].]. Při interpretaci závěrů je tedy potřeba zachovat jistou opatrnost. Na druhou stranu jsou závěry vyplývající z analýzy rozptylu ověřovány i pomocí Scheffého metody.

Scheffého metoda

Pokud dojde k zamítnutí nulové hypotézy je třeba ještě rozhodnout, které úrovně faktoru se od sebe významně liší. K tomu slouží metody mnohonásobného srovnávání, kterých SPSS nabízí celou řadu. Pro tuto práci jsem vybrala Scheffého metodu, která je v praxi preferovaná. Metody mnohonásobného srovnávání porovnávají všechny možné dvojice průměrů a testují, které se od sebe významně liší [Anděl 2005 : 219].

χ^2 test nezávislosti pro kontingenční tabulku

Pro testování závislosti odpovědí na pohlaví, v některých případech testování závislosti odpovědí na sledovaném období, používám χ^2 test nezávislosti. Test porovnává získané (empirické, pozorované) četnosti f_{ij} s teoretickými četnostmi, které bychom očekávali v případě nezávislosti znaků. U každého testu je uvedena hodnota testovací statistiky a příslušná p-hodnota. Sílu závislosti měřím Cramerovým koeficientem, který nabývá hodnot z uzavřeného intervalu $\langle 0; 1 \rangle$. Závislost mezi sledovanými znaky je tím silnější, čím více se hodnota Cramerova koeficientu blíží jedné.

Spearmanův korelační koeficient

Při testování závislost odpovědí na věku, které mají ordinální charakter, používám Spearmanův koeficient. Tento koeficient je založený na pořadích jedinců uspořádaných podle velikosti vzhledem k oběma vyšetřovaným znakům. Nabývá hodnot od -1 do $+1$, které značí lineární vztah (záporný nebo kladný). Koeficient blízký se k 0 ukazuje na nezávislost znaků. U každého testu je uveden Spearmanův koeficient a příslušná p-hodnota testu nezávislosti.

Adjustovaná rezidua

Tato hodnota v analýze ukazuje na významnost vztahů (ukazuje významnost odchylek). Hodnota adjustovaného rezidua větší než 1,96 ukazuje na významnost $> 0,05$, adj. rezidua větší než 2,58 významnost $> 0,01$ a adj. rezidua větší než 3,29 ukazuje významnost $> 0,0001$. Tento vztah platí i pro záporné hodnoty, kdy se mění pouze směr odchylky.

Jako významné jsou hodnoceny výsledky testů vypovídající o vztazích mezi proměnnými na hladině významnosti $\alpha < 0,05$. Níže se pokusím o analýzu jednotlivých otázek a interpretaci výsledků na základě zpracované analýzy.

5.3. Analýza dat

Otázka č. 1 Prosím řekněte, pro každou z následujících skutečností, jak jsou ve Vašem životě důležité : práce, rodina, přátelé a známí, volný čas, politika

U první otázky byli respondenti dotazováni na to, jak jsou důležité uvedené hodnoty v jejich životě. Každý okruh respondenti hodnotili známkou 1-velmi důležitá až 4-vůbec ne důležité.

Tabulka 4 - Pořadí hodnot v životě na základě důležitosti

Pořadí hodnot v životě na základě důležitosti							
Rok výzkumu		Rodina	Práce	Přátelé a známí	Volný čas	Politika	Náboženství
1991	průměr	1,16	1,45	2,01	2,06	2,76	3,00
	četnost	2103	2106	2105	2071	2082	2083
1999	průměr	1,17	1,54	1,88	2,02	2,82	3,19
	četnost	1901	1899	1896	1893	1887	1881
2008	průměr	1,22	1,81	1,71	1,80	3,14	3,32
	četnost	1807	1793	1797	1803	1795	1754

Z tabulky průměrů č. 4 je patrné, že v prvních dvou obdobích je pořadí hodnot stejné. V roce 2008 lidé posunuli na druhé místo přátele a známé před práci. Současně je také patrná změna v hodnotách po roce 1999. Za nejméně důležité hodnoty je ve všech třech vlnách považována politika a náboženství. Významnost rozdílů mezi výběry byla testována analýzou rozptylu viz. Tabulka č. 15 v příloze. ANOVA ve všech případech zamítá rovnost středních hodnot.

Scheffého metoda, viz. tabulka č. 16 v příloze, ukazuje, že lidé hodnotili stejně v roce 1991 a 1999 důležitost rodiny, volného času a politiky, což je také v tabulce č. 4 znázorněno žlutě. Mezi všemi dalšími odpověďmi se určité rozdíly projevují.

Podíváme-li se zvláště na změnu postojů k rodině, je vidět, že se pohled na rodinu nezměnil mezi roky 1991 a 1999, nicméně v roce 2008 je pro respondenty méně důležitá než ve výše zmiňovaných letech - z hlediska věcné významnosti ovšem nejde o příliš velký rozdíl. Rodina stále zůstává na vrcholu žebříčku preferencí.

Otázka č. 2 Zde je seznam věcí, o nichž si někteří lidé myslí, že jsou nutné pro úspěšné manželství. Prosím, řekněte mi, pro každou z nich, zda ji považujete za velmi důležitou, spíše důležitou nebo nepříliš důležitou pro úspěšné manželství .

U této otázky respondenti hodnotili dvanáct oblastí podle důležitosti. Označovali, zda je pro ně velmi důležitá, spíše důležitá nebo nepříliš důležitá. V tabulce je uvedeno pouze deset hodnot z toho důvodu, že zbylé dvě hodnoty nebyly uvedeny v rámci všech třech výzkumů.

Pro zjištění rozdílů je opět použita analýza rozptylu a Scheffého metoda.

Tabulka 5 - Pořadí věcí pro úspěšné manželství na základě důležitosti

Pořadí hodnot na základě důležitosti										
Rok	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1991	Děti	Věrnost	Dobré sexuální soužití	Dobré bydlení	Přiměřený příjem	Oddělené bydlení od rodičů partnera (partnerky)	Sdílení domácích prací	Shoda názorů na politiku	Společné nábož. přesvědčení	Stejný sociální původ
Četnost	2101	2105	2103	2103	2102	2098	2105	2100	2095	2097
Průměr	1,15	1,31	1,33	1,58	1,65	1,66	1,69	2,35	2,42	2,44
1999	Děti	Věrnost	Dobré sexuální soužití	Dobré bydlení	Přiměřený příjem	Oddělené bydlení od rodičů partnera (partnerky)	Sdílení domácích prací	Stejný sociální původ	Společné nábož. přesvědčení	Shoda názorů na politiku
Četnost	1899	1905	1896	1902	1898	1895	1895	1880	1858	1882
Průměr	1,26	1,28	1,48	1,66	1,75	1,78	1,92	2,59	2,60	2,62
2008	Věrnost	Děti	Dobré sexuální soužití	Dobré bydlení	Přiměřený příjem	Oddělené bydlení od rodičů partnera (partnerky)	Sdílení domácích prací	Stejný sociální původ	Společné nábož. přesvědčení	Shoda názorů na politiku
Četnost	1786	1781	1783	1797	1800	1768	1793	1764	1689	1734
Průměr	1,33	1,40	1,42	1,59	1,62	1,67	1,75	2,22	2,27	2,38

Provedená analýza rozptylu viz. tabulka č. 17 v příloze zamítá rovnost středních hodnot u všech skupin hodnocení.

Na základě výsledků Scheffého metody, tabulka č. 18 v příloze, jsou žlutě znázorněné shodné odpovědi mezi jednotlivými roky. Výsledky ukazují výrazný pokles v hodnocení důležitosti dětí. Je tedy patrné, že pro šťastné manželství nejsou děti natolik důležité, jakou tomu bylo v minulosti.

U všech skupin, s výjimkou věrnosti, došlo mezi roky 1991 a 1999 k výraznému poklesu v hodnocení. V roce 2008 je pak u těchto skupin (vyjma hodnocení dětí) patrný opětovný růst v hodnocení.

Hodnocení věrnosti se s časem příliš nemění, rozdíl je pouze mezi roky 1999 a 2008. Jako nejméně důležité hodnoty pro fungující manželství vidí respondenti ve všech třech obdobích shody názorů na politiku, společné náboženské přesvědčení a stejný sociální původ. Postoj k náboženství může být ovlivněn komunistickým režimem, který se stavěl odmítavě k jakémukoli náboženskému vyznání, neboť nebyl v souladu s danou ideologií. Do jisté míry také ovlivnil postoj k politice. V otázkách politiky převládal egalitarismus stavějící na stejných příležitostech pro všechny. Což může být důvodem poklesu zájmu o tuto sféru.

Zajímavé je, že lidé hodnotí přiměřený příjem, dobré bydlení a shodu názorů na politiku stejně v roce 1991 a 2008, v roce 1999 byly tyto veličiny považovány za méně důležité. V roce 1991 bylo pro respondenty důležitější dobré sexuální

soužití, v roce 1999 byl patrný pokles této hodnoty a roku 2008 se už neprojevila změna.

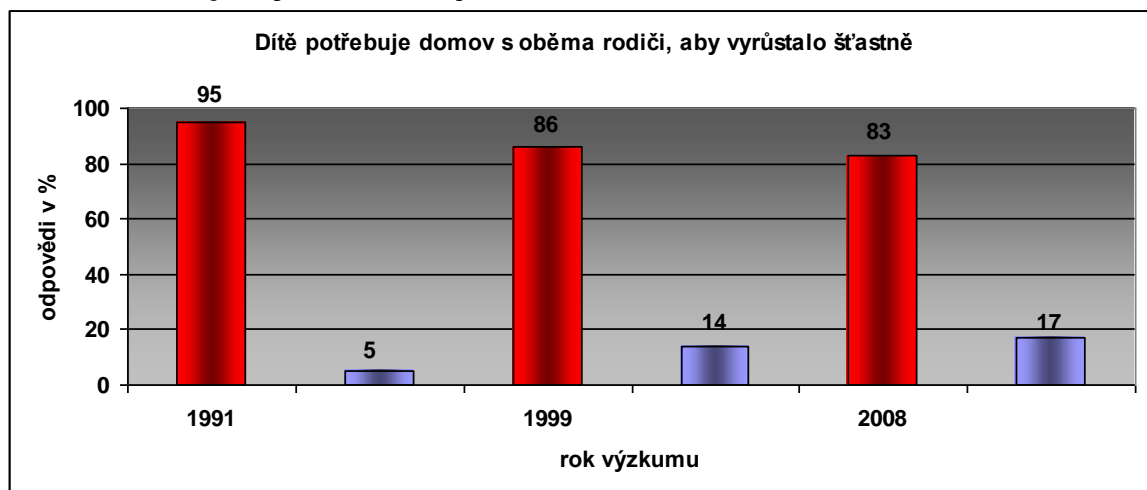
V otázkách č. 3, 4, 5 a 6. je kromě závislosti odpovědí na období sledována také závislost na pohlaví a věku. Případlo mi zajímavé ukázat, zda se liší názory žen a mužů a také různých věkových skupin v pohledu na daná tvrzení.

Otázka č. 3 Když někdo říká, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním, nebo nesouhlasil(a)?

V této otázce byli respondenti dotazováni na svůj postoj k výchově dětí pouze jedním rodičem. Odpovídali, zda spíše souhlasí či spíše nesouhlasí s výrokem, zda dítě potřebuje ke šťastnému dětství oba rodiče.

V grafu níže je znázorněn vývoj jejich postojů k této otázce. Červené sloupce vyjadřují odpověď spíše souhlasí a modré sloupce odpověď spíše nesouhlasí.

Graf 2 - Postoj k výchově dětí jedním rodičem

V roce 1991 spíše souhlasilo z výrokem 95% respondentů a spíše nesouhlasilo 5% respondentů. V roce 1999 je vidět větší tolerance k výchově dětí pouze jedním rodičem, jelikož s výrokem souhlasilo 86% a nesouhlasilo 14%. Tento trend pokračuje i v roce 2008, kdy vyjádřilo souhlas 83% a nesouhlas 17%. Už z těchto výsledků, je patrné, že odpovědi respondentů jsou závislé na období, ve kterém byly otázky respondentům pokládány.

Abychom se ještě ujistili o závislosti odpovědí na sledovaných obdobích, byl proveden test nezávislosti.

χ^2 test nezávislosti			
	Hodnota testové statistiky	Počet stupňů volnosti	Signifikace
Pearson Chi-Square	153,179 ^a	2	0
Likelihood Ratio	169,069	2	0
Linear-by-Linear Association	143,374	1	0

N - 5703

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 205,26.

Testová statistika ukazuje na hodnotu 153,2 a příslušná p-hodnota je velmi blízká 0. χ^2 test zamítá hypotézu nezávislosti. Test tedy potvrzuje, že se liší odpovědi na tuto otázku v závislosti na obdobích.

S postupem času se zvyšuje procento lidí, kteří si nemyslí, že je pro šťastně dětství nezbytná společná výchova obou rodičů. Nicméně ve všech obdobích společnou výchovu lidé spíše preferují.

Závislost na pohlaví

Nyní se ještě podíváme jak se lišily odpovědi respondentů v závislosti na pohlaví.

Tabulka 6 - Postoj k výchově dětí jedním rodičem v závislosti na pohlaví

Dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně				
Rok		Muž	Žena	Total
1991	Spíše souhlasí	950 96%	1021 94%	1971 95%
	Spíše nesouhlasí	42 4%	60 6%	102 5%
	Celková četnost	992	1081	2073
1999	Spíše souhlasí	803 89%	807 84%	1610 86%
	Spíše nesouhlasí	101 11%	160 16%	261 14%
	Celková četnost	904	967	1871
2008	Spíše souhlasí	695 84%	757 81%	1452 83%
	Spíše nesouhlasí	128 16%	175 19%	303 17%
	Celková četnost	823	932	1755

Poznámka: V buňkách tabulky jsou uvedeny absolutní a relativní četnosti pro muže a ženy.

Dále byly provedeny testy nezávislosti a spočítán Cramerův koeficient.

Cramerův koeficient:

Chi-Square Testsc		Value	Approx. Sig.
1991	Pearson Chi-Square	1,917	0,166
	Cramer's V	0,03	0,166
1999	Pearson Chi-Square	11,24	0,001
	Cramer's V	0,078	0,001
2008	Pearson Chi-Square	3,18	0,075
	Cramer's V	0,043	0,075

Z výsledků je patrné, že rozdílně odpovídají muži a ženy pouze v roce 1999, jelikož je p-hodnota Pearsonova χ^2 testu je menší než 0,05. Ženy si v roce 1999 spíše myslely než muži, že výchova dětí pouze jedním rodičem nemá vliv na jeho štěstí v období dětství a dospívání. V ostatních letech se závislost na pohlaví neprojevuje. Ženy přehodnotily svůj názor po roce 1991 a dále se už žádná výraznější změna v názoru neprojevila. U mužů je klesající trend souhlasu postupný.

Závislost na věku

Tabulka č. 7 znázorňuje postoj k této otázce v závislosti na věku dotazovaných.

Tabulka 7 - Postoj k výchově dětí jedním rodičem v závislosti na věku

Dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně							
Rok			Věk				Total
			18-29	30-44	45-59	60 +	
1991	Spíše souhlasí	četnost	456	521	530	468	1975
		odpovědi v %	95,0%	92,9%	95,8%	96,9%	95,1%
		Adjustovaná rezidua	-,1	-2,8	1,0	2,1	
	Spíše nesouhlasí	četnost	24	40	23	15	102
		odpovědi v %	5,0%	7,1%	4,2%	3,1%	4,9%
		Adjustovaná rezidua	,1	2,8	-1,0	-2,1	
Total		480	561	553	483	2077	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
1999	Spíše souhlasí	četnost	329	425	424	429	1607
		odpovědi v %	78,7%	83,7%	86,0%	95,5%	86,0%
		Adjustovaná rezidua	-4,9	-1,8	,0	6,7	
	Spíše nesouhlasí	četnost	89	83	69	20	261
		odpovědi v %	21,3%	16,3%	14,0%	4,5%	14,0%
		Adjustovaná rezidua	4,9	1,8	,0	-6,7	
Total		418	508	493	449	1868	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
2008	Spíše souhlasí	četnost	332	306	387	395	1420
		odpovědi v %	78,1%	77,3%	83,8%	90,2%	82,5%
		Adjustovaná rezidua	-2,7	-3,1	,8	4,9	
	Spíše nesouhlasí	četnost	93	90	75	43	301
		odpovědi v %	21,9%	22,7%	16,2%	9,8%	17,5%
		Adjustovaná rezidua	2,7	3,1	-,8	-4,9	
Total		425	396	462	438	1721	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Spearmanův test nezávislosti

Spearman's rho	Value	Approx. Sig.
1991	-0,042	0,05
1999	-0,171	0,000
2008	-0,128	0,000

Ve všech třech letech zamítáme hypotézu nezávislosti. Data jsou slabě nepřímo závislá. Je také patrné, že v roce 1991 je Spearmanův koeficient nejvíce

blízký 0, závislost je zde tedy nejslabší. Je to způsobeno tím, že mezi lety 1991 a 1999 se u mladších lidí projevila markantní změna postojů. Tato skupina nahradila v počtu záporných odpovědí věkovou hranici 30-44 a to v roce 1999 (21%). V roce 2008 s tímto názorem opět nesouhlasí nejvíce respondentů ve věku 30-44 (23%), nicméně jejich postoje jsou podobné nejmladší věkové skupině 18-29 let (22% záporných odpovědí).

Je také patrné, že se u skupiny 18-29 let od roku 1999 neprojevila výraznější změna v názoru, protože skupina 18-29 odpovídá v roce 2008 obdobně. Podobné je to i u skupiny 30-44 let, která po roce 1999 za 9 let výrazně nepřehodnotila názor.

V roce 1991 nesouhlasilo s tvrzením nejvíce respondentů ve věkové hranici 30-44 (7%). Což může být také věková hranice, které se oblast nejvíce dotýká, jelikož jsou zde zahrnuti respondenti mající přímou zkušenost s výchovou dětí bez partnera. Postupné zvyšování počtu respondentů odpovídajících nesouhlasně na toto tvrzení se projevuje ve všech věkových kategoriích.

Nejvíce skeptická je nejstarší skupina respondentů nad 60, kteří mají spíše pocit, že dítě s jedním rodičem nemůže mít tak šťastné dětství jako dítě vyrůstající v úplné rodině.

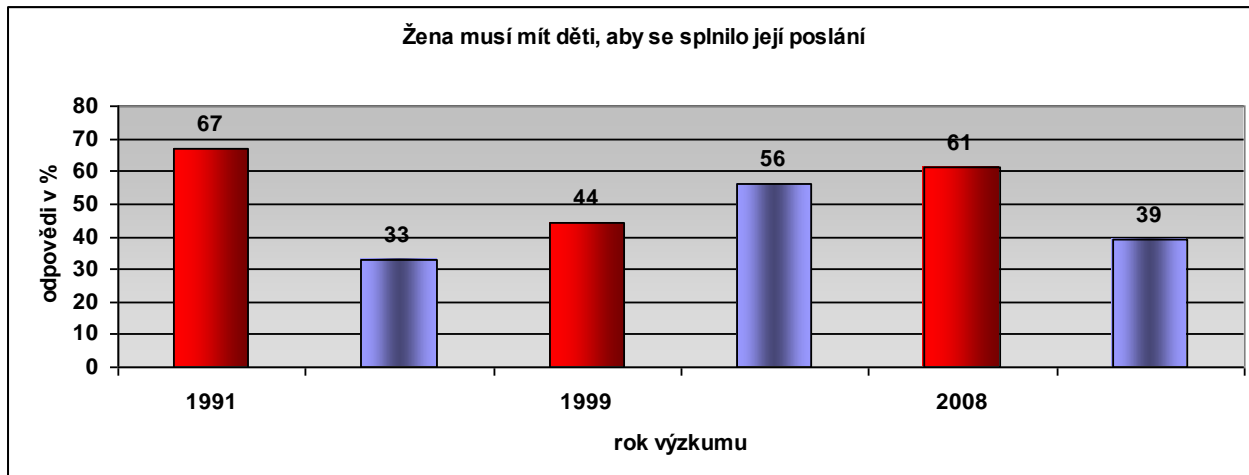
V průběhu času je tedy patrné, že se mění názor na výchovu dětí pouze jedním rodičem. Lidé jsou stále tolerantnější k tomuto způsobu výchovy. Z hlediska pohledů mužů a žen je postoj rozdílný pouze v roce 1999. Nicméně u názorů jednotlivých věkových skupiny jsou již rozdíly viditelné.

Otázka č. 4 - Myslíte si, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?

Otázka se zaměřuje na poslání ženy v roli matky. Respondenti odpovídali na otázku, zda žena pro splnění svého poslání potřebuje děti nebo to není nutné.

Graf č. 3 znázorňuje vývoj odpovědí. Červené sloupce zde označují odpověď – potřebuje děti a modré sloupce odpověď – není to nutné.

Graf 3 - Žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání

V roce 1991 vidělo jako poslání ženy v mateřství 67% dotazovaných. Po tomto roce je však viditelná změna postojů k otázce mateřství, jelikož na otázku odpovědělo kladně pouze 44% respondentů. Větší počet lidí, dokonce 56%, odpovídalo, že není nutné mít děti pro splnění poslání ženy.

Návrat k vnímání důležitosti mateřství je však vidět v roce 2008, kdy si opět lidé myslí, že mít děti je pro ženu velmi důležité a výsledky výzkumu z roku 2008 téměř kopírují situaci v roce 1991, jelikož odpověď „potřebuje děti“ vybralo 61% respondentů.

Pro ověření závislosti odpovědí na sledovaných obdobích byl proveden test nezávislosti.

χ ² test nezávislosti			
	Hodnota testové statistiky	Počet stupňů volnosti	Signifikace
Pearson Chi-Square	218,990 ^a	2	0
Likelihood Ratio	218,788	2	0
Linear-by-Linear Association	16,928	1	0

N – 5456

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 713,05.

Testová statistika ukazuje na hodnotu 219 a příslušná p-hodnota je velmi blízká 0. χ² test zamítá hypotézu nezávislosti.

Provedený test závislosti nám ukazuje, že jsou výsledky závislé na období. Je tedy patrná změna postojů v souvislosti s měnící se dobou.

Závislost na pohlaví

Níže rozebereme postoje k této otázce v závislosti na pohlaví.

Tabulka 8 - Žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání

Žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání				
Rok		muž	Žena	Total
1991	potřebuje děti	605	713	1318
		66,5%	69,7%	67,2%
	není to nutné	318	325	643
		34,5%	31,3%	32,8%
Celková četnost		923	1038	1961
1999	potřebuje děti	363	432	795
		42,1%	46,0%	44,1%
	není to nutné	500	508	1008
		57,9%	-,0%	55,9%
Celková četnost		863	940	1803
2008	potřebuje děti	462	577	1039
		59,1%	63,6%	61,5%
	není to nutné	320	330	650
		40,9%	36,4%	38,5%
Celková četnost		782	907	1689

Poznámka: V buňkách tabulky jsou uvedeny absolutní a relativní četnosti pro muže a ženy.

Cramerův koeficient:

Chi-Square Testsc		Value	Approx. Sig.
1991	Pearson Chi-Square	2,18	0,139
	Cramer's V	0,033	0,139
1999	Pearson Chi-Square	2,77	0,096
	Cramer's V	0,039	0,096
2008	Pearson Chi-Square	3,65	0,056
	Cramer's V	0,046	0,056

P-hodnota Pearsonova testu nezávislosti je všude větší než 0,05. Závislost na pohlaví se tedy neprojevuje ani v jednom roce.

Závislost na věku

Níže budeme hodnotit závislost odpovědí na věku respondentů

Tabulka 9 - Žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání

Žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání							
Rok			Věk				Total
			18-29	30-44	45-59	60 +	
1991	potřebuje děti	četnost	255	354	384	327	1320
		odpovědi v % Adjustovaná rezidua	56,8% -5,4	65,8% -,8	72,9% 3,2	72,7% 2,8	67,2%
	není to nutné	četnost	194	184	143	123	644
odpovědi v % Adjustovaná rezidua		43,2% 5,4	34,2% ,8	27,1% -3,2	27,3% -2,8	32,8%	
	Total	449 100,0%	538 100,0%	527 100,0%	450 100,0%	1964 100,0%	
1999	potřebuje děti	četnost	131	189	237	237	794
		odpovědi v % Adjustovaná rezidua	32,4% -5,4	38,4% -3,0	49,8% 2,9	55,6% 5,5	44,2%
	není to nutné	četnost	273	303	239	189	1004
odpovědi v % Adjustovaná rezidua		67,6% 5,4	61,6% 3,0	50,2% -2,9	44,4% -5,5	55,8%	
	Total	404 100,0%	492 100,0%	476 100,0%	426 100,0%	1798 100,0%	
2008	potřebuje děti	četnost	209	227	289	295	1020
		odpovědi v % Adjustovaná rezidua	52,0% -4,5	57,9% -1,6	65,4% 2,0	69,4% 3,9	61,4%
	není to nutné	četnost	193	165	153	130	641
odpovědi v % Adjustovaná rezidua		48,0% 4,5	42,1% 1,6	34,6% -2,0	30,6% -3,9	38,6%	
	Total	402 100,0%	392 100,0%	442 100,0%	425 100,0%	1661 100,0%	

Spearmanův test nezávislosti

Spearman's rho	Value	Approx. Sig.
1991	-0,125	0,000
1999	-0,174	0,000
2008	-0,129	0,000

Spearmanův test ukazuje na závislost proměnných. Ve všech třech letech zamítáme hypotézu nezávislosti, neboť jsou p-hodnoty menší než 0,05. Data jsou

slabě nepřímo závislá. Čím mladší respondenti, tím častěji odpovídají, že děti nejsou nutné. Největší závislost se projevuje v letech 1999 (kdy je hodnota Spearmanova koeficientu nejvzdálenější od 0, tj. -0,174), kdy se výrazně posunul pohled u všech věkových kategorií.

Pohled na mateřství se změnil po roce 1991, kdy jeho důležitost klesá. V roce 2008, kdy si opět lidé více myslí, že mít děti je pro ženu velmi důležité, se výsledky výzkumu blíží situaci v roce 1991. Tento trend rostoucí důležitosti mateřství je také patrný ve zvýšené plodnosti, o které budeme ještě hovořit v rámci shrnutí analýzy v závěru této kapitoly.

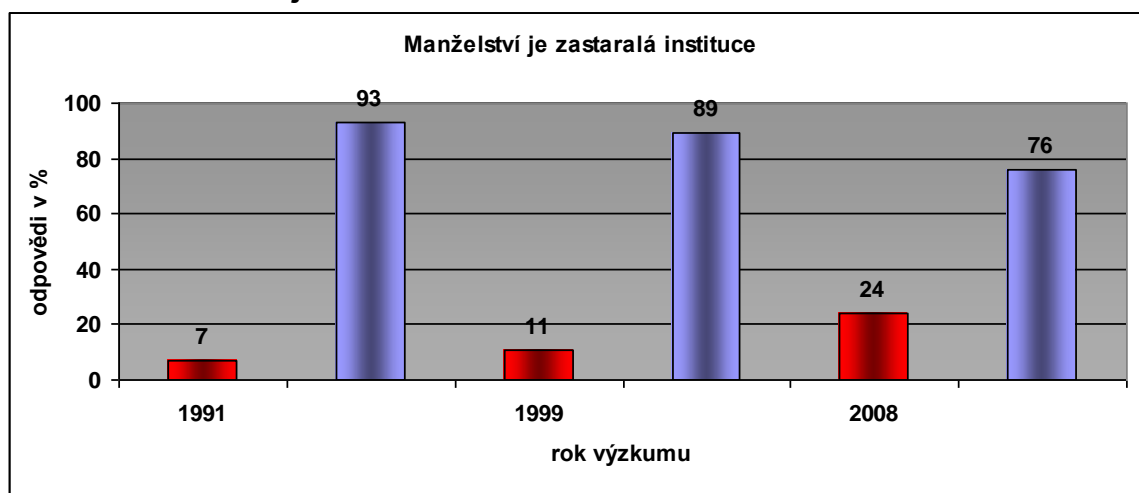
Dále se ukazuje, že na tuto otázku mají stejný pohled muži a ženy. Závislost věku na změně postojů k mateřství je patrná v roce 1991, 1999 i v roce 2008 a ve všech letech bychom mohli říci, že pro mladší ročníky je mateřství méně důležitá hodnota než pro skupiny věkově starší.

Otázka č. 5 - Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícím výrokem? Manželství je zastaralá instituce.

Otázka číslo 5 je zaměřená na instituci manželství a pohled respondentů, jestli mají pocit, že je manželství něčím přežitým. Respondenti se měli vyjádřit, zda souhlasí či nesouhlasí s výrokem, že manželství je zastaralá instituce.

Nesouhlasný postoj je na grafu vyjádřen modře a souhlasné vyjádření je vyjádřeno červeným sloupcem.

Graf 4 - Manželství je zastaralá instituce

Z odpovědí je patrné, že lidé stále vnímají manželství jako instituci, která má ve všech dobách své místo a význam, jelikož převažují názory, že si nemyslí,

že by bylo manželství zastaralou institucí. Mezi roky 1991 a 1999 není takový markantní rozdíl v postojích k této otázce, jelikož se v roce 1991 vyjádřilo souhlasně s výrokem 7% respondentů a v roce 1999 11%. Naopak nesouhlas vyjádřilo v roce 1991 93% dotazovaných a v roce 1999 89%. Rozdíl v postojích k manželství je viditelný v roce 2008, kdy nevidí manželství tolik důležité 24% dotazovaných lidí, 76% respondentů stále přikládá manželství důležitost. Pro ověření závislosti odpovědí na sledovaných obdobích byl proveden test nezávislosti.

χ^2 test nezávislosti			
	Hodnota testové statistiky	Počet stupňů volnosti	Signifikace
Pearson Chi-Square	238,102 ^a	2	0
Likelihood Ratio	228,765	2	0
Linear-by-Linear Association	219,773	1	0

N – 5489

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 234,45.

Testová statistika ukazuje na hodnotu 238,1 a příslušná p-hodnota je velmi blízká 0. χ^2 test zamítá hypotézu nezávislosti. Provedený test závislosti nám ukazuje, že jsou výsledky závislé na období. Postoje lidí k instituci manželství se tedy mění v závislosti na sledovaném období.

Závislost na pohlaví

Tabulka ukazuje na závislost postojů podle pohlaví.

Tabulka 10 - Manželství je zastaralá instituce

Manželství je zastaralá instituce				
Rok		muž	žena	Total
1991	Souhlasím	76 8,0%	65 6,3%	141 7,1%
	Nesouhlasím	875 92,0%	971 93,7%	1846 92,9%
	Celková četnost	951	1036	1987
1999	Souhlasím	102 11,8%	103 11,1%	205 11,4%
	Nesouhlasím	766 88,2%	829 88,9%	1595 88,6%
	Celková četnost	868	932	1595
2008	Souhlasím	219 27,1%	192 21,5%	411 24,2%
	Nesouhlasím	590 72,9%	699 78,5%	1289 75,8%
	Celková četnost	809	891	1700

Poznámka: V buňkách tabulky jsou uvedeny absolutní a relativní četnosti pro muže a ženy.

Cramerův koeficient:

Chi-Square Testsc		Value	Approx. Sig.
1991	Pearson Chi-Square	2,22	0,136
	Cramer's V	0,033	0,136
1999	Pearson Chi-Square	0,218	0,64
	Cramer's V	0,011	0,64
2008	Pearson Chi-Square	7,05	0,008
	Cramer's V	0,064	0,008

Výběry jsou nezávislé na pohlaví v letech 1999 a 1991, kdy p-hodnoty jsou větší než 0,05. V roce 2008 se projevuje velmi slabá závislost (opravdu velmi slabá, protože Cramerův koeficient je pouze 0,064).

Můžeme tedy říci, že ženy i muži mají v podstatě velmi podobný pohled na instituci manželství ve všech třech prováděných výzkumech.

Závislost na věku

Níže je analyzován pohled na manželství podle věkových kategorií.

Tabulka 11 - Manželství je zastaralá instituce

Manželství je zastaralá instituce							
Rok		Věk				Total	
		18-29	30-44	45-59	60 +		
1991	Souhlasí	četnost	50	45	26	20	141
		odpovědi v %	11,1%	8,3%	4,8%	4,4%	7,1%
	Nesouhlasí	četnost	401	494	519	435	1849
		odpovědi v %	88,9%	91,7%	95,2%	95,6%	92,9%
		Adjustovaná rezidua	3,8	1,3	-2,5	-2,5	
		Count	451	539	545	455	1990
1999	Souhlasí	četnost	73	69	46	18	206
		odpovědi v %	18,5%	14,2%	9,6%	4,1%	11,4%
	Nesouhlasí	četnost	321	417	434	422	1594
		odpovědi v %	81,5%	85,8%	90,4%	95,9%	88,6%
		Adjustovaná rezidua	5,0	2,2	-1,5	-5,6	
		Count	394	486	480	440	1800
2008	Souhlasí	četnost	170	105	79	56	410
		odpovědi v %	42,9%	26,7%	17,7%	12,9%	24,5%
	Nesouhlasí	četnost	226	288	368	379	1261
		odpovědi v %	57,1%	73,3%	82,3%	87,1%	75,5%
		Adjustovaná rezidua	9,7	1,1	-3,9	-6,6	
		Count	396	393	447	435	1671

Spearmanův test nezávislosti

Spearman's rho	Value	Approx. Sig.
1991	,096	,000
1999	,167	0,000
2008	,269	0,000

Ve všech třech případech zamítáme hypotézu nezávislosti, neboť všechny hodnoty jsou menší než 0,05. Data jsou slabě přímo lineárně závislá. Největší koeficient je v roce 2008, což je způsobeno především posunem názorů u mladší generace. Až 43% lidí ve skupině 18-29 let souhlasilo s tím, že manželství je zastaralá instituce. Z výsledků výzkumu tedy vidíme, že se pohled na instituci manželství mění v závislosti na věku. Můžeme vysledovat také trend, který platí ve

všech třech obdobích a ukazuje na to, že čím starší věková skupina, tím je zamítavější názor k zastaralosti instituce manželství. Mladší lidé již nepřikládají manželství takovou důležitost jako lidé vyššího věku.

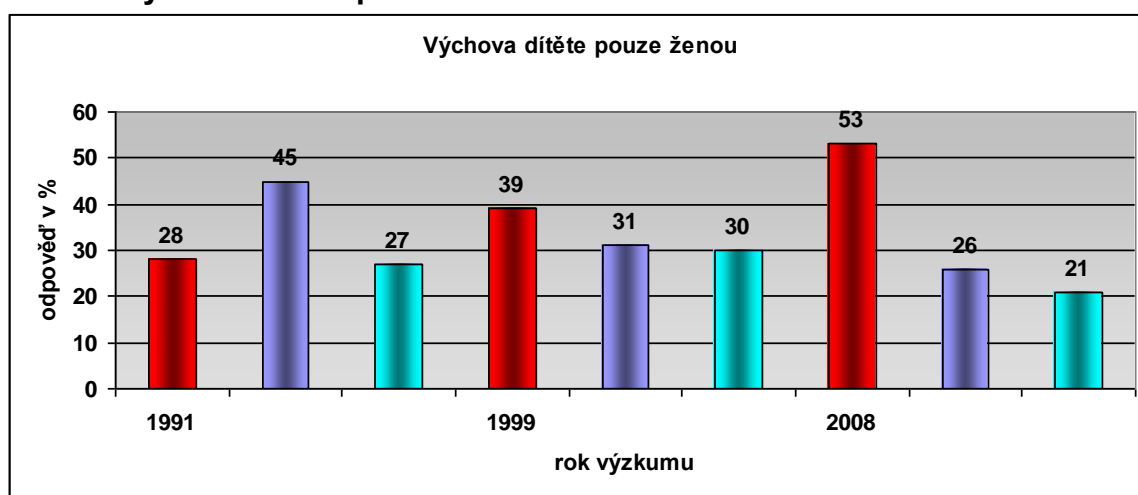
Z analýzy je patrné, že po roce 1991 došlo ke změně pohledu na manželství, neboť lidé této instituci přikládají stále menší význam. Tento trend pokračuje i v dalších letech. Níže to také doložím vývojem sňatečnosti, který má klesající tendenci. Muži i ženy mají k manželství podobný postoj. Opět zde vidíme posun v závislosti na věku. Nejstarší skupina zastává také nejkonzervativnější názor k této otázce a stále preferuje manželství před jinými formami soužití.

Otázka č. 6 Chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?

V otázce byli respondenti dotazováni na to, jak se staví k výchově dítěte pouze ženou. Vyjádřili se, zda tento způsob výchovy schvalují, neschvalují nebo viděli tuto možnost odvislou od nastalých okolností.

Graf ukazuje jak odpovídali v jednotlivých obdobích. Červená barva znázorňuje odpověď souhlasím, modrá nesouhlasím a poslední sloupec záleží na okolnostech.

Graf 5 - Výchova dítěte pouze ženou

V roce 1991 souhlasilo s výchovou pouze ženou 28% respondentů, nesouhlasilo 45% a odpověď záleží na okolnostech si vybralo 27% respondentů. V roce 1999 je vidět nárůst kladných postojů (39%) a pokles záporných (31%). Odpovědi záleží na okolnostech se v roce 1991 a 1999 téměř neliší. V roce 2008

se opět zvýšili počet lidí, kteří schvalují výchovu pouze ženou a to až na 53% dotazovaných. 26% respondentů nesouhlasí. Snížil se také počet těch, kteří přikládají důležitost při výchově okolnostem na 21%.

Je tedy patrná změna mezi všemi roky směrem k větší benevolenci k výchově dětí pouze matkou.

Pro ověření závislostí odpovědí na sledovaných obdobích byl proveden test nezávislosti.

χ² test nezávislosti			
	Hodnota testové statistiky	Počet stupňů volnosti	Signifikace
Pearson Chi-Square	278,287 ^a	4	0
Likelihood Ratio	276,599	4	0
Linear-by-Linear Association	130,764	1	0

N – 5728

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 460,14.

Testová statistika ukazuje na hodnotu 278,3 a příslušná p-hodnota se velmi blíží 0. Z toho vyplývá, že test zamítá hypotézu nezávislosti.

Také test potvrzuje, že se liší odpovědi na tuto otázku v závislosti na obdobích.

Závislost na pohlaví

Tabulka 12 - Výchova dítěte pouze ženou

Výchova dítěte pouze ženou				
Rok		muž	Žena	Total
1991	Schvaluje	290 29,4%	298 27,5%	588 28,4%
	Neschvaluje	459 46,5%	469 43,3%	928 44,8%
	záleží na okolnostech	238 24,1%	317 29,2%	555 26,8%
	Celková četnost	987	1084	2071
1999	Schvaluje	337 37,0%	406 41,3%	743 39,3%
	Neschvaluje	311 34,2%	278 28,3%	589 31,1%
	záleží na okolnostech	262 28,8%	298 30,3%	560 29,6%
	Celková četnost	910	982	1892
2008	Schvaluje	450 54,7%	482 51,2%	932 52,8%
	Neschvaluje	221 26,9%	233 24,7%	454 25,7%
	záleží na okolnostech	151 18,4%	227 24,1%	378 21,4%
	Celková četnost	822	942	1764

Poznámka: V buňkách tabulky jsou uvedeny absolutní a relativní četnosti pro muže a ženy.

Cramerův koeficient:

Chi-Square Testsc		Value	Approx. Sig.
1991	Pearson Chi-Square	6,93	0,031
	Cramer's V	0,058	0,031
1999	Pearson Chi-Square	7,84	0,02
	Cramer's V	0,064	0,02
2008	Pearson Chi-Square	8,57	0,014
	Cramer's V	0,07	0,014

Ve všech třech případech zamítáme hypotézu nezávislosti, Cramerův koeficient se ale blíží k 0, data jsou tedy jen minimálně závislá. Odpovědi respondentů jsou velmi slabě závislé na pohlaví. Nejmenší závislost je patrná v roce 1991.

Závislost na věku

Tabulka 13 - Výchova dítěte pouze ženou

Postoj k výchově dítěte pouze ženou							
Rok		Věk				Total	
		18-29	30-44	45-59	60 +		
1991	Schvaluje	četnost	144	197	155	91	587
		odpovědi v %	30,3%	34,9%	28,3%	18,9%	28,3%
	Neschvaluje	četnost	164	219	261	284	928
		odpovědi v %	34,5%	38,8%	47,6%	58,9%	44,8%
záleži na okolnostech	četnost	168	149	132	107	556	
	odpovědi v %	35,3%	26,4%	24,1%	22,2%	26,8%	
Total		476	565	548	482	2071	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
1999	Schvaluje	četnost	198	210	203	129	740
		odpovědi v %	47,1%	40,7%	40,4%	28,7%	39,2%
	Neschvaluje	četnost	92	143	156	198	589
		odpovědi v %	21,9%	27,7%	31,1%	44,1%	31,2%
záleži na okolnostech	četnost	130	163	143	122	558	
	odpovědi v %	31,0%	31,6%	28,5%	27,2%	29,6%	
Total		420	516	502	449	1887	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
2008	Schvaluje	četnost	273	257	227	163	920
		odpovědi v %	63,2%	62,5%	50,3%	37,0%	53,1%
	Neschvaluje	četnost	72	78	122	174	446
		odpovědi v %	16,7%	19,0%	27,1%	39,5%	25,7%
záleži na okolnostech	četnost	87	76	102	103	368	
	odpovědi v %	20,1%	18,5%	22,6%	23,4%	21,2%	
Total		432	411	451	440	1734	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Spearmanův test nezávislosti

Spearman's rho	Value	Approx. Sig.
1991	-,004	,838
1999	,059	,009
2008	,166	,000

V roce 1991 se neprojevuje lineární závislost odpovědí na věku. Nicméně data v tabulce č. 12 ukazují, že ve všech třech sledovaných obdobích jsou prokazatelné rozdíly v odpovědích u jednotlivých věkových skupin. V roce 1999 se začala projevovat také slabší lineární závislost. Čím starší člověk, tím méně schvalují výchovu dítěte pouze ženou. V roce 2008 se závislost prohloubila ještě více, jelikož Spearmanův koeficient dosahuje hodnoty 0,166.

Výsledky ukazují, že jsme stále tolerantnější k výchově dětí pouze ženou. Nejvýraznější změna je mezi roky 1991 a 1999, kdy poklesl počet záporných odpovědí o 14%. Ženy i muži mají na výchovu stejný názor. Mezi názory lidí v daných věkových kategoriích můžeme vysledovat také rozdíly. Od roku 1999 můžeme vidět, že čím starší ročníky, tím zastávají konzervativnější názor v otázce výchovy.

Otázka č. 7- Lidé hovoří o měnících se rolích dnešních mužů a žen. Pro každý z následujících výroků, které Vám přečtu, mi řekněte, nakolik s nimi souhlasíte.

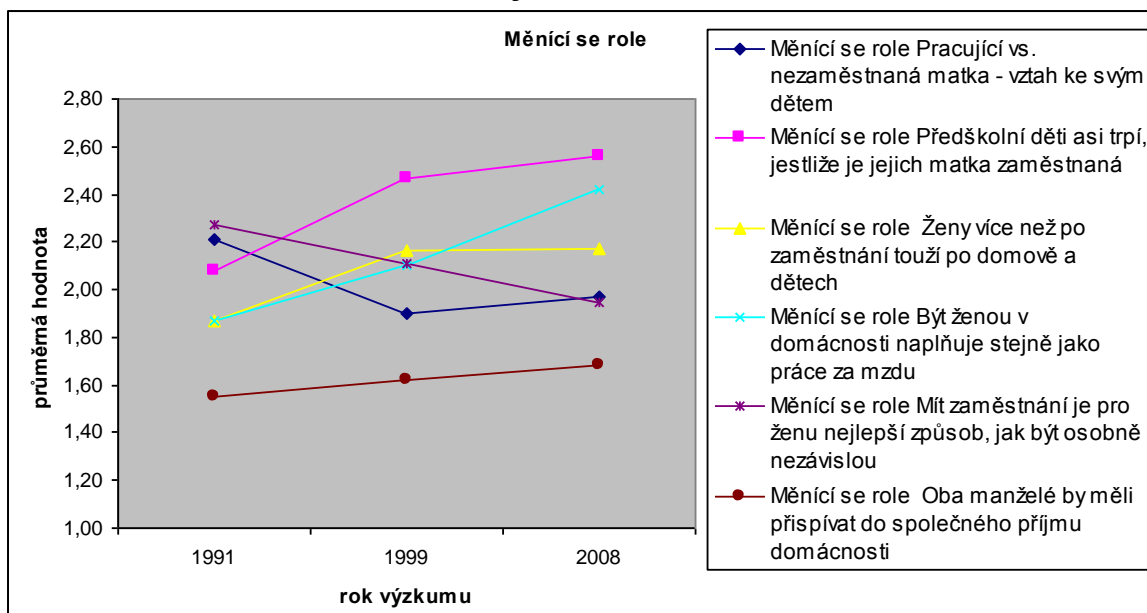
V poslední zpracované otázce se měli respondenti vyjádřit k tomu, jak vnímají níže uvedené výroky k rolím muže a ženy. Odpovídali, zda s výrokem *rozhodně souhlasí* – hodnota 1, *souhlasí* – hodnota 2, *nesouhlasí* – hodnota 3, *rozhodně nesouhlasí* - 4. V tabulce jsou uvedena průměrná hodnocení. Čím více se přibližuje hodnocení k číslu jedna, tím výraznější je souhlas s výrokem a čím vyšší hodnota, tím výraznější je nesouhlas s daným výrokem.

Do analýzy byla zahrnuta pouze tvrzení, která se vyskytovala v rámci všech třech výzkumů.

Tabulka 14 - Mění se role muže a ženy

Mění se role							
Rok výzkumu	četnost	Pracující vs. nezaměstnaná matka - vztah ke svým dětem	Předškolní děti asi trpí, jestliže je jejich matka zaměstnaná	Ženy více než po zaměstnání touží po domově a dětech	Být ženou v domácnosti naplňuje stejně jako práce za mzdu	Mít zaměstnání je pro ženu nejlepší způsob, jak být osobně nezávislou	Oba manželé by měli přispívat do společného příjmu domácnosti
1991	četnost	2066	2066	1985	2016	1910	2071
	průměr	2,21	2,08	1,87	1,87	2,27	1,55
1999	četnost	1877	1855	1780	1829	1816	1889
	průměr	1,90	2,47	2,17	2,10	2,11	1,62
2008	četnost	1738	1736	1690	1640	1696	1781
	průměr	1,97	2,56	2,17	2,42	1,95	1,68

Graf 6 - Mění se role muže a ženy

Graf znázorňuje, jak se mění názory na jednotlivé otázky.

Provedené analýzy, viz. tabulky 19 a 20 v příloze, nám ukázaly, že se u všech odpovědí projevují významné rozdíly. Jedinou otázkou, kde se neprojevují tyto rozdíly je otázka „Ženy více než po zaměstnání touží po domově a dětech“ v letech 1999 a 2008.

Níže se budu zabývat vývojem postojů k jednotlivým výroky:

Čím více se přibližuje hodnocení k číslu jedna, tím výraznější je souhlas s níže uvedený výrokem a čím vyšší hodnota, tím výraznější je nesouhlas s daným výrokem.

Pracující matka může vytvořit stejně vřelý vztah a pocit bezpečí pro své děti jako matka, která není zaměstnaná.

Mezi roky 1991 a 1999 můžeme vidět rozdíl v pohledu na tuto otázku, jelikož si respondenti v roce 1999 ve větší míře myslí, že i pracující matka může vytvořit stejný vztah k dětem (průměr hodnocení 2,21 v roce 1991, v roce 1999 již 1,9), jako kdyby s nimi zůstala doma a její hlavní role byla v rodině péče o děti a domácnost. V roce 2008 (průměr 1,97) je oproti roku 1999 opět příklon k tomu, že pro vřelý vztah k dítěti je lepší, aby žena nepracovala a starala se o dítě.

Předškolní děti asi trpí, jestliže je jejich matka zaměstnaná.

Také pohled na tuto otázku potvrzuje rozdíl ve vnímání zaměstnanosti žen mezi roky 1991 a 1999 (průměr v roce 1991 - 2,08 a v roce 1999 - 2,47), jelikož si po roce 1991 stále více respondentů myslí, že zaměstnaná matka může zvládnout stejně dobře svoji roli, jako matka, která je doma s dětmi. Nesouhlasí s tím, že by děti předškolního věku trpěly tím, že jejich matka chodí do práce. V roce 2008 se ještě nesouhlas s tímto tvrzením prohlubuje (průměr 2,56).

Zaměstnání je dobrá věc, po čem však většina žen opravdu touží, je domov a děti.

I zde se potvrzuje stanovisko, že ženy nevidí jako svoji jedinou náplň v mateřství. Podle průměrného hodnocení, rok 1991 – 1,87, rok 1999 – 2,17, rok 2008 – 2,17, je také patrné, že velké množství dotazovaných spíše souhlasí s tímto tvrzením a považují mateřství jak důležitou hodnotu v jejich životě. Nicméně je zde rozdíl mezi roky 1991 a roky 1999, 2008, kdy se důležitost mateřství pro ženu oslabuje.

Být ženou v domácnosti naplňuje stejně jako práce za mzdu.

V roce 1991 byla průměrná hodnota tohoto výroku 1,87, v roce 1999 již 2,10 a v roce 2008 již 2,42, kdy je vidět, že respondenti stále častěji volili odpověď nesouhlasím. V roce 2008 se přiklání k názoru, že ženu nenaplňuje práce v domácnosti stejně jako výdělečná činnost v zaměstnání.

Mít zaměstnání je pro ženu nejlepší způsob, jak být osobně nezávislou.

Mezi tímto a výše uvedeným výrokiem sleduji určitou souvislost, jelikož ženy vidí zaměstnání jako cestu k osobní nezávislosti. Mému předpokladu odpovídají i naměřené hodnoty - rok 1999 (průměrná hodnota 2,11), rok 2008 (průměrná hodnota 1,95).). Naproti tomu se k tomuto tvrzení vyjádřilo nesouhlasně v roce 1991 více respondentů než ve výše uvedených letech. Průměrná hodnota odpovědí byla 2,27.

Jak manžel, tak i manželka by měli přispívat do společného příjmu domácnosti.

V odpovědích na tuto otázku se pohybují průměrná hodnocení okolo odpovědi souhlasím a to ve všech třech sledovaných obdobích (rok 1991 – 1,55, rok 1999 - 1,62, rok 2008 - 1,68). Pokud chceme sledovat vývoj v čase, oslabuje se naprostý souhlas s tímto výrokiem.

Na základě odpovědí z baterie otázek můžeme říci, že se po roce 1991 mění pohled na roli ženy v rodině. Je patrné, že je pro ženy vedle výchovy dětí stále důležitější i jejich uplatnění v zaměstnání. Lidé zastávají názor, že jsou schopny zvládnout obě tyto role, aniž by tím trpělo citové pouto, které mají se svými dětmi. V placené práci vidí cestu k větší nezávislosti a svobodě.

5.3.1. Shrnutí provedené analýzy

Na závěr této kapitoly bych chtěla shrnout, zda se potvrdil můj předpoklad o změně postojů a hodnot lidí po roce 1989 v České republice a jak tyto změny souvisely s demografickým vývojem v naší zemi. Dále chci také ukázat, zda druhá demografická tranzice, která měla počátky v západní Evropě v šedesátých letech 20. století a je dávána do vztahu s hodnotovou přeměnou, zasáhla Českou republiku na konci 20. století v souvislosti s transformací po roce 1989.

Pro připomenutí ještě jednou ve zkratce zopakují zásadní změny plynoucí z druhé demografické tranzice. Tyto změny se týkají:

- Snížení důležitosti manželství, se kterou souvisí : pokles sňatků ve prospěch alternativních forem soužití; zvýšení rozvodů; zvýšení věkové hranice pro uzavření manželství.
- Poklesu počtu narozených dětí, který je způsobený faktory jako jsou: odkládání narození prvního dítěte do pozdějšího věku (což ovšem také způsobuje výkyvy v plodnosti, kdy se může na určitou dobu počet narozených dětí zvýšit); zvýšení počtu žen, které se rozhodnou pro bezdětnost; nárůst rodin pouze s jedním dítětem.

Na základě výše uvedených změn, jsem rozdělila otázky položené ve výzkumech do dvou částí. První z nich se týká manželství a postojů lidí k této instituci.

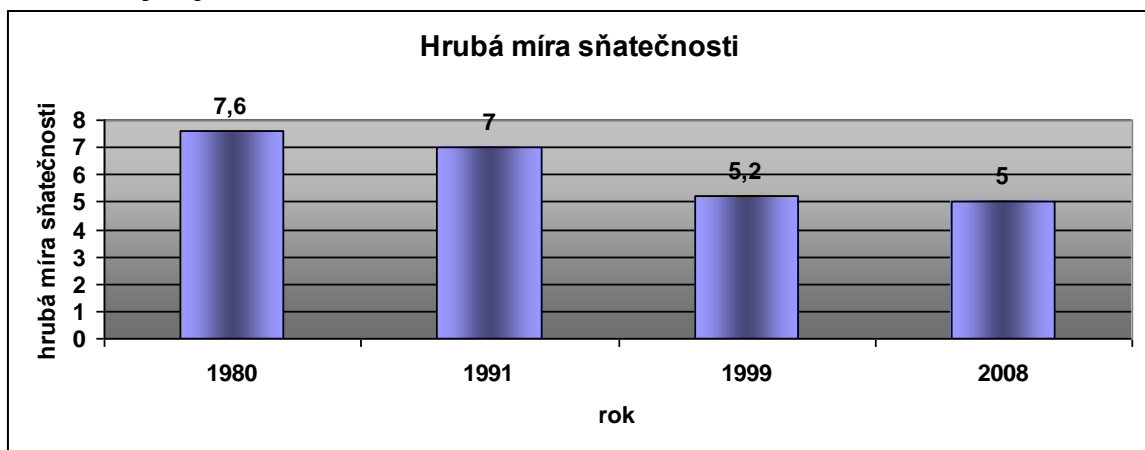
Druhá se týká mateřství a také role ženy v dnešní době. Zda je pro ženy mateřství stále stejně důležité. Zda je žena schopná zkombinovat roli matky s dalšími rolami. Zejména pak, zda se může věnovat zaměstnání a zvládnout při tom výchovu dětí.

Z výsledků výzkumů můžeme říci, že manželství je pro většinu lidí instituce, která má ve společnosti své místo. Nicméně je vidět, že pomalu klesá jeho význam pro soužití dvou lidí a také pro narození a výchovu dětí. Zlom nastal již po roce 1989 (tedy v našem případě mezi lety 1991 a 1999). Nicméně je také patrné,

že vývoj hodnot byl postupný a nemůžeme tedy říci, že by se den ze dne změnil postoje lidí. Čím více se blížíme současnosti, tím je změna patrnější. Což také ukazují výsledky výzkumu. Tato zjištění také podporují demografická data, na kterých bych ráda demonstrovala vývoj sňatečnosti a počet narozených dětí mimo manželství.

Graf č. 7, ukazuje, že počet sňatků klesá již mezi roky 1991 a 1999, kdy v roce 1991 byla hrubá míra sňatečnosti 7 a v roce 1999 již jen 5,2. Doplnila jsem zde také údaj z roku 1980, aby byl viditelnější trend uzavírání manželství právě před rokem 1989.

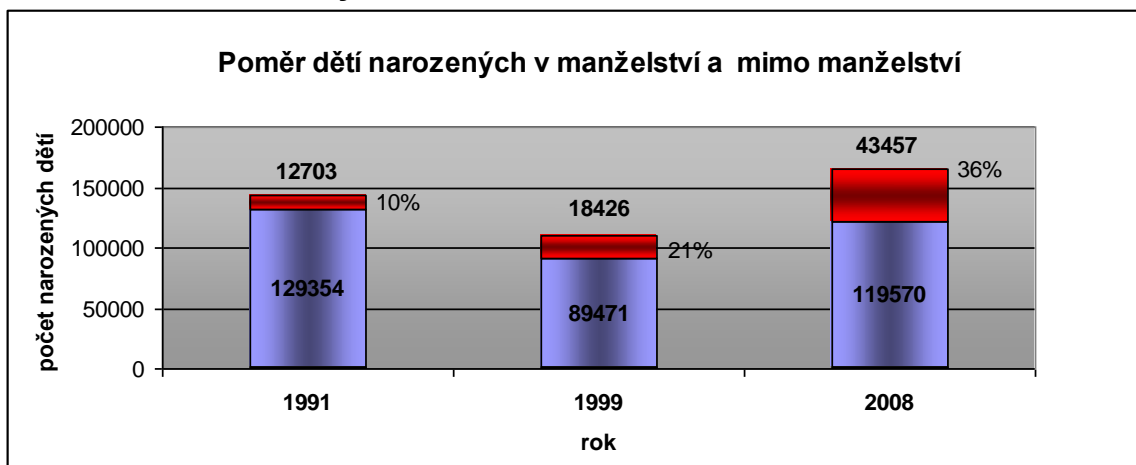
Graf 7 - Vývoj sňatečnosti v letech 1980, 1991, 1999, 2008

Graf zpracován na základě údajů Českého statistického úřadu dostupné z http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.xls citováno dne 20.8. 2011

Další ukazatel, který vypovídá o změně důležitosti manželství, je počet a především podíl dětí narozených mimo manželství. Na grafu číslo 8. je vidět, že od roku 1991 stoupá počet i podíl dětí rodících se v rámci nesezdaných soužití nebo samotným matkám.

Graf 8 - Počet narozených dětí v manželství a mimo manželství

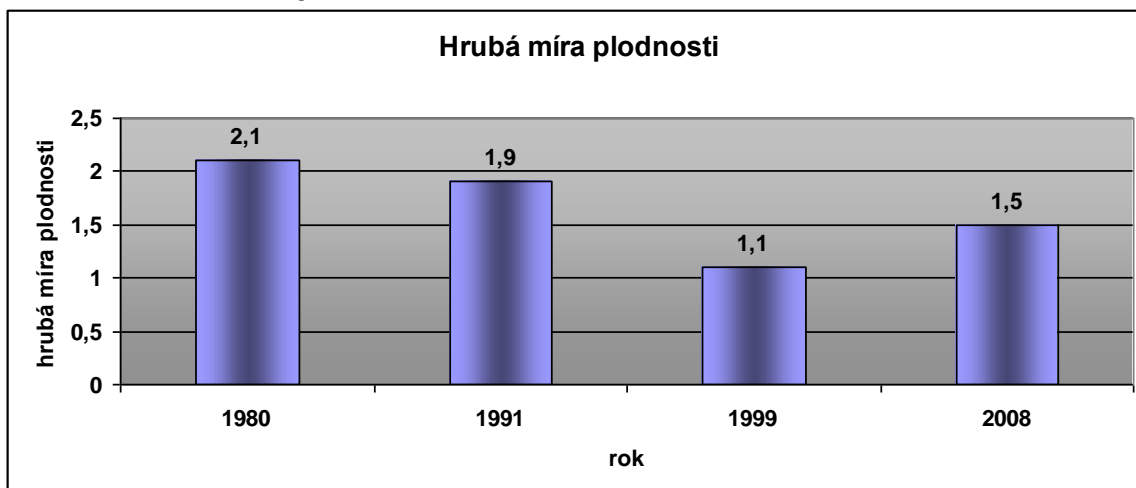
Graf zpracován na základě údajů Českého statistického úřadu dostupné z http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.xls > citováno dne 20.8. 2011

V roce 1991 se narodilo nesezdaným matkám 10% z celkového počtu narozených dětí, v roce 1999 se tento poměr zvýšil na 21% a v roce 2008 dokonce na 36%. Je také vidět, že se počet narozených dětí opět postupně zvyšuje, nicméně lidé již nepovažují za důležité se před narozením dítěte vzít, ale je stále více párů volících vztah neposvěcený manželským svazkem. Což může demonstrovat jejich touhu po větší volnosti a svobodě. Současná společnost je také daleko více tolerantní k těmto formám soužití, než tomu bylo v minulosti, a proto mladí lidé necítí ani tlak ze strany společnosti, aby k uzavření manželství přistoupili.

Po roce 1989 se také ukazuje, že se mění postoj k mateřství a výchově dětí. Ještě v roce 1991 si 67% respondentů myslelo, že mateřství je posláním ženy. V roce 1999 mělo tento názor již jen 44%. Nemůžeme však říci, že by tento trend přetrvával až do současnosti, jelikož ve výzkumu z roku 2008 se opět větší část respondentů (61%) vyjádřila k tomu, že je mateřství důležitou hodnotou v životě ženy. Zde se může odrážet právě tendence odkládání mateřství do pozdějšího věku, kdy se v roce 2008 zvýšila porodnost a lze uvažovat i o tom, že se zvýšilo procento žen plánujících mateřství – to vše mohlo vést k silnějšímu důrazu na význam mateřství. Zároveň je možný vliv i médií, která upozorňují na důležitost dětí jednak pro společnost, ale také pro život jednotlivce.

Změnu v postojích také potvrzuje demografický vývoj plodnosti, který ukazuje graf číslo 9.

Graf 9 - Hrubá míra plodnosti

Graf zpracován na základě údajů Českého statistického úřadu dostupné z http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.xls citováno dne 20.8. 2011

V roce 1999 poklesla hrubá míra plodnosti z 1,9 na velmi nízkou hodnotu 1,1. V roce 2008 se situace zlepšila a hrubá míra plodnosti vystoupala na hodnotu 1,5.

Vedle pohledu na mateřství se také mění postoje k výchově dětí. Zvyšuje se počet lidí, kteří si myslí, že samostatná žena dokáže vychovávat dítě stejně dobře, jako partneři společně. V roce 1991 s tímto názorem souhlasilo 28% respondentů a v roce 2008 již 53%. Také se zvyšuje poměr těch, kteří si nemyslí, že by výchova pouze ženou měla negativní dopad na šťastné dětství z 5% v roce 1991 na 17% v roce 2008.

Po roce 1989 nastal také posun ve vnímání rolí v manželství. Žena začíná být vnímána stále více i v jiných rolích, než v roli matky. Mění se postoje lidí k tomu, že je žena schopná skloubit zaměstnání s rolí matky, aniž by to mělo negativní dopad na výchovu dětí a citový vztah mezi nimi. Což poskytuje ženám určitou volnost a svobodu.

Z výsledků je tedy patrné, že se skutečně po roce 1989 mění hodnoty lidí v souvislosti s manželstvím a rodičovstvím. Lidé jsou více tolerantní k jiným formám soužití a děti nevnímají jako jedinou náplň svého života. To je ve velmi dobrém souladu s tím, co pozorujeme v oblasti skutečného demografického chování. Lze tedy skutečně uvažovat o tom, že změna hodnot má vliv na demografický vývoj v naší republice (i když analýza dat z dotazníkových šetření a

její srovnání s demografickými daty to nikdy nemůže definitivně potvrdit – vždy se bude jednat „pouze“ o dobře podloženou hypotézu, která nebyla daty vyvrácena). Snížila se sňatečnost, zvýšila rozvodovost a začalo se rodit méně dětí. Zvýšil se také počet dětí rodících se mimo manželství.

Podle mého názoru můžeme vidět souvislost mezi změnami, které zasáhly západní Evropu v 70. letech 20. století, kdy mluvíme o druhé demografické tranzici, neboť se v naší zemi projevují podobné demografické změny. Vývoj v západní Evropě je popsán podrobněji v kapitole č. 3.

Důsledek této změny vidím právě ve změně hodnot mladých lidí. Tato hodnotová změna je ovlivněná přicházejícími příležitostmi, kdy se lidem otevírají další možnosti pro osobní rozvoj, cestování a získávání zkušeností. Tomuto trendu také přizpůsobují partnerský život. Často odkládají početí dítěte do pozdějšího věku. Jelikož je pro ně důležitá seberealizace, snaží se nejprve uplatnit v práci, zajistit si určité zázemí, a pak mít děti. Ženy mají oproti mužům zhoršenou pozici v tom, že pokud se chtějí věnovat kariéře, musí se často rozhodovat mezi rolí matky a pracující ženy a zvolit si správný čas pro mateřství. Pokud se ovšem nerozhodnou pro bezdětnost. Faktorů, které ovlivnily hodnoty lidí v naší společnosti po roce 1989 je tedy celá řada. Můžeme je vnímat jak negativně, tak také pozitivně. Záleží na pohledu každého jedince.

Závěr

Rodina je velmi důležitou institucí v naší společnosti. Z hlediska společenského plní řadu funkcí, které jsou jen těžko zastupitelné jinou institucí. Pro mnohé z nás je také místem, kde hledáme oporu a zázemí. Přesto však není rodina v průběhu doby vnímána stále stejně a také se mění její role. Zdá se, že sílící individualismus a touha po seberealizaci ovlivňuje i pohled na tuto instituci.

Cílem mé práce bylo zhodnotit, jak ovlivnila společenská změna, která nastala po roce 1989, hodnoty lidí v souvislosti s rodinou. Zajímalo mě, zda lidé vnímají manželství stejně i po tomto zlomovém období.

Dále jsem chtěla zjistit, jak souvisí změna hodnot s demografickým vývojem v České republice.

Vývoj v naší zemi jsem se pokusila dát do souvislostí s druhou demografickou tranzicí, která ovlivnila demografický vývoj západní Evropy již v šedesátých letech 20. století, kdy právě změna hodnot byla podle autorů tohoto konceptu i například podle jejich českého následovníka Ladislava Rabušice v tomto zlomu klíčová.

Při zpracování své diplomové práce jsem vycházela jednak ze studia odborné literatury vztahující se k problematice rodiny, jejího vývoje a funkcí, dále jsem pracovala se statistickými a demografickými údaji, které poskytuje Český statistický úřad a demografický portál - demografie.info. Pro účely empirické části práce jsem využila výzkum „European values study“, který proběhl na území ČR ve třech vlnách a to v roce 1991, 1999 a 2008. Údaje z roku 1991 jsem využila jako reprezentativní pro společenské hodnoty veřejnosti na počátku společenské transformace. Tento výzkum jsem si zvolila díky tomu, že poskytuje odpovědi od poměrně vysokého počtu respondentů vybraných náhodným výběrem. Důležité pro mě bylo také to, že pokládané otázky v rámci všech třech výzkumů byly z velké části totožné, což mi umožnilo jejich porovnání v čase.

Jak již jsem nastínila, tato práce je teoreticky-empirickou. V první části teoretické práce byly popsány základní charakteristiky rodiny. Přiblížila jsem různé definice rodiny, které se vyskytují v odborné literatuře. Z nichž je patrné, že odborníci vnímají rodinu z různých úhlů a každý klade důraz ve své definici na něco jiného. Stejně je to také s funkcemi, které rodina plní. Zdůraznit je zde potřeba v sociologii často opomíjenou funkci emocionální, jelikož právě ta má

souvislost s hodnotami – to že vnímáme rodinu jako skutečnou hodnotu předpokládá i pozitivní emoce, které máme s rodinou spojeny. V této kapitole byly, kromě vymezení pojmu rodina a jejích funkcí, dále popsány jednotlivé typy rodin.

Druhá kapitola zachycovala historický vývoj rodiny od ranného středověku do současnosti. Tuto část jsem do své práce zařadila proto, abychom měli představu o změnách, kterými rodina v rámci svého vývoje prošla. Snažila jsem se vystihnout hlavní charakteristiky rodiny v jednotlivých obdobích. Z přehledu historického vývoje je patrné, že rodina mění svoji podobu a do určité míry i své funkce. Rodina současnosti již není taková, jako rodina v době předindustriální společnosti. Zásadní změny se dotkly zejména těchto oblastí: otázky počtu dětí během jednoho manželství, kdy dochází k jejich snížení; přístupu k sexu a kontrole početí; nárůstu počtu dětí rodičích se mimo manželství; pohledu na manželství jako „občanskou smlouvu“, kterou je možné zrušit; změny zásahy způsob výběru partnera, který se přesouvá z vlivu rodičů na jedince; oslabení funkcí rodiny ve prospěch jiných institucí a v neposlední řadě posílení postavení ženy v rodině, ale také ve společnosti. Tyto změny samozřejmě ovlivnily i demografický vývoj, který jsem se pokusila zachytit v další části této práce.

V té jsem se snažila pohovořit o měnících se postojích k rodině, kdy postmoderní doba přináší kromě manželství i další formy partnerského soužití. Stoupající individualizace a důraz na sebeuplatnění má také vliv na diferenciaci životních drah jedinců. Přestávají platit vzorce chování, které platily doposud a vyznačovaly se potlačením individuálních potřeb ve prospěch rodinných. Místo toho si jedinci volí takovou životní dráhu, která vyhovuje jejich individuálním potřebám. S tím souvisí i volba formy partnerského soužití a přístup k otázce rodičovství. Ukázala jsem, že stále více lidí volí nesezdané soužití místo manželství a v tomto svazku mají také děti. Současně také zvažují počet narozených dětí tak, aby dokázali zajistit dostatečné materiální zázemí pro jejich výchovu.

Třetí kapitola se také zabývala demografickým vývojem a odkazuje se na druhou demografickou tranzici. Popsala jsem zásadní změny v západní Evropě, které přišly v souvislosti s tímto přechodem. Zde jsem se snažila poukázat na určitou spojitost mezi tehdejší vývojem v západní Evropě a situací v České republice po roce 1989. Také jsem se pokusila zdůraznit společný znak tohoto vývoje, a to je změna hodnot, jenž měla dopad na demografické chování obyvatel.

V poslední kapitole vztahující se k teoretické části práce, jsem nastínila otázku výzkumu hodnot a různých přístupů k hodnotám. Je patrné, že hodnoty jsou důležité pro každého z nás a existence bez hodnot je téměř nemyslitelná. Jelikož se hodnoty vážou na jedince, je zde také zachycena určitá typologie na základě hodnot.

V této části jsem se snažila o přechod k empirickému výzkumu a zabývala jsem se otázkou přístupů ke zkoumání hodnot. Nejprve jsem charakterizovala dva nejzákladnější přístupy, které se v sociálních vědách používají. Poté jsem se zaměřila na kvantitativní přístup, který také ve své empirické části uplatňuji a přiblížila jsem přístupy nejvíce citovaných autorů (R. Ingleharta, G. Hofstedeho a S. H. Schwarze), vztahujících se ke kvantitativnímu přístupu zkoumání hodnot.

Zásadní část mé práce se týkala analýzy vývoje postojů a hodnot k rodině, kterou jsem popsala v páté kapitole této práce. Byla založená na sekundární analýze výzkumu hodnot „EVS“ z roku 1991, 1999 a 2008. Porovnávala jsem odpovědi na sedm otázek, v některých případech se jednalo o baterie otázek. Tyto otázky se týkaly přístupu k manželství, hodnot uznávaných v manželství, rozdělení rolí mezi mužem a ženou a přístupů k výchově dětí.

Všechny odpovědi jsem porovnávala ve vztahu ke zkoumanému období a sledovala jsem vývoj odpovědí v rámci výše uvedených let. U čtyřech otázek jsem ještě přidávala proměnné pohlaví a věk respondentů, jelikož mě zajímalo, jak ovlivňuje pohlaví respondentů a jejich věk postoj k dané problematice.

Pro analýzu dat jsem se snažila využít adekvátní statistické metody, abych mohla testovat stanovené proměnné.

Výsledky výzkumu ukazují, že po roce 1989 došlo ke změně hodnot v České společnosti. Rodinu lidé sice stále vnímají jako důležitou instituci, ale je patrné, že se snížila důležitost manželství a to zejména jakožto instituce nutné pro vztah dvou lidí, ale také pro narození a výchovu dětí.

Lidé se stávají tolerantnější k výchově dětí jedním rodičem a zároveň více akceptují rozhodnutí ženy, pokud si zvolí jinou dráhu než být matkou. Z výzkumu bylo patrné, že mají obdobný pohled na tuto problematiku muži i ženy. Nicméně se ukázal rozdíl u věkových skupin, neboť starší ročníky jsou konzervativnější a to jak v pohledu na manželství, tak na roli ženy a výchovu dětí. Jejich názory více směřovaly k tradičnímu modelu rodiny, kdy žena zastává roli matky a stará se

převážně o dítě a muž zajišťuje ekonomickou stránku domácnosti. Upřednostňovali manželství, jako instituci důležitou pro narození a výchovu dětí. Byl také patrný posun v pohledu na roli muže a ženy v manželství. Je znatelné větší pochopení pro ženu, která se chce kromě role matky realizovat i v povolání. Lidé s postupem času stále více tuto změnu akceptují. Zároveň se ukazuje, že se změnil jejich postoj k otázce postavení muže v rodině (mezi roky 1999 a 2008), jelikož si stále větší podíl respondentů myslí, že by se měl zapojit do chodu domácnosti stejnou měrou jako žena.

Co však platí ve všech dobách téměř stejně, respektive pouze s minimálními posuny postojů, jsou hodnoty uznávané v manželství. Ve všech výzkumech se ukázalo, že na prvních příčkách důležitosti vidí lidé děti, věrnost, dobré sexuální soužití. Naopak pro spokojené manželství hodnotili za nedůležité shodu názorů na politiku, náboženské přesvědčení a stejný sociální původ.

V rámci výzkumu jsem pracovala s předpokladem, že změna hodnot, která nastala v souvislosti se společenskou transformací v naší zemi, měla vliv na demografický vývoj u nás, stejně jako tomu bylo v západní Evropě vlivem druhé demografické tranzice. Výsledky výzkumu můj předpoklad podporují.

Na závěr mohu konstatovat, že transformace naší společnosti ovlivnila postoje a hodnoty lidí směrem k větší individualizaci a důrazu na seberealizaci. Tento posun hodnot se promítl i v tak důležité hodnotě jako je rodina. Změnily se postoje lidí k této instituci, názory na manželství, mateřství a role v rodině.

Použitá literatura

Literatura

- Anděl, J. 2005. *Základy matematické statistiky*. Praha: MFF UK
- Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost*. Praha: SLON
- Becker, Gary S. 1997. *Teorie preferencí*. Praha: Grada
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum
- de Singly, Francois. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál
- Disman, Miroslav. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum
- Fialová, L. 2009. *Změny funkcí rodiny v historické perspektivě*. In: Sborník z XXXIX. Konference České demografické společnosti „Žena a muž v rodině a na trhu práce“. Praha
- Frankl, Emanuel. 1994. *Člověk hledá smysl*. Praha: Psychologické nakladatelství
- Giddens, Anthony. 1999. *Sociologie*. Praha Argo
- Goody, Jack. 2006. *Proměny rodiny v Evropské historii*. Praha: Lidové noviny
- Horská, Pavla, M. Kučera, E. Maur, M. Stloukal. 1990. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama
- Horský, Jan, Markéta Seligová. *Rodina našich předků*. 1996. Praha: Lidové noviny
- Jandourek, Jan. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál
- Lenderová, Milena, Tomáš Jiránek, Marie Macková. 2009. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum
- Matoušek, Oldřich. 2003. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON
- Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2004. *Národní zpráva o rodině*. Praha: MPSV
- Možný, Ivo. 2008. *Rodina a společnost*. Praha: SLON
- Možný, Ivo. 2002. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON
- Murphy, F. Robert. 1999. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. Praha: SLON
- Oinonen, Eriikka. 2008. *Families in Converging Europe*, PALGRAVE MACMILLAN

Palonciová, J. 2003. *Změny české rodiny: mladá generace a demografický vývoj*, Praha: VÚPSV

Poláková, Olga. *Rodinná politika*. in: Krebs, V. a kol. 2005. *Sociální politika*. Praha: ASPI

Prudký, Libor a kol. 2009. *Inventura hodnot*. Praha: Academia

Rabušic, Ladislav. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?*. Praha: SLON

Rabušic, Ladislav, Jiřina Kocourková. 2006. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný*. Praha: Univerzita Karlova v Praze

Sullerotová, Evelyne. 1998. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum

Šubrt, Jiří, Jan Balon. 2010. *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada

van Deth, Jan W., Elinor Scarbrough. 1995. *The impact of values*. Oxford: Oxford University Press

Velký sociologický slovník. 1996. Praha: Karolinum

Internetové zdroje

Demografický portál, dostupné z <http://www.demografie.info/?cz_snatecnosthistorie>
[cit. 4.8. 2011]

van de Kaa, Dirk J. *Is the Second Demographic Transition a useful research concept*, dostupné z <http://shrinking.ums-riate.fr/Ressources/Chap_01/KAA_04.pdf>
[cit. 3. 9. 2011]

Demografické údaje, Český statistický ústav, dostupné z
<http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0101.xls> [cit. 20..8. 2011]

Přílohy

Tabulka 15 – Otázka č. 1 : Analýza rozptylu

		ANOVA				
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Práce	Between Groups	129,733	2	64,867	127,920	,000
	Within Groups	2938,059	5794	,507		
	Total	3067,793	5796			
Rodina	Between Groups	3,633	2	1,816	8,916	,000
	Within Groups	1183,241	5808	,204		
	Total	1186,874	5810			
Přátelé a známí	Between Groups	88,113	2	44,056	101,529	,000
	Within Groups	2514,621	5795	,434		
	Total	2602,733	5797			
Volný čas	Between Groups	75,457	2	37,729	74,198	,000
	Within Groups	2930,419	5763	,508		
	Total	3005,876	5765			
Politika	Between Groups	158,884	2	79,442	109,506	,000
	Within Groups	4172,097	5751	,725		
	Total	4330,981	5753			
Náboženství	Between Groups	101,801	2	50,900	57,549	,000
	Within Groups	5053,893	5714	,884		
	Total	5155,693	5716			

Tabulka 16 – Otázka č. 1: Scheffého metoda

Multiple Comparisons – Scheffe					
Dependent Variable	(I) Výzkum z roku	(J) Výzkum z roku	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Rodina	EVS 1991	EVS 1999	-0,00806	0,014	0,8527
	EVS 1991	EVS 2008	-,057 [*]	0,014	0,0004
	EVS 1999	EVS 2008	-,049 [*]	0,015	0,0040
Práce	EVS 1991	EVS 1999	-,093 [*]	0,023	0,0002
	EVS 1991	EVS 2008	-,357 [*]	0,023	0,0000
	EVS 1999	EVS 2008	-,264 [*]	0,023	0,0000
Přátelé a známí	EVS 1991	EVS 1999	,136 [*]	0,021	0,0000
	EVS 1991	EVS 2008	,301 [*]	0,021	0,0000
	EVS 1999	EVS 2008	,166 [*]	0,022	0,0000
Volný čas	EVS 1991	EVS 1999	0,047939	0,023	0,1071
	EVS 1991	EVS 2008	,266 [*]	0,023	0,0000
	EVS 1999	EVS 2008	,218 [*]	0,023	0,0000
Politika	EVS 1991	EVS 1999	-0,05996	0,027	0,0861
	EVS 1991	EVS 2008	-,384 [*]	0,027	0,0000
	EVS 1999	EVS 2008	-,324 [*]	0,028	0,0000
Náboženství	EVS 1991	EVS 1999	-,196 [*]	0,030	0,0000
	EVS 1991	EVS 2008	-,322 [*]	0,030	0,0000
	EVS 1999	EVS 2008	-,126 [*]	0,031	0,0003

Tabulka 17 – Otázka č. 2: Analýza rozptylu

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Věrnost	Between Groups	2,34	2	1,168	4,365	0,013
	Within Groups	1550,13	5793	0,268		
	Total	1552,47	5795			
Přiměřený příjem	Between Groups	17,42	2	8,710	20,752	0,000
	Within Groups	2432,76	5796	0,420		
	Total	2450,18	5798			
Stejný sociální původ	Between Groups	126,08	2	63,039	125,742	0,000
	Within Groups	2876,67	5738	0,501		
	Total	3002,74	5740			
Společné nábož. Přesvědčení	Between Groups	100,99	2	50,496	92,025	0,000
	Within Groups	3093,69	5638	0,549		
	Total	3194,68	5640			
Dobré bydlení	Between Groups	8,96	2	4,478	11,741	0,000
	Within Groups	2211,62	5799	0,381		
	Total	2220,57	5801			
Shoda názorů na politiku	Between Groups	87,57	2	43,785	90,233	0,000
	Within Groups	2771,74	5712	0,485		
	Total	2859,31	5714			
Oddělené bydlení od rodičů partnera (partnerky)	Between Groups	15,66	2	7,829	14,173	0,000
	Within Groups	3180,73	5758	0,552		
	Total	3196,39	5760			
Dobré sexuální soužití	Between Groups	22,45	2	11,226	35,856	0,000
	Within Groups	1809,35	5779	0,313		
	Total	1831,80	5781			
Sdílení domácích prací	Between Groups	57,94	2	28,970	66,020	0,000
	Within Groups	2540,29	5789	0,439		
	Total	2598,23	5791			
Děti	Between Groups	60,63	2	30,317	115,795	0,000
	Within Groups	1512,52	5777	0,262		
	Total	1573,15	5779			

Tabulka 18 – Otázka č. 2: Scheffého metoda

Multiple Comparisons – Scheffe					
Dependent Variable	(I) Výzkum z roku	(J) Výzkum z roku	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Věrnost	EVS 1991	EVS 1999	0,024	0,016	0,326
	EVS 1991	EVS 2008	-0,026	0,017	0,299
	EVS 1999	EVS 2008	-,050 [*]	0,017	0,013
Přiměřený příjem	EVS 1991	EVS 1999	-,100	0,021	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	0,030	0,021	0,363
	EVS 1999	EVS 2008	,130 [*]	0,021	0,000
Stejný sociální původ	EVS 1991	EVS 1999	-,148	0,022	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	,222 [*]	0,023	0,000
	EVS 1999	EVS 2008	-,370 [*]	0,023	0,000
Společné nábož. Přesvědčení	EVS 1991	EVS 1999	-,186	0,024	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	,151 [*]	0,024	0,000
	EVS 1999	EVS 2008	,336 [*]	0,025	0,000
Dobré bydlení	EVS 1991	EVS 1999	-,089	0,020	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	-0,012	0,020	0,823
	EVS 1999	EVS 2008	,076 [*]	0,020	0,001
Shoda názorů na politiku	EVS 1991	EVS 1999	-,276	0,022	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	-0,030	0,023	0,420
	EVS 1999	EVS 2008	,246 [*]	0,023	0,000
Oddělené bydlení od rodičů partnera (partnerky)	EVS 1991	EVS 1999	-,114	0,024	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	-0,007	0,024	0,959
	EVS 1999	EVS 2008	,107 [*]	0,025	0,000
Dobré sexuální soužití	EVS 1991	EVS 1999	-,148	0,018	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	-,091 [*]	0,018	0,000
	EVS 1999	EVS 2008	-,058 [*]	0,018	0,008
Sdílení domácích prací	EVS 1991	EVS 1999	-,233	0,021	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	-,053 [*]	0,021	0,044
	EVS 1999	EVS 2008	,179 [*]	0,022	0,000
Děti	EVS 1991	EVS 1999	-,111	0,016	0,000
	EVS 1991	EVS 2008	-,251 [*]	0,016	0,000
	EVS 1999	EVS 2008	-,140 [*]	0,017	0,000

Tabulka 19 – Otázka č. 7 : Analýza rozptylu

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Pracující vs. nezaměstnaná matka - vztah ke svým dětem	Between Groups	104,789	2	52,395	89,841	,000
	Within Groups	3310,769	5677	,583		
	Total	3415,558	5679			
Předškolní děti asi trpí, jestliže je jejich matka zaměstnaná	Between Groups	253,637	2	126,818	217,207	,000
	Within Groups	3301,149	5654	,584		
	Total	3554,786	5656			
Ženy více než po zaměstnání touží po domově a dětech	Between Groups	116,850	2	58,425	121,779	,000
	Within Groups	2615,683	5452	,480		
	Total	2732,533	5454			
Být ženou v domácnosti naplňuje stejně jako práce za mzdu	Between Groups	275,009	2	137,505	266,266	,000
	Within Groups	2830,493	5481	,516		
	Total	3105,503	5483			
Mít zaměstnání je pro ženu nejlepší způsob, jak být osobně nezávislou	Between Groups	94,243	2	47,122	99,711	,000
	Within Groups	2560,460	5418	,473		
	Total	2654,703	5420			
Oba manželé by měli přispívat do společného příjmu domácnosti	Between Groups	15,557	2	7,779	18,064	,000
	Within Groups	2470,432	5737	,431		
	Total	2485,989	5739			

Tabulka 20 – Otázka č. 7: Scheffého metoda

Multiple Comparisons – Scheffe					
Dependent Variable	(I) Výzkum z roku	(J) Výzkum z roku	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Pracující vs. nezaměstnaná matka - vztah ke svým dětem	EVS 1991	EVS 1999	,314	,021	,000
		EVS 2008	,218	,020	,000
	EVS 1999	EVS 2008	-,096	,016	,000
Předškolní děti asi trpí, jestliže je jejich matka zaměstnaná	EVS 1991	EVS 1999	-,395	,021	,000
		EVS 2008	-,502	,020	,000
	EVS 1999	EVS 2008	-,107	,017	,000
Ženy více než po zaměstnání touží po domově a dětech	EVS 1991	EVS 1999	-,288	,020	,000
		EVS 2008	-,283	,019	,000
	EVS 1999	EVS 2008	,005	,015	,949
Být ženou v domácnosti naplňuje stejně jako práce za mzdu	EVS 1991	EVS 1999	-,211	,021	,000
		EVS 2008	-,567	,020	,000
	EVS 1999	EVS 2008	-,355	,016	,000
Mít zaměstnání je pro ženu nejlepší způsob, jak být osobně nezávislou	EVS 1991	EVS 1999	,162	,019	,000
		EVS 2008	,278	,018	,000
	EVS 1999	EVS 2008	,117	,015	,000
Oba manželé by měli přispívat do společného příjmu domácnosti	EVS 1991	EVS 1999	-,056	,018	,008
		EVS 2008	-,118	,017	,000
	EVS 1999	EVS 2008	-,062	,014	,000

Seznam tabulek a grafů

Tabulky

Tabulka 1 - Ukazatelé sňatečnosti v zemích Evropy.....	41
Tabulka 2 - Ukazatelé plodnosti ve vybraných zemích Evropy	42
Tabulka 3 – Rozvodovost v zemích Evropy.....	43
Tabulka 4 - Pořadí hodnot v životě na základě důležitosti	59
Tabulka 5 - Pořadí věcí pro úspěšné manželství na základě důležitosti	61
Tabulka 6 - Postoj k výchově dětí jedním rodičem v závislosti na pohlaví	63
Tabulka 7 - Postoj k výchově dětí jedním rodičem v závislosti na věku.....	65
Tabulka 8 - Žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání.....	68
Tabulka 9 - Žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání.....	69
Tabulka 10 - Manželství je zastaralá instituce.....	72
Tabulka 11 - Manželství je zastaralá instituce.....	73
Tabulka 12 - Výchova dítěte pouze ženou.....	75
Tabulka 13 - Výchova dítěte pouze ženou.....	77
Tabulka 14 - Mění se role muže a ženy	78
Tabulka 15 – Otázka č. 1 : Analýza rozptylu	92
Tabulka 16 – Otázka č. 1: Scheffého metoda	93
Tabulka 17 – Otázka č. 2: Analýza rozptylu	94
Tabulka 18 – Otázka č. 2: Scheffého metoda	95
Tabulka 19 – Otázka č. 7 : Analýza rozptylu	96
Tabulka 20 – Otázka č. 7: Scheffého metoda	97

Grafy

Graf 1 – Vývoj absolutního počtu sňatků ve 20. století v ČR.....	24
Graf 2 - Postoj k výchově dětí jedním rodičem.....	62
Graf 3 - Žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání	67
Graf 4 - Manželství je zastaralá instituce	70
Graf 5 - Výchova dítěte pouze ženou	74
Graf 6 - Mění se role muže a ženy	79
Graf 7 - Vývoj sňatečnosti v letech 1980, 1991, 1999, 2008	82
Graf 8 - Počet narozených dětí v manželství a mimo manželství	83
Graf 9 - Hrubá míra plodnosti.....	84